Soan

FAUSTUS SOCINUS van SIENA

Van de Geloofwaerdigheyt der

H. SCHRIFTUUR.

De tweede Druk: van veel groove fouten gesuyvert, eñ met *Koenraad Vorstius* verantwoordelijke Voor-reden, als mede met een wijdloopig Register verrijkt.

Mitsgaders

FAUSTUS SOCINUS van SIENA

SCHRIFTUURLYKE LESSEN,

In welken de geloofwaerdigheyt der H. Schrift / en voornamelijk des Nieuwen Testaments word bevestigt / insgelijks met een wijdloopigh Register verrijkt.

Beyde door DIRK RAFELSZ. KAMPHUYZEN uyt het Latijn vertaelt, en met geleerde aanteekeningen verciert.

In 't Jaar 1666.

OPDRACHT,

Aen den doorluchtigsten, en machtigsten Prince, en Heere, Heer SIGISMUND, de derde van die Naem, van Gods genaden Koning van Polen, Groot-Vorst van Littauwen, Russen, Pruyssen, Masovien, Samogethien, Lijflant &c. Ook der Sweden, Gotthen en Wenden Koning en Erf-heer:

Mijnen genadighsten Heere.

HEt is natuurlijk, Doorluchtigste Machtigste Koning dat d'ondersaten de heerlijkste, grootste ende weertste dingen diese hebben, haren Princen, Koningen, ende Heeren met aller eerbiedigheyt presenteren ende opofferen.

Daer van soo veel exempelen in de Historien ons ontmoeten, dat hy die de selfde by een rapende in een summa wilde vervaten, al een redelijk groot boek daer van soude moeten schrijven. Ik bekenne dat ik mede een U K.M. ondersaten ende ootmoedigste dienaer ben, ende derhalven van eenen sin, van eenen aert. Oversulcx als my onlangs van mijn Pastoor, een voortreffelijk geleert ende Godvruchtig man, een boekxken ter hant gestelt was, in 't welk hy hoewel kortelijk, alsmen op de hoogweerdigheyt der sake ziet, evenwel duydelijk genoeg verhandelt, waer in de kennisse *Jesu Christi* gelegen zy: ende alsser in mijnen sin niet treffelijkers, noch kostelijkers en was, soo heb ik voor al ende ten hoogsten goet gedacht, dat ik 't selfde U K.M. soude offereren. Waer toe my niet alleen gedreven heeft den deurgaenden aert ende genegentheyt der onderdanen tot hare Princen ende Koningen, maer dit heeft my voornemelijk daer toe opgewekt, dat U K.M. door 't lesen van dit boeksken (soo veel 't de hoog-wichtige occupatien des Rijx ende

 Lands-

Lands-ſaken lijden konnen) mogte doorſien ende bekennen, hoe vreemt wy zijn van 't laſteren Chriſti ons Heeren ende Gods, daer mede wy van onſe partyen menigmael gelaſtert worden, ende naer deſen een ander gevoelen van ons ſijne getrouwe onderdanen ſoude hebben, als onſe partyen de ſelfde wijs maken. Ende deſe zijn de redenen, waerom ik dit U K. M. op-offere, toe eygene, ende toe-wye. Wijders is mijn uyterſte bede dat U K. M. naer ſijne goede gratie, het ſelfde van my ſijnen getrouwen onderſaet ende ootmoedigſten dienaer voor lief wil nemen. Het welk ook (ſoo ik my vaſt voor laet ſtaen) de ſelfde doen ſal. Want naedien ik dit doorgaens in mijn hart ingeprent houde, dat ik niemant van de onderdanen ende dienaren U.K.M. en wijke in getrouwigheyt, gedienſtigheyt, ende in 't believen der ſelfde: beneffens dien ook voor ſeker houde, dat de ſelfde het goet hart ſijner onderſaten met een helder-ſchijnende Koninglijke gratie placht te ontfangen, ſoo en ſie ik geen reden altoos, waerom ik dat ſelfde niet mede van U K.M. ſoude verwachten.

Ja dat meer is, ſoo veel te dienſtwilliger mijn hart tegen de ſelfde is, veel te gewiſſer ſteunt het op uwe genade. Den Heere Jeſu Koning der Koningen Heere der Heeren beveel' ik U.K.M. mitſgaders ſijne Regeringe, hem vieriglijk biddende, dat hy U.K.M. langduriglijk onder ſijne beſcherminge late floreren, tot hare glorie, tot 't gemeyne beſte ende eenen eeuwigen Naem, beneffens mijne ootmoedigſte gebiedeniſſe aen U K.M. Uyt Rakou den 20. November, Anno Chriſti, 1608.

U K. M.

Mijns genadigſten Heeren.

Getrouwe onderſaet, ende ootmoedigſte dienaer

Jacobus Sienienski van Sieno,

Palatijn van Podolien.

Onpartijdige
LEZER.

HIer komen wy wederom met wat nieuws en nuts voor den dach. Wat nieuws, ſeggen wy, (hoewel het eerſte Schrift van de Authoriteyt der H. Schrift al oud is) om dat wy het zodanig verbeetert en verciert hebben, dat het ſchier voor een nieuw werk, ten opzicht van onze taal, mach gereekent worden: want behalven de bequame afdeeling van het werk, genomen uyt Coenraad Vorſtius Latijnſe Exemplaar, hebben wy veel fouten daar in verbeetert, zulks dat, daar het te vooren in verſcheyde plaatzen duyſter, jaa teegen des Autheurs meening was, het nu heel duydelijk en klaar is. Het werk zelf behoeven wy u niet aan te prijzen, noch des zelfs gebruyk aan te wijzen, nademaal zulks in de voorreeden van Coenraad Vorſtius overvloedelijk gedaan is. Doch het tweede Tractaat, het welk in het Nederduyts nooit gedrukt is, daar van is de overzetting, gelijk het eerſte, van D. R. Kamphuyſen gedaan, gelijk het ook met zijn eygen hand geſchreeven, en met eenige aanteekeningen verklaart is. In het zelfde worden die dingen, met groote geleertheyt en bondigheyt verhandelt, dewelken in het eerſte ſcheenen overgelaaten te zijn. Wat het nu in zich begrijpt, daar van is niet noodig veel te ſpreeken, alzoo het Regiſter dat'er bygevoegt is, u dat overvloedelijk kan leeren.

By het eerſte hebben wy vooreerſt gevoegt een treffelijke

voor-reeden van Coenraad Vorstius, *weleer Professor tot Leyden, in welk hy niet alleenlijk het boekje, teegen alle lasteringen verdeedigt; maar ook de inhoud en gebruyk des zelfs aanwijst. Ten anderen hebben wy'er by gedaan de aanmerkingen der Baselsche Godgeleerden, van welken* Vorstius *in zijn voor-reeden gewach maakt. Ten darden, hebben wy, hem volgende, het werk in elf deelen verdeelt, en yeder deel in minder deelen, booven alle welken den inhoud gestelt is, op dat de Leezer, niet alleen terstond zouw konnen zien wat'er word verhandelt, maar ook te beeter onthouden wat hy geleezen heeft. Ten vierden hebben wy achter aan den inhoud van alle de Hooft-stukken byeengestelt, op datmen terstond zouw konnen vinden, het geen men geleezen heeft of leezen wil. Ten vijfden zijn by beyde deeze werken zeer bequame Registers gevoegt, van al de voornaamste zaaken die verhandelt worden. Eyndelijk zijn deeze twee* Schriften *van zodanig een kracht en voortreffelijkheyt, dat in de zelfde bynaa alles word gezeyt dat van deeze stof schijnt bygebracht te konnen worden. Invoegen dat al het geen de beroemde* H. Groot *en anderen ven deeze zaak geschreeven hebben, hier uyt schijnt genoomen te zijn, of ten minsten daar in begreepen is. Vaar wel, en gebruyk onzen arbeyd tot uw voordeel.*

KOEN-

Verantwoordelijke voor-reeden aan de Leezer, in welk hy niet alleenlijk dit boekje, teegen alle lasteringen verdeedigt, maar ook het geen in het zelfde van hem gedaan is, word aangeweezen.

DIt boekje, Christelijke Leezer! het welk wy u hier geeven, als men het naar zijn oogmerk en de stof daar het van handelt, zal waardeeren, mach met recht onder die boeken gereekent worden, dewelken wel waardig zijn om geleezen te worden. Wan het bewijst het Goddelijk gezach van de H. Schrift, op welk de geheele vastigheyt van onze Godsdienst steunt, wel met weynige doch bondige reedenen zeer krachtiglijk, en weederleyt in 't teegendeel alle, immers de voornaamste oorzaaken om daar aan te twijffelen, en op welken de ongeloovigen meest steunen, bondiglijk, en met treffelijke oplossingen: en dit doet hy beyde zoo kort en klaar, dat het niet verdrietig voor den Leezer valt, en evenwel niet een eenige zwarigheyt, dewelk van eenig belang is, in het hart der verstandige menschen overlaat. Het welk ook de oorzaak is, dat ik, omdat de oude druk t'eenemaal niet meer te vinden is, onze Boekdrukker heb geraaden om het van nieuws te drukken: op dat zoo nuttig, en bynaa noodzaakelijk boekje, tot meerder uytbreyding van Christus Rijk, en uytroejing van de Godverzaakers, of liever Epikureën, dewelken wijd en zijd onder de Christenen toeneemen, meer en meer bekent, en van veelen met geen kleyne nuttigheyt geleezen zouw moogen worden. En dat dit alleenlijk mijn oogwit heeft geweest, weet hy die alles weet, het welk ook alle die de waare Godvruchtigheyt behartigen, bekennen moeten een heylig oogwit te zijn; maar ik heb tot noch toe dit mijn zoo Godzalig oogmerk niet bereykt, en dat ten deel door de lasteringen, ten deel door de quaade bedenkingen, met welken niet alleen dit uytgeeven, maar ook het boekje zelfs bezwaart word. Want toen verleeden jaar eenige bladen van het zelfde waaren uytgegeeven, en van eenigen der geener, dewelke al wat van ons komt, hoewel t'onrecht, verdacht houden, ter loops waaren geleezen, zoo wierd terstont overal uytgestrooyt, dat niet alleenlijk deezen druk van de Oude Hispalse druk, van welke wy daar naa zullen spreeken, doorgaens verscheelt, maar ook dat het boekje zelfs eerst van een ketter is geschreeven, dewelk niet weynige Samosateensche of Arriaansche dwaalingen in het zelfde gezaayt heeft. Deeze beschuldiging dan, dikmaals van de geene die ik genoemt heb vrymoedelijk voorgestelt zijnde, is van eenige eenvoudige Broeders in Needer-duytsland gelooft geworden. Waar door my de

nood-

noodzakelijkheyt van te antwoorden is opgedrongen, en dat niet alleen in 't bezonder, maar ook om openbaarlijk, in een doorluchtige vergadering van eenige Duytſe Heeren, dezelfde volkoomentlijk te beantwoorden. Van welke antwoord ik goed gevonden heb den inhoud hier in te voegen, opdat de Chriſtelijke Leezer zien mach, hoe gereed en voorbarig eenige Leeraars zijn om te oordeelen, en verſtaan dat de onſchuld der vroomen lichtelijker beklad, als met vaſte reedenen overwonnen kan worden.

Wy zullen dan van drie dingen een weynig handelen. 1. Van de Schrijver des boeks. 2. Van de dwaalingen die men zeyt dat daar in ſchuylen. 3. Van eenige veranderingen die in deezen druk gemaakt zijn.

I. Vooreerſt zeggenze dat de Schrijver een ketter is, namelijk *Fauſtus Socinus van Siena*, of yemand zijns gelijk, wiens Schrift dieshalven door mijn toedoen niet moeſt uytgegeeven worden. Doch ik betuyg heyliglijk en ernſtelijk, dat ik, toen ik het uytgeeven bevorderde, van de Schrijver des zelfs gantſch en al niet en wiſt. Ja zelfs de zeggers hebben hun voorgeeven, hoewel dikmaals vernieuwt zijnde, noch nooyt met bondige reedenen beweezen; en hebben niet anders als giſſingen en vermoedens konnen bybrengen, zulks dat ik tot noch toe hier van geen zeekerheyt uyt hen heb konnen bekoomen. Maar laat het zijn dat de geen die zy zeggen, of yemand zijns gelijk, de Schrijver van het boekje is, moetmen daarom terſtond het Schrift verwerpen? Ik denk wel neen. Want hebben wy rechtzinnige niet veel dingen, zelfs in geloofs-zaaken, met de ketters gemeen, inzonderheyt alſmen handelt van die dingen dewelken den eerſten grond van ons geheel geloof betreffen, dat is van het gezach der H. Schriftuur? hoedanige dingen deeze zijn van welken in dit geheel boekje gehandelt word. Waarom zouwmen dan niet ſomtijds iets van de ketters, inzonderheyt in dit ſlach van zaaken, dewelken ons teegen de gemeene vyanden (naamelijk de Turken, Jooden, Heydenen, jaa Atheiſten [Godverzaakers] Epikureën en dergelijke ongeloovigen) moogen ontleenen het geen ons kan dienſtig zijn? Voorwaar de Oude Vaders hebben in dit ſtuk dikwils veel duſdanige dingen van de Heydenſe Wijſ-geeren ontleent: en waarom zouwmen het ook niet van de ketters moogen doen? Auguſtinus heeft niet ontzien de regels van Tikonius, hoewel hy een Donatiſt was, in zijn boeken van de Chriſtelijke Godsdienſt in te voegen. Jaa de H. Apoſtel Paulus zelfs heeft wel eenige ſpreuken uyt de Heydenſe Poëten tot zijn gebruyk aangetrokken. Want alle waarheyt, van wie datze ook geleert word, als zijnde oorſpronkelijk van Gods Geeſt voortgekoomen, moet van ons eerbiediglijk aangenoomen worden. En gelijk de Iſraëliten weleer de goude en zilvere vaaten, dewelken zy van de Egiptenaars te leen genoomen hadden, met recht tot den Heyligen dienſt Gods gebruykten, dus moogen wy alle duſdanige

werken,

werken, al waarenze schoon van openbare Ketters geschreeven, met recht tot verbreyding van de Goddelijke waarheyt gebruyken. Hoe veel meer behoortmen te denken dat zulks geoorloft is in de Schriften daar van de Schrijver onbekent is, hoedanig dit is van het welk wy handelen. Want ik heb nu al veel jaaren lang twee drukken van het zelfde gehad, een in het Latijn, het welk te Hispalen is gedrukt *in het jaar* 1588. *by Lazarus Ferrerius*, geschreeven, naar luyd des Titels, van *Dominicus Lopez*, Jesuit: het ander is in het Francois, in het jaar 1592 te Basel gedrukt, zonder naam des Autheurs, [maakers]. Uyt welke verscheydenheyt des Titels, ik niet t'onrecht besloot, dat dit werkje van een onbekent Autheur was geschreeven, en dat dien naam van *Dominicus* daarom toen ter tijd den Autheur wel heeft aangestaan, omdat hy docht de luyden daar door te lichter tot het leezen aan te lokken, dewelken dat allermeest van noode hadden. Dat het altoos niet van een Jesuitisch verstant is voortgekoomen, achten wy dat uyt de stof genoegsaam blijkt: waarom ik niet lichtveerdelijk besloot, dat den Autheur een rechtsinnig man weezen moest, bezonderlijk omdat het boekje, toen het nu in het Fransch was overgezet, van de Baselsche Godgeleerden, nadat zy het naarstelijk doorleezen hadden, t'eenemaal was toegestemt, behalven alleenlijk drie plaatzen, dewelken zy met een kort berispingjen (het welk wy in deezen druk hier getrouwelijk geheel hebben achter aangevoegt) hebben gepoogt te verbeeteren. Zulks dat ons hier niets en kan verweeten worden, het welk niet met het zelfde recht, of liever onrecht, aan de gezeyde Godgeleerden, kan teegen geworpen worden. Doch 't is nu genoech van den Schrijver gehandelt: want 't zy wie hy weezen mach, als het boekje slechs rechtzinnig is zoo is alles wel. Laat ons dan, overslaande het onderzoek van de Schrijver, de zaak zelfs bezien!

Daar worden in dit boekje, van eenige bestraffers, veel en zwaare doolingen aangeweezen, van welken eenigen Christus persoon of ampt zwaarlijk bevlekken, anderen het geloof of de genadige rechtveerdigmaaking verzwakken, anderen het onderscheyd tusschen het Oude en Nieuwe Testament verduysteren, en eenige het gezach van de H. Schrift, het welk de Schrijver allermeest schijnt te willen staande houden, by naa t'eenemaal omverre werpen.

Welke beschuldingen, indienze waarachtig zijn, zoo moet het ons voorwaar wonder geeven, dat de Baselsche Godgeleerden, van welken wy gesprooken hebben, deeze zoo meenigvuldige en verderffelijke doolingen niet hebben konnen merken: als de welken alleenlijk eenige zeer weynige en zeer lichte zaaken, by vergelijking te spreeken, na datze het boekje naeuwkeuriglijk doorgeleezen hadden, daar in hebben willen verbeeteren. Zoo veel is 'er aangeleegen met hoedanig een gemoed men een anders schriften leest! dat is, met een eenvoudig, bezaadigt en lief hebbend, dan met een verstoort, of qualijk gezint gemoed.

Doch laat ons ſtuk voor ſtuk bezien het geen ons word teegengeworpen, dewelken wy met geen andere meening zullen beſchermen, als onderſtelt zijnde dat de maaker de zaaken zoo verſtaan heeft als wy doen.

1. Vooreerſt, zeggenze, dat Chriſtus by naa niet anders in het geheel boekje genoemt word, als met den naam van *Jeſus van Nazareth*, *de welk Chriſtus geheeten word*, en dat hy in de eerſte druk een goddelijk man word geheeten, welken naam ook aan Johannes den Dooper en aan den Apoſtel Paulus werd gegeeven. Waar uyt zy beſluyten, dat Chriſtus waare Godheyt van den Autheur bedektelijk word geloochent, dat is, dat hy van hem voor een bloot menſch, hoewel een die Goddelijk en Heylig is, gehouden word.

Ik antwoord, indien dit beſluyt goed was, zoo zouwmen de Apoſtelen zelfs aan deeze dooling, of liever miſdaad, konnen ſchuldig maaken, als dewelken Chriſtus dikwils, of met de zelfden, of met gelijke naam, *Chriſtus den eeniggebooren Zoon Gods*, doorgaans noemen: hem ſomtijds enkelijk *Jeſus*, ſomtijds *Jeſus de Nazarener*, ſomtijds ook daar byvoegende, *die Chriſtus geheeten word*, ſomtijds *een menſch*, of *man*, en dat wel *een rechtveerdig* of *heylig menſch*, naar dat het te pas komt, noemen, gelijk Matth. I en 2. &c. Act. II. III. X. XVII. XXVI. Rom. V. 1 Kor. XV en doorgaens te zien is.

Maar, zult gy zeggen, de Apoſtelen noemen Chriſtus ook ſomtijds *Gods Zoon*, en *onzen Heer en God*. 't Is goed, maar dat doenze niet by elk een, noch op alle tijd en plaatzen; want by de ongeloovigen, zoo Heydenen als Joden, noemenze hem ſlechts *Jeſus den Nazarener*, of *een Profeet*, en *een man van God gezonden*: en dat daarom, op datze eerſt de grond leggende, hen allengs tot een volkomender kennis van Chriſtus zouden brengen. Het welk ook ſchijnt het oogwit van onzen Autheur te weezen, als de welk hier voor heeft de menſchen van de zelfde ſlach, dat is, die, 't zy opentlijk, 't zy heymelijk ongeloovig zijn, hier voorheeft te onderrechten of te weederleggen. En het zouw ontijdig zijn, aan de zoodanigen terſtond de binnenſte verborgentheeden van onze godsdienſt te openbaaren, de welken naauwelijks des zelfs buytenſte toegangen kennen. Het is dan genoech, datmen de zulken in het eerſte alleenlijk toont dat Jeſus van Nazareth waarlijk een heylig en goddelijk Profeet heeft geweeſt, op datmen daar naa, als nu de waarheyt van zijn leer getoont is, en de heerlijkheyt van zijn heemelſche werken, te krachtiger zouw konnen bewijzen, dat de zelfde ook de eeniggebooren zoon Gods, en onze waare God en Heer is. Die deeze ordentelijke manier van handelen beſtraffen, die weten de rechte manier van onderwijzen niet. Zoo is dan dit vermoeden t'eenemaal ongegront: want die lochent niet terſtond Chriſtus Godheyt, die hem niet overal God of Gods zoon noemt. Ook ſtellenze Chriſtus met de andere Heyligen niet gelijk dieze beyde met de zelfde naamen benoemen. Men moet altijd zijn leer naar de bevatting

vatting van de leerlingen ſchikken, en de ongeloovigen by trappen tot de vaſte kennis van Chriſtus leyden, opdat wy, anders doende, niet ſchijnen zonder fondament te bouwen, en het geen onbekent is, door iet dat eeven onbekent is, te willen bewijzen. Indien den Autheur een ander gevoelen heeft, en bezonderlijke indien hy Chriſtus Godheyt heeft willen ontkennen of verduyſteren, zoo heb ik hier niets voor hem geſproken of geſchreeven. En dit is genoech van het eerſte.

2. Ten anderen zeyt hy, dat Chriſtus om geen andere oorzaak is van den dooden opgewekt, als om die dingen te beveſtigen de welken hy uyt Gods naam geleert had. Eeven als of, volgens des Schrijvers meening, Chriſtus opſtanding, geen andere vrucht of uytwerking had, als de beveſtig'n3 van de leer des Euangeliums.

Ik antwoord. Indien den Autheur dit zoo verſtaat, dat hy de andere vruchten van Chriſtus opſtanding uytſluyt, zoo mach hy met zijn dwaling heen loopen. Maar indien de woorden anders konnen genoomen worden, waarom zouwmenze dan niet anders neemen? Want uyt deeze plaats zelfs blijkt klaarlijk genoech, dat den Autheur ſpreekt van die vrucht en uytwerking die naaſt uyt de zelfde volgde en algemeen was, onder welke men zonder eenige verhindering veel andere bezondere en laater volgende vruchten mach begrijpen: by voorbeeld, dat Chriſtus word gezeyt opgewekt te zijn om onze gerechtigheyt Rom. 4, en dat zijn opſtanding een oorzaak van onze opſtanding heeft geweeſt, en als een fondament van de zelfde geſtelt word 1 Kor. 15, en ten laatſten, dat wy door zijn opſtanding gezeyt worden tot een leevendige hoop weedergebooren te zijn 1 Pet. 1. Want al deeze dingen, en zoo'er eenige dergelijke meer zijn, worden opentlijk onder de leerſtukken des Euangeliums getelt, en is zulks by alle Chriſtenen bekent. Dieshalven, als alle de leerſtukken des Euangeliums beveſtigt worden, zoo is het zeeker dat die bezondere ook met eenen beveſtigt worden, en dat elk in die zin, order, wijze en trap, de welk de leer des Euangeliums zelfs ons openbaart. Want dewijl Chriſtus, door zijn opſtanding met kracht voor een zoon Gods verklaart is &c, gelijk Paulus ſpreekt Rom. 1, en dewijl door de zelfde de vraag eens goeden geweetens in ons word te weeg gebracht, gelijk Petrus 1 Pet. 3 zeyt, zoo worden ongetwijffelt door dezelfden, alle leerſtukken des Chriſtelijken godſdienſts op het krachtigſte beveſtigt. Uyt welke algemeene beveſtiging ook noodwendiglijk die bezondere vruchten ontſtaan moeten, dewelken ergens in het Euangelium aan Chriſtus opſtanding worden toegeſchreeven. Zoo moetmen dan niet achten dat deeze bezondere zaaken door die algemeene, of deze gevolgelijke door dit voorgaande worden uyt-, maar veel eer ingeſlooten, en daar onder begreepen worden. Ik geloof niet dat het zonde is, alles in een goeden zin te neemen watmen daar in nemen kan.

3 Hier word in dit boekje gezeyt, dat Jesus eertijds geleert heeft, tot hoe veel grooter volmaaktheyt, het grootste deel van de gebooden des Ouden Verbonds moest gebracht worden, welke volmaaktheyt overeen quam met de volmaakter gebooden dewelken hy uyt Gods naam aan de menschen verkondigde. Uyt het welk besloten word, dat den Autheur verstaat dat in het Oude Testament niet zoo volmaakte godvruchtigheyt, en niet zoo voortreffelijke beloften worden voorgestelt als in het Nieuwe.

Ik antwoord, indienmen door het Oude Testament niet anders als Moses Wet verstaat, of het Verbond des Wets, volgens des Schrijvers meening, dat 'er in zijn woorden niets en valt te berispen. Want de Heylige Schrift stelt doorgaans dit onderscheyt tusschen het Oude en Nieuw Verbond, dat de Wet onvolmaakt, jaa onnut en krachteloos geweest heeft om den mensch te rechtveerdigen en leevendig te maaken, of van de schuld en daad der zonden in het geweeten te reynigen, en dat het Nieuw Verbond of het Euangelium met beeter beloften is bevestigt &c. Van het welk men zien kan Hebr. 7. 8. 9. 10, en eenigzins Rom. 6. 7. Gal. 2. 3. 4, en eyndelijk 2 Cor. 3 kappittelen en elders meer. Want wy spreeken nu niet van de rechte zin deezer plaatzen, maar alleenlijk van de woorden of manieren van spreeken, dewelken de Schrijver gebruykt, dewelken het zeeker is dat in de terstont aangetooge plaatzen gevonden worden. Uyt welken echter geensins moet besloten worden, dat in het Oude Verbond, inzonderheyt alsmen dat in een ruyme beteekenis neemt, (namelijk als daar onder het genadig Verbond met Abraham en zijn zaad gesloten begreepen word) geen waarachtige en geestelijke gehoorzaamheyt der gebooden Gods, noch geen hoop altoos van d'eeuwige zaligheyt heeft plaats gehad, gelijk als uyt het geen wy hier naa zeggen zullen klaarder verstaan zal worden. Indien de Schrijver van dit boekje, dit anders verstaat, zoo wil ik zijn dooling niet verschoonen noch verantwoorden.

4. Ook word hier gezeyt: dat Christus, door de weg der gehoorzaamheyt, dewelk hy aan anderen aangeweezen had, die beloften heeft verkreegen die hy aan anderen had voorgestelt, en te gelijk ook de macht om de zelfden aan anderen te geeven &c.

Ik antwoord, dat dit alles van Christus word gezeyt voor zoo veel hy een middelaar, en een gezant van God de Vader, jaa van God tot een leydsman onzer zaligheyt gestelt, en onzen eerstgeboore broeder geworden is. En alsmen de woorden in deezen zin neemt, wat word hier dan doch teegen of buyten de Heylige Schrift gezeyt? Immers getuygt den Apostel Filipp. 2 niet donkerlijk, dat Christus door gehoorzaamheyt en verneedering zijns eygen zelfs, tot de hoogste en heemelsche gelukzaligheyt opgeklommen is. Ja Christus zelfs leert Luk. 24. dat hy noodzakelijk door dien weg tot die heerlijkheyt

moest

moeſt koomen. Zulks dat hy Joh. 17. daarom van den Vader verzoekt verheerlijkt te worden, om dat hy het werk dat hem opgeleyt was volbracht had. Eyndelijk ſtaat'er Hebr. 2, dat het God betaamde den Vorſt onzer zaligheyt door lijden en gehoorzaamheyt te volmaaken of tot de volmaaktheyt te leyden: om dat namelijk die eerſtgebooren broeder ons in alles heeft moeten gelijk weezen, en wy inſgelijks hem, alleen de zonde uytgenomen, gelijk Rom. 8. en 2Tim. 2 en elders te zien is. Indien het zeeker was dat den Autheur deeze dingen drajen wilde om de heerlijkheyt en macht die Chriſtus van eeuwigheyt gehad heeft te verduyſteren of te ontkennen, zoo zouden wy hem met recht met zijn dooling laaten loopen. Maar daar is geen blijk met allen van.

5. Ook zeyt hy dat het loon der onſterffelijkheyt aan die geenen alleen belooft is, dewelken Chriſtus gehoorzaam zijn, en des zelfs gebooden onderhouden hebben &c.

Antw. Het zelfde zeyt den Apoſtel by naa met de zelfde woorden Hebr. 5, namelijk dat Chriſtus een oorzaak der zaligheyt geworden is aan allen die hem gehoorzamen. En wat is het anders Chriſtus te gehoorzamen, als zijn gebooden onderhouden. Immers kan niemand loochenen dat de zalige onſterffelijkheyt (wy ſpreeken hier van volwaſſene) alleen en all de geenen voorgeſtelt is die Chriſtus waarlijk kennen. Nu die geenen worden allen gezeyt Chriſtus te kennen, dewelken zijn gebooden onderhouden, gelijk uytdrukkelijk eenige maalen gezeyt word Joh. 2 en 3. Dus leert ook Chriſtus zelfs, dat die alleen zullen zalig worden, dewelken de wil des Vaders gedaan hebben Matth. 7, en erkent die alleen voor zijn leerlingen, ſchapen, vrienden en broeders, dewelken zijn ſtem hooren en zijn gebooden gehoorzamen, gelijk Joh. 8. en 10 en 14 en 15, ook Matth. 12 en 16. Luk. 14 en elders te zien is. Deeze noodzakelijkheyt en kracht van de waare godvruchtigheyt kan ons niet te veel ingeſtampt worden. Nochtans moetmen hier niet uyt beſluyten (immers het kan'er niet vaſtelijk uyt beſlooten worden) dat den Autheur in dat gevoelen heeft geweeſt, dat hy ſtellen zouw dat de menſch door de werken der Wet gerechtveerdigt word, of dat hy de eeuwige zaligheyt eygentlijk en in waardy door zijn werken verdient &c. Ten waar dat wy de zelfde dwalingen uyt de Schriftuur zelfs meenden te haalen: als in dewelken de gezeyde manieren van ſpreeken, die onze Schrijver gebruykt, over al te vinden zijn.

6. Zeyt den Autheur, dat Moſes, aan de geenen die zijn Wet onderhouden zouden, een aardſch geluk had toegezeyt &c. Als of hy daar door alle hoop van de eeuwige zaligheyt aan de Vaders had willen beneemen.

Ik antwoord. Dat dat gevolgt uyt zijn zeggen niet met recht beſlooten kan worden: want de Schrijver ſpreekt niet (of immers hy ſchijnt niet te ſpreeken, om dat het teegendeel niet en blijkt) van de Moſes Wet ſcharp genoomen,

(voor zoo veelze niet teegen het Genaade-verbond geſtelt word) en van de uytgedrukte een letterlijke belofte des Wets, dewelk alleenlijk van een aardſch geluk gewach maakt, gelijk inzonderheyt Deut. 27 en 28 blijkt. Anderſins ontkent hy niet in deeze plaats, dat onder het Oude Verbond, alſmen dat in een ruyme beteekenis neemt ook het Genaade-verbond, met Abraham en zijn geeſtelijk zaad opgerecht begreepen word: in het welk ook de Heemelſche gelukzaligheyt, die Chriſtus ons teweeggebracht heeft, niet duyſterlijk belooft word. Van het welkmen Gen. 17. Rom. 4. Gal. 3, en inzonderheyt Hebr. XI, ſchier het geheel kapittel door, zien kan. Indien echter dit des Autheurs meening weezen mocht, en dat wy dat zeekerlijk wiſten, wy zouden zelfs bereyd zijn zijn dooling te verwerpen.

7. Zeyt hy dat de reeden die Chriſtus Matth. 5. 6. 7 verhaalt word geſprooken te hebben, kan genoemt worden een kort begrijp van de geheele leer des Nieuwen Teſtaments, in dewelk nochtans niet anders begreepen is als gebooden om godvruchtelijk te leeven, op dat iemand waarlijk gelukkig en een burger des heemels zouw konnen worden.

Antw. den Autheur ſpreekt hier van de leer voor zoo veelze teegen de hiſtorie of het verhael der geſchiedeniſſen geſtelt word, en dat wel teegen die leer die ter zaligheyt noodzakelijk is om te weeten. In welken zin niet kan ontkent worden, dat in die drie kapittelen een zeeker kort begrijp van de zaligmakende leer van Chriſtus voorgeſtelt word: nademaal hy niet alleenlijk de gebooden van heyliglijk te leeven, maar ook de beloften dewelken het Nieuwe Teſtament eygen zijn, en dat wel alle, in het kort begrijpt. Nu de geheele godsdienſt, word in de gebooden en beloften, als des zelfs weezentlijke deelen, begreepen. Want de geſchiedenis of Hiſtorie van Chriſtus, moet niet zoo zeer een innerlijk deel van de leer, als wel een voorgaande oorzaak, of gelijk als de grondſteun en grondſlach des zelfs genoemt worden. Ondertuſſchen kanmen in een ruyme zin, en met het gemeenvolk ſpreekende, de Hiſtorie een deel van de heylige leer noemen. In welken zin men niet kan zeggen dat hier een kort begrijp van het geheel Euangelium word voorgeſtelt. Zoo moetmen dan wel op deeze dubbelzinnigheyt letten, als meede op dat tweederley onderſcheyt tuſſchen de twee deelen van de leer, zoo die t'eenemaal noodzakelijk, als die wel nuttig, maar niet t'eenemaal noodzakelijk zijn. Van welken den Autheur hier de eerſte en niet de laatſte ſchijnt verſtaan te hebben, gelijk uyt zijn oogwit zelfs, en uyt den draad des diſpuyts klaarlijk blijkt. Anders zouw een iegelijk zijn openbaare miſſlach zonder eenige moeite konnen merken.

Ten *achtſten* zeyt hy: dat eenige dingen in de Chriſtelijke Religie, door miſverſtand t'onrecht worden vaſtgeſtelt, als noodzakelijke en zeer vaſte leerſtukken: van gelijken, dat ten deel noch onbekent is, hoe datmen van eenige

voor-

voorname zaaken, die tot dezelfde behooren, moet gevoelen. Met welke woorden den Autheur de Gereformeerde Religie en des zelfs belijders t'eenemaal schijnt tè willen overhaalen.

Antw. Moet het juyst noodzaakelijk volgen, als iemant in het gros van de Christelijke godsdienst spreekt, dat hy dan terstond de Gereformeerden meent? Even als ofmen konde ontkennen, dat van de gene die gemeenlijk Christenen genoemt worden, en bezonderlijk van de Papisten (welker sekt onder de anderen de grootste is) veel dingen in het disputeren tegen de Jooden en andere ongeloovigen, als gewisse gronden en geloofs-spreuken gestelt, jaa gedreven worden, dewelken wy Euangelischen weeten valsch te zijn. En ten laatsten, als of het een schelmstuk was, dat ook aan de Euangelisten, in 't gros gesprooken, eenige verborgentheeden van onze Godsdienst noch niet t'eenemaal bekent zijn: inzonderheyt alsmen van die dingen spreekt dewelken wel nut, maar niet t'eenemaal noodzakelijk zijn om te weten. En voorwaar, alle menschen, van wat gezintheyt datze ook zijn, dwaalen noch in veel dingen: zulks datze haar zelfs al te zeer behaagen, dewelken meenen dat zy van alle doolingen vry zijn, en in het teegendeelzich zelfs een nette kennis van alle goddelijke zaaken aanmaatigen. Wy moeten in de zelfde dagelijks toenemen, en met den Apostel Filip. 3 zeggen, indien gy iets anders gevoelt, dat zal God ook openbaren. Indien den Autheur meent dat de Gereformeerde Kerke in de noodzakelijke dingen doolt, zoo wil ik zijn misslach niet verschoonen.

9 Eyndelijk stelt hy, dat het zou hebben konnen gebeuren, dat de heylige Schrijvers in eenige lichte dingen gemist hadden, en dat den een de waarheyt van de geschiede dingen beeter had geweeten als d'ander &c. Met welk zeggen het geheel gezach van de H. Schrift schijnt in twijfel getrokken, jaa t'eenemaal om verre geworpen te worden.

Antw. Ik beken dat de Schrijver hier, naar mijn oordeel groffelijk mist: ten zy wy stellen dat hy hier ten deel uyt het gevoelen van anderen meer als uyt zijn eygen spreekt, ten deel dat hy, door een schoolsche toelating, aan de teegenparty iets toegeeft, het welk hy echter zelfs verstaat zoo niet te zijn: en het welk al toegegeeven zijnde, hy oordeelt dat niet met allen van het gezach der Heylige Schrift vermindert. Want men moet op deeze drie zaaken naauwkeuriglijk letten, dewelken ook eenigzins uyt den draad van zijn woorden blijken: want op de eerste plaats brengt hy niet zijn eygen maar Chrysosthomus gevoelen ter loops by. En in de tweede plaats spreekt hy wel voor hem zelfs, maar zoo dat het genoegzaam blijkt, dat het veel eer een toelaatende als een bevestigende stelling is, door welke toelaatingen de teegenwerpingen der teegenspreekers gemeenlijk te krachtiger omver gestooten worden. Eyndelijk word zelfs deeze toelating van den Autheur bepaalt aan zeekere dingen van geen of zeer

kleyn

kleyn belang, dewelken op eenige omſtandigheyt van tijd, plaats of diergelijke, met welk het eeven eens is, hoe het daar meede gelegen is, ziet, of ook op de aantrekking van eenige plaatſen uyt het Oude Teſtament in de leer, en dewelk dieshalven noch tot het weezen van de Hiſtorie, noch tot de leer uyt zijn eygen aart iets geeft of neemt. Eraſmus en andere Schrijvers van geen kleyne naam, pleegen hier wel veel meer toe te geeven als onzen Schrijver doet, van dewelken nochtans niemand ooit gezeyt heeft datze eenige gedachten gehad hebben, om het gezach der Heylige Schrift om verre te werpen.

En dit zijn de zaaken dewelken onze beſtraffers teegen dit boekje inbrengen. In welken, of ten minſten in eenige, (want wie is'er onder alle Schrijvers die niet ergens in en miſt) hoewel den Autheur ongetwijffelt een weynig gefeylt heeft, daarom en behoorden terſtond daar geen Arrianiſtery, Papiſtery of andere diergelijke ſchadelijke dwalingen van die beſtraffers uyt getrokken te worden, op datze niet veel eer en ſcheenen uyt drift als uyt een gezond oordeel te ſpreeken. Maar 't is genoeg hier van.

Het laaſte is noch overig, namelijk te ſpreeken van eenige veranderingen, maar die heel kleyn zijn, dewelken in deeze druk gemaakt zijn: van welken ik hier kortelijk de reeden geeven zal.

1. Vooreerſt heb ik de kapittelen een weynig volkomender afgedeelt, en daar'er eerſt maar zes waaren, heb ik'er elf gemaakt: namelijk het eerſte, het welk anders al te lang was, heb ik in vijf, en het tweeden in twee verdeelt, de anderen hebben wy zoo gelaaten alsze waaren &c.

De volgende dingen die Vorſtius zeyt verandert te hebben, laaten wy hier af, om dat het ons niet goed gedacht heeft hem in die veranderingen naa te volgen.

Vaar wel Godvruchtige Leezer, oordeelt oprechtelijk, en bid God ernſtelijk voor ons.

Te Steynfurt den 10. *Julij* 1611.

COENRADUS VORSTIUS.

FAUSTI

TRACTAAT

Van de Geloofwaardigheyt der

H. SCHRIFTUUR.

Inleyding.

DAar en zijnder niet weynige / ook onder die geene die de naam Christi belijden / dewelke twijffelen aen de authoriteyt ofte geloofwaardigheyt der Schrifture / die den naam heeft van Heylige Schrifture / dat is van die Boeken die den Bijbel/ oft/ het Oude ende Nieuwe Testament genoemt worden: Vragende / waaromme men doch gelooven moet / dat de dingen die daar in begrepen staan / waarachtigh ende wel gezeyt zijn?

Deze questie kan afgedeelt worden in twee Hooft-stucken. Want of de geene die aldus twijffelen ende vragen / staan bekent / dat de Religie van Jesus (a) van Nazareth / die Christus genoemt wordt / een ware Religie is / ofte sy en staan dat niet toe / maar zijn of in twijffelinge datze valsch is / of en zijn gantsch niet in twijffelinge / maar houden voor gewis datze valsch is. Van het eerste zullen wy eerst / van het laatste daar na handelen.

(a) Dat den Autheur dezes Schrifts, zoo hier, als elders, by na door het geheele Schrift, den Heere Jezum Christum noemt met den name van Jezus van Nazareth, en geschied geenzins uyt kleynachting, maer met voordacht ende uyt zeker inzicht, volgens de gewoonte der geener die wel ende kloekelijk disputeerende, niet meer en nemen dan de partyen waar mede sy disputeeren, zelfs stellen ende toelaten. Nu de partyen waar mede hy principalijk disputeert, en houden van den Heere Jezum niet meer, dan dat hy is geweest een zeker man die zulken naam hadde, te weten Jezus van Nazareth. Overzulks, met haar handelende, zoo en stelt hy den Heere Jezum niet hooger, ende en noemt hem gemeynlijk niet treffelijker, dan zy zelfs hem stelden ende noemden, ende als'er ten aanzien van de partyen van hem (Jezu) bewezen was. Even alzoo zien wy dat'er met de Joden ende Heydenen, die noch van Jezu niet en hielden gedaan is van de Apostelen, onder anderen van Petro ende Paulo Actor. 2. ende 17.

CAP. I.

Waer in beweſen word, dat de geene die nu al gelooven dat de Chriſtelijke Religie een ware Religie is, met recht niet en konnen twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van de Boeken des Ouden ende Nieuwen Teſtaments.

SOo ſegge ik dan / Indien men voor bekent ſtaet / dat de Chriſtelijke Religie een ware Religie is / dat ik dan niet zien en kan / hoemen met recht ſoude konnen twijffelen aen de authoriteyt der boeken die den name hebben van het Oude ende Nieuwe Teſtament. Ende eerſtelijk aengaende het Oude Teſtament / dewijle het ſelve opentlijk beveſtigt ende voor goet gekent wordt van het Nieuwe / ſoo ſalmen 't daar voor moeten houden / dat het ſelve Oude Teſtament authoriteyt ende geloofwaerdigheyt heeft / wanneerder beweſen ſal zijn (de waerheyt van de Chriſtelijke religie voor bekent zijnde geſtelt) dat het Nieuwe Teſtament gehouden moet worden voor ſoodanigen ſchrift / 't welk authoriteyt ende geloofwaerdigheyt heeft. Inſonderheyt wanneer 't niet kennelijk en is / ende men ook geen vermoeden billijk heeft / dat het ſelve Oude Teſtament bedorven ofte verandert ſoude zijn / gelijk hier na breder geſeyt ſal worden.

Vier oorſaken waerom men met recht ſchijnt te konnen twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van eenig boek.

Daer zijn / (a) ſoo 't ſchijnt / vier oorſaken / om de welke yemant met recht ſoude mogen twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van eenig boek. De eerſte is / wanneer de Schrijver des boeks niet ſeer geloofwaerdig en is / ofte altoos ſoodanig niet en is datmen met recht niet ſoude konnen twijffelen aan ſijne getrouwigheyt in 't ſchrijven / ende aen ſijne wetenſchap van ſaken. De tweede is / wanneermen eygentlijk niet en weet wie de Schrijver is. De derde is / wanneermen of blijk of rechtveerdig vermoeden heeft / dat het boek bedorven of eenigſins verandert zy geweeſt. De vierde ende laeſte is / wanneerder voorhanden zijn ſoodanige getuygeniſſen die niet en zijn te verwerpen / ende uyt de welken blijkt dat men ſulk een boek geenſins en behoort geloof te geven. Indien wy dan beweſen ſullen hebben / dat geen van de vier voorſeyde oorſaken plaetſe en heeft in dat boek / 't welk genaemt wordt het Nieuwe Teſtament / ſoo ſalder ook met eenen beweſen zijn / datter met onrecht getwijffelt wordt aen de geloofwaerdigheyt des ſelven.

Twee dingen waarom de Schrijver van eenig boek niet geloofwaerdig te achten zy.

1. Derhalven / ſoo veel de eerſte oorſake belangt: Dat de Schrijver van eenig boek niet ſeer geloofwaerdig en is / ofte altoos niet ſoodanig datmen niet en ſoude konnen twijffelen aen ſijne getrouwigheyt ende wetenſchap / dat

(a) Hy ſeydt, ſoo 't ſchijnt, om dieſwille dat hy naderhant bewijſt dat ſommige van die oorſaken altijt ende in allen gevalle geen rechte oorſaken en zijn, om te twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van eenig boek.

komt

komt aldus by: Of om dat het kennelijk is / of om datter vermoeden is (om
eenige billijke oorsake) dat hy de dingen die hy geschreven heeft / niet wel en
heeft geweten; Of niet alsoo en heeft geschreven gelijk hyse geweten heeft; Of
om dat in het boek selfs eenige bewijs-teykenen daer van blijken.
Voor eerst dan soo en kan ik niet sien / op wat wijse men soude konnen we-
ten of billijks suspitie hebben van de Schrijvers des Nieuwen Testaments (ten
ware alleenlijk uyt het gene datmen soude konnen afnemen uyt de Schriften
van een yeder der selver) (b) datse de dingen waer vanse geschreven hebben/niet
wel en souden hebben geweten/of datse de selve niet alsoo en souden hebben wil-
len schrijven als syse wisten. Want een van beyden willen wy seggen: Of dat de
gene welker namen men op hare plaetsen geschreven vind / de Schrijvers zijn
van dat boek; of dat het gants andere zijn. Willen wy seggen dat het ande-
re zijn: soo laet dan eerst de namen der selver voor den dagh gebracht worden /
met gevoeghlijk bewijs daer by datse die Schriften geschreven hebben / ende
niet de geene diese nu toege-eygent worden. Ende dan sullen wy besien of het
soodanige menschen zijn / diemen geloof moet geven of niet
Indien yemant seyt / dat het genoeg is / datmen geen bescheyt met allen en
heeft / dat de gene / die in 't gemeyn daar voor gehouden worden / de Schrij-
vers zijn van dat boek.
Zoo sal ik antwoorden / dat dit niet en gehoort tot de eerste van de vier voor-
gemelde oorsaken / om de welke men met recht twijffelen mach aen de autho-
riteyt van eenig boek; (van welke eerste oorsake wy nu spreken) maer dat het
gehoort tot de tweede / waer van wy sullen besien op sijn plaetse. Ende dit en
gelt niet met allen om yet te bewijsen in dit deel van onse disputatie / maer al-
leenlijk om een uytvlucht te maken / ingevalle dat yemandt de geloofwaerdig-
heyt des Nieuwen Testaments soude willen bewijsen van wegen de Schrijvers
des selven Nieuwen Testaments/'t welk op dese plaetse onses disputs eygent-
lijk niet en geschiet/maer hier wordt slechs geantwoort op het gene dat tegen de
autoriteyt deser Schrijvers ingebracht soude mogen worden. (c) Doch laet ons
keeren tot onsen propooste. Indienmen dan niet voort-brengen en kan (gelijk-
men gewisselijk niet en kan) eenig gevoeglijk bewijs om te betoonen / dat die
Schriften geschreven zijn van andere / ende niet van de gene diemen gelooft
datse geschreven hebben: Soo volght daer uyt / dat die gene de Schrijvers
geweest zijn. Want dit moetmen weten / dat alhier voor bekent ende buyten
dispute word gestelt / dat het kennelijk is wie de Schrijvers zijn geweest. En-
de ten ware dat het kennelijk waer wie de Schrijvers geweest zijn / hoe sou-
demen dan konnen weten of rechtvaerdigh vermoeden hebben / (het geene
datmen uyt hare Schriften selfs souden konnen afnemen / late ick nu buy-
ten staen) dat de gemelde Schrijvers of niet geweten en hebben of niet ge
trouwelijck beschreven en hebben de dingen die in die Schriften begrepen
zijn. (d) Wel aen dan: Indien de gene diemen daer voor houdt / de Schrijvers

(b) Maer niet (wil hy seggen) uyt hare personen zelfs.

(c) In 't verhandelen van de bovengemelde vier oorsaken en word directelijk geen bewijs gedaen van de geloofwaerdigheyt des Nieuwen Testaments, maer indirectelijk, te weten, voor soo veel als het tegen bewijs, waer mede men 't selve Nieuwe Testament sijne geloofwaerdigheyt benemen wil, sijne kracht benomen word, ende bewesen word, dat het geen bewijs en is.

(d) De dispute van de getrouwigheyt en wetenschap der Schrijvers, sal t'eenemael onnoodig ende onnut zijn, indienmen de sake niet alsoo en stelt, te weten, dat het kennelijk is, wie de Schrijvers zijn geweest.

van dat boek zijn geweest / soo laet ons doch eens overwegen / hoedanige luyden sy selfs geweest zijn / ende hoedanige dat de Schriften zijn van een yeder van haer / op dat wy mogen sien / eerstelijk ; Of het ook eenigsins waerschijnlijk is / dat sy niet geweten souden hebben de waerheyt van die dingen diese hebben geschreven ; ende daer na / ofmen ook wel wel reden heeft om te vermoeden dat sy willens ende wetens geschreven souden hebben het gene dat valsch is.

Van Matthæus ende Joannes.

Matthæus ende Joannes / de welke Historischer-wijse hebben geschreven van Christo Jesu / zijn alle beyde geweest van de Discipulen Jesu Christi/ ende dat noch van de alderliefste ende familiaerste boven alle andere. Waer uyt volgt / datse de dingen diese vertellen / niet alleenlijk hebben geweten ; maer datse ook schier over al selfs by zijn geweest.

Van Marcus ende Lucas.

Marcus ende Lucas / dewelke van gelijken hebben beschreven de Historie ofte geschiedenisse Christi / hebben geleeft op alsulke plaetsen ende tijd als Christus selfs geleeft heeft doe hy op der aerden verkeerden. Ende daer-en-boven een van die / te weten Marcus / is geweest (na dat sommige meynen) eerst een medegesel des Apostels Pauli / die van Christo selfs op een sonderlinge wijse verkoren is om sijne leere te verkondigen ; ende daer na / sonder twijffel/ een discipel ende medegesel van Petrus / die van gelijken een Apostel Christi was / ende met Christo seer familiaerlijk geleeft hadde / ende geweest was by na by alle het gene dat Marcus geschreven heeft. Ja Marcus en heeft niet geschreven dan het gene dat hem van Petro (soo te seggen) gedicteert ende voorgeseyt is geweest. Maer den anderen / te weten Lucas / is geweest een medegesel ende innerlijke familiare vriend des voorgemelden Pauli ; soo datmen in aller manieren seggen moet / dat hy van den selven gehad heeft al het gene dat van nooden was tot volkomen kennisse van die dingen dewelke t'eenemael behoorden tot de Historie ofte geschiedenisse. De selve Lucas heeft geschreven van het gene dat de Apostelen gedaen hebben na de verscheydinge Christi uyt dese werelt ; ende voornamelijk van het gene dat Paulus gedaen heeft / by 't meestendeel van 't welke hy selfs geweest is. Van de reste heeft hy volkomentlijk onderricht konnen worden van Paulo selfs ; ende met eenen heeft hy konnen onderwijs hebben van veele dingen / welke de andere Apostelen ende die gantsche Historie aengingen / de welke Paulus selfs gesien hadde ende seer wel wiste. Behalven noch dat Lucas geleeft heeft op dien selven tijd ende op de selve plaetsen / doe / ende waer 't gebeurt is ; 't welk in hem selven genoeg is om te bewijsen dat hy de waerheyt der bovengemelde dingen geweten heeft.

Van Paulus, wiens Brieven Pauli vervaten, of Leere, of Historie, of Prophetye.

Behalven dese Histori-boeken / wordender gelesen sommige Brieven des Apostels Pauli/ die hy geschreven heeft/ of tot sommige gemeynten / of tot eenige particuliere persoonen / de welke ten meerderen deele vervaten de Leere van de Christelijke Religie ; ende daer beneven yet dat Historisch is / en Christum aengaet / of Paulum selfs / of yemand anders van de Gemeynte / als ook sommige Prophecien die de Gemeynten aengaen. Soo veel dan de leere belangt ; Wie kan twijffelen of Paulus en heeft seer wel geweten 't gene hy

ſchreef / dewijl hy niet alleen op een ſonderlinge / maer ook op een gantſch wonderbaerlijke ende goddelijke wijſe van Chriſto verkooren was om ſijnen name ende Euangelium te brengen voor de werelt. Ende voorts dat deel van de Hiſtorie 't welk gehoort tot Chriſtum; is ſoo ſeer vereenigt met de Leere/ dat het eene van 't andere niet en kan geſcheyden worden. Maer by die reſte van de geſchiedeniſſe die ſommige uyt de Gemeynte aengaet / daer is Paulus ſelfs by geweeſt. Want van het gene dat zijn eygen perſoon aengaet / is niet nodig yet te ſeggen. Aengaende nu de Prophetyen / ſoo en kan 't niet weſen dat hy ſoo geſtaen ſoude hebben by Chriſtum / ende ondertuſſchen onwetende zijn geweeſt van de waerheyt der toekomende dingen / die hy voor gaf dat hy wiſte.

Van Jacobus, Petrus, Joannes en Judas.

Daer zijn inſgelijks voor handen ſommige Brieven van Jacobus / Petrus/ Joannes ende Judas / 't welk al te ſamen Apoſtelen zijn geweeſt / die niet ſoo gedwaelt konnen hebben/ datſe niet en ſouden hebben geweten die dingen waer vanſe in hare brieven hebben geſchreven; 't zy datſe aengaen de Leere van Chriſtus; (waer medeſe by na alle van den beginne tot den eynde vervult zijn) 't zy datſe aengaen de Hiſtorie die van Chriſtus ſelfs / waer van in de ſelve een luttelken begrepen ſtaet / 't zy datſe ook aengaen de Prophetyen (want daer ſtaender eenige weynige in) van toekomende dingen die tot Chriſtum gehooren.

Van de Autheur van de Apocalypſis.

Daer is daer beneven noch een boek / 't welk Apocalypſis of Openbaringe word genoemt / vervatende een ſeker wonderbaerlijk gezicht / waer in vry wat duyſterlijk voorſeyt worden veele toekomende dingen / die alle te ſamen de Gemeynte Chriſti aengaen. De waerheyt van welk gezicht / te weten / of hy 't ook hadde gehad / ende hoedanig het geweeſt was / die gene ſeer wel wiſt die 't geſchreven heeft / nademael hy voor de waerheyt ſeyt dat hem ſulks gebeurt is / ende dat hy 't ſelve gezicht gezien heeft / ; 't zy dat de Schrijver daer van zy Joannes de Apoſtel Chriſti / te weten / de ſelve die de Hiſtorie Chriſti geſchreven heeft/ (gelijk het gemeene gevoelen daer van is) 't zy dat het ymand anders zy geweeſt. Van welke ſake wy ſpreken ſullen in 't verhandelen van de tweede oorſake / alwaer wy ook ſpreken ſullen van den Brief tot den Hebreën / waer van getwijffelt word of hem den Apoſtel Paulus geſchreven heeft ofte niet.

Wy hebben beweſen / handelende van een yeder van de Schriften des Nieuwen Teſtaments / dat'er geen van de ſelve en is / waer van de gene die 't geſchreven heeft niet in aller manieren wel geweten ſoude hebben of het waerachtig ware ofte valſch.

Doch yemand ſoude mogen ſeggen / dat ſulks alſdan eerſt t'eenemael waer ſoude zijn / wanneer 't ſeker ware dat de Schrijvers ſoodanige luyden zijn geweeſt als ikſe beſchreven hebbe: Maer datmen daer aen twijffelt; of dat'er in alle gevalle van een yeder aen getwijffelt ſoude mogen worden.

Ik antwoorde (even als ik ſtraks dede / doeder getwijffelt wierd / of de namen der Schrijvers die voor die ſchriften ſtaen / de rechte namen zijn of niet) dat deſe twijffelinge gehoort tot de tweede oorſake. Want wanneerder geſeyt

word (gelijk alsser gedaen word in dit deel van de eerste oorsake) dat het bekent is / wie de Schrijver van eenig boek is geweest / so en verstaetmen daer mede niet / met wat naem de selve genoemt is geweest / of yet diesgelijks 'twelk weynig in heeft om te oordeelen ofmen hem geloof mag geven ofte niet: Maer men verstaet daer mede / datmen kennisse heeft van sijne conditie ofte gelegentheyt / ende van sijne uyterlijke hoedanigheden / die in dese sake yet souden mogen gelden / ende aenwijsinge souden mogen doen van de inwendige hier toe gehoorende. Soo is dan genoegsaem op dese plaetse bewesen / datmen (indienmen acht geven wil / welke dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments zijn geweest) geensins twijffelen en kan / of sy en hebben geweten de waerheyt van die dingen diese geschreven hebben.

Uyt den aert van de Religie zelfs word bewesen dat de Apostelen alles getrouwelijk beschreven hebben.

Laet ons nu eens besien / of het ook waerschijnlijk is / dat sulke menschen soodanige dingen geschreven hebben die sy selfs souden geweten hebben gelogen te zijn. Ende gewisselijk / 't soude mogen schijnen / dat sy in het gene dat de Historie ofte geschiedenisse aengaet / niet al te trouw en zijn geweest / te weten / hier uyt / datse geschreven hebben van sulke dingen die haer eygen persoon betreffen / ende waer in haer stuk gedreven wierde. Onder den naem van Historie begrijp ik hier ook de Goddelijke Openbaringen / dewelke (gelijk wy gezien hebben) yemand van haer schrijft gehad te hebben. Doch aengezien de selve luyden niet alleenlijk al te samen Christenen zijn geweest / maer dat ook daer beneven sy selfs / ofte de gene daer sy op 't nauste mede vereenigt waren / Christo boven alle andere menschen seer lief ende waert zijn geweest / (gelijk hier voor bekent genomen word) soo en heeft die oorsake van vermoeden alhier gantsch geen plaetse. Want een yeder weet ende bekent / dat onder de voornaemste geboden van de Christelijke Religie / dit mede een is / dat een yegelijk waerachtig zy ende getrou / ende tegen niemand in eenige sake en liege; niet alleenlijk dat hy toezie dat hy geen verbalscher en zy in publijke dingen (soodanige als gewisselijk de gene zijn die willens en wetens (e) logenachtige Historien beschrijven) maer ook dat hy niet en zy een Sacrilegus of heylig-schender / ofte onachtsaem in Goddelijke dingen / ende een die God niet seer en vreest / soodanig als in aller manieren de gene wesen moet die eene Historie van de Religie beschrijvende / met voordagt valsche dingen schrijft. Derhalven / dat de dingen diese beschreven hebben mede haren persoon aengingen / dat selve en beneemt niet alleenlijk niet / maer vermeerdert ook het gevoelen datmen heeft van hare getrouwigheyt. Want daer en wierde niet gehandelt van hare personen / ende haer stuk en wierde in die schriften niet gedreven in eenigen anderen inzichte / dan datse Jesum Christum en sijne Religie van herten na quamen; waren oversulx soodanige luyden datse met voordaght niet hebben (f) konnen

(e) Hier word gesproken van soodanige logenachtige ofte onware Historien, dewelke de gene diese schrijft of vertelt, uytgeeft voor waerachtige, ende als waerachtige aengenomen wil hebben, als daer zijn de Legenden der Pausgezinde, ende diergelijke fabel-boeken. Andersins soudemen dit mogen trekken op alle *Apologos* ende Parabelen, dewelke van yemand wel Historischer wijse voorgestelt worden, doch niet met intentie datmense voor waerachtige geschiedenissen sal houden, maer slechs om daer yet mede te leeren ende aen te wijsen. 't Welk in de Christelijke Historien niet ongeoorloft, en in de Schriften des Nieuwen Testaments veel gedaen is.

(f) Niet dat het absoluyt onmogelijk was datse liegen souden, maer om dat het haer, volgens hare Religie niet geoorloft was, ende haer gemoet sulks niet soude vermogen hebben.

liegen.

liegen. Indien dan dit haer de geloofwaerdigheyt niet en beneemt / maer veel eer de selve in haer vermeerdert ten aenzien van de Historie / soo moet het selve dan veel meer geschieden inde Leere. Want haer en wasser niet ter werelt aen gelegen / datse de selve anders souden overleveren dan sy was ende dan sy wisten datse was ende syze ontfangen hadde. (g) Wat eere / of profijt / of vermaek konden sy daer uyt scheppen / datse andere luyden willens souden bedrogen hebben / ende een oorsake souden geweest zijn om haer den weg des verderfs te doen ingaen / dewijle sy contrary doende haer behulpsaem konden wesen om in te gaen den weg der behoudenisse / die hun seer wel geleert was / ende op den welken sy selfs geduriglijk wandelden?

Word met eenige redenen bewezen dat in de boeken des Nieuwen Testaments, noch in de Leer noch in de Historie eenige strijdigheyt is.

Volgt nu dat wy bezien / ofmen ook / wanneermen geen gemerk en neemt wie ende hoedanige de Schrijvers van dat boek zijn geweest / sekerlijk weten / of billijk vermoeden hebben kan uyt hare schriften selfs / datse ofte niet geweten en hebben / ofte niet voor den dag hebben willen brengen de waerheyt van die dingen waer vanse geschreven hebben. 'T is dan nootsakelijk dat sulk vermoeden of sekerheyt / die genomen souden mogen worden uyt de schriften selfs / hier uyt haren oorspronk hebben moeten / te weten / dat'er in de selve schriften sommige dingen geleert ofte vertelt worden / diemen bevinden kan / onder malkanderen of verscheyden ofte strijdig / of in haer selven valsch ende gelogen te zijn. Maer doch indien yemand van dese sake ten vollen soude willen handelen / soo soude het van nooden zijn alle de verdachte plaetsen ende texten een voor een te ondersoeken / 't welk in aller manieren veel te lang soude vallen; ende daer beneven / hoe grooten vlijt hier al in aengewent soude mogen worden / soo soude het evenwel lichtelijk gebeuren dat'er (h) seer vele overgeslagen souden worden. Derhalven soo sal het hier genoeg wesen / sommierlijk ende by eenige hooft puncten van dese sake te handelen / te meer / om dat by soo verre wy in't verhandelen van de tweede oorsake / bewesen sullen hebben (gelijk wy hopen te doen) dat de gene diemen in 't gemeyn daer voor houd / die schriften geschreven hebben / niet van nooden sal wesen in desen deele seer bekommert te zijn. (i)

Soo segge ik dan / soo veel als belangt de strijdigheden ofte verscheydenheden diemen soude mogen vinden in de Schriften des Nieuwen Testaments / dat'er gene en is / of sy en is inder waerheyt soodanig niet / maer slechs in schijn; of sy en is maer in eenig dink van kleyn ofte geen belang. De gene die alleenlijk eenen schijn hebben van soodanig te wesen / maer inder daet sooda-

(g) De selve reden die hier gebruykt word tot bewijs van dat de Schrijvers des Nieuwen Testaments willens niets en hebben vervalscht in de Leere, kan ook gelden in de Historie. Want soo weynig eere, profijt en vermaek alst haer konde wesen moetwillens de Leere qualijk te schrijven, immers soo weynig eere, profijt en vermaek kondet haer wesen, een leugenachtige Historie te beschrijven, te meer, om dat (gelijk naderhant bewesen word) in de Christelijke Religie de Historie (altijd in veele stukken) een deel is van de Leere, gelijk wederom 't verhalen ende beschrijven van de Leere, een deel van de Historie.

(h) Den Autheur deses Tractaets en wil niet seggen, datter soo gantsch veele plaetsen zijn, daermen met recht soodanige suspitie van soude mogen hebben, maer hy seyt dit om dieswille dat de gene die qualijk willen, lichtelijk suspitie konnen nemen.

(i) Zijn de Schrijvers soodanig geweest datse niet en hebben willen noch konnen liegen, gelijkse nootsakelijk geweest zijn, indient de gene geweest zijn die men daer voor houd, soo en konnen ook in hare schriften geen strydige of valsche dingen zijn.

nig niet en zijn / dat zijn ſulke dingen die de Leere betreffen / in welke Leere in die Schriften niet alleenlijk niet gevonden word eenige ſtrijdigheyt of verſcheydenheyt / maer is daer in ook ſulken (k) overeenkomſte ende eendracht / dat ook dat alleen genoeg behoorden te weſen om 't ſelve boek een meerder authoriteyt ende geloofwaerdigheyt te maken ende aen te brengen / als eenig ander boek ſoude mogen hebben/waer in eenige leere ſoude mogen beſchreven worden. Want nauwelijks / ja zelfs niet nauwelijks / ſalmen in de ſchriften van een menſch alleen / al is 't datſe kort en weynig zijn / immermeer ſoo grooten overeenkominge ende eendracht der leere bevinden / alſmen bevinden ſal in dat boek / het welke nochtans beſtaet uyt ſoo verſcheyden ſchriften van ſoo vele Schrijvers. Wat wijders belangt de ſtrijdigheden ('t zy datſe inder daet ſoodanige zijn / of maer alleenlijk en ſchijnen) de ſelve zijn in dingen die de Hiſtorie ofte geſchiedeniſſe aengaen. In welke ſake niet anders van noode is / als te bezien het gene dat Joannes Chryſoſtomus geſchreven heeft in de voor-reden van ſijne Commentarien op het Euangelium Matthæi. Alwaer hy (ſoo my anders wel gedenkt) ten vollen antwoord op deſe tegenwerpinge die ſommige inbrachten / met namen tegen de authoriteyt der vier Euangeliſten. De ſumma van het gene hy aldaer ſeydt / is deſe; Dat ſy (te weten de Euangeliſten) gantſchelijk niet met allen onder malkanderen verſchillen in die deelen van de Hiſtorie daer yet aen gelegen is/ ende datſe nu in ſommige (l) gantſch kleyne dingen onder malkanderen verſcheyden zijn / dat ſulks hare geloofwaerdigheyt niet en behoort te verminderen / maer veel eer te vermeerderen. Want hier uyt blijkt / datſe niet geſchreven en hebben een ſoodanig dink 't welk met gemeyne overeenſtemming van haer is verziert geweeſt / ende dat het inder daet verſcheyden Schrijvers zijn geweeſt / die aengedreven zijnde door de waerheyt van de geſchiede ſaken / inder daet een ſelvige ſake geſchreven hebben. Niet tegenſtaende datſe in ſommige weynige dingen die van geenen gewigte en zijn

(k) De gantſche Leere des Nieuwen Teſtaments, en is in ſumma door het geheele Nieuwe Teſtament niet anders als heyligheyt des levens, zijnde in de ſelve uytgedrukt eenſdeels in particuliere geboden, eenſdeels ook in generale regels, daer de particuliere geboden dieder niet uytgedrukt ſouden mogen zijn, uyt gehaelt konnen worden, ende ſommige van de gene die wel uytgedrukt, doch twijffelachtig ſouden mogen zijn, verſtaen, ende in haren graet geſtelt konnen worden. Soo datſe de Chriſtenheyt genen goeden dienſte ſchijnen te doen, die de Schrifture ſoo gantſch duyſter oordeelende, ende als ſtrijdig ook in 't ſtuk van de Leere tegen malkanderen ſtellende, meynen ende drijven, datſe niet verſtaen nochte geaccordeert kan worden ſonder byſondere inſpiratie &c.

(l) De kleyne dingen waer van hier geſeyt word, dat de Schrijvers des Nieuwen Teſtaments met malkanderen in ſouden mogen verſchillen, zijn eenige circumſtantien van tijden, plaetſen, perſoonen ende ordre op dewelke de dingen vertelt worden, die in haer ſelven tot de waerheyt van de Hiſtorie ten principalen niet en doen. Anderſins kanmen ſeggen, dat'er in de Hiſtorie des Nieuwen Teſtaments geen plaetſen zijn die ſulks ſchijnen, of men ſoudeſe alle eenen goeden zin konnen geven, ende bevrijden van ſuſpitie van contrarieteyt ofte verſcheydenheyt. Dewijle de meeſte verſcheydenheyt daer in is, dat de eene wat vertelt 't welk de andere verſwijgt, 't welk wy weten veeltijds ſoo toe te gaen in 't vertellen van eenderley Hiſtorien, die van ſommige heel breed ende met veel circumſtantien, van andere heel kort ende met weynige, oft ook ſchier geene circumſtantien vertelt worden, Ondertuſſchen behoud evenwel de reden van Chryſoſtomus hare kracht. Want hoewel de dingen die ſchijn hebben van verſcheydenheyt of ſtrijdigheyt in de Schriften der Euangeliſten, wel konnen geaccordeert worden: Soo zietmen evenwel hoe weynig de Euangeliſten ſorge gedragen hebben om juyſt op eenderley maniere te ſchrijven, 't welk die gene nootſakelijk moeten doen dewelke voorhebbende leugenen of verdichte dingen te ſchrijven, de ſelve voor waerheyt willen aengenomen hebben. Want een leugenaer (gelijk men ſeyt) behoeft memorie en voorſigtigheyt in zijn ſeggen, maer die de waerheyt alleen ſeggen wil, en letter ſoo nau niet op, of, hoe ende op wat manieren hy yet ſeyt.

al ſoo

(alsoo 't seer wel geschieden kan / dat de eene de waerheyt van sulke dingen wat beter soude mogen geweten hebben als de andere) misschien een weynigsken / of ook wat veel / d'een anders als d'ander geschreven mogen hebben. Doch van dese sake sullen wy wat sparen om te seggen in het andere Hooft-stuk van onse geheele questie / alwaer niet voor bekent sal worden gestelt / dat de Christelijke Religie een ware Religie is / gelijk als 't gestelt word in dit eerste Hooft-stuk. Ende gewisselijk / dit voor vast gestelt zijnde / soo en is het geensins waerschijnlijk / dat yemand uyt eenige strydigheyt ofte ook verscheydenheyt / dieder ten aenzien van seer lichte saken soude mogen gevonden worden in Schrijvers die van soo oude tijden af / met een alsulken gemeynen overeenstemminge geapprobeert ende voor goed gehouden zijn van de Christenen / een oorsake soude konnen vatten om te twijffelen van hare getrouwigheyt ende kennisse / selfs in die dingen waer inse met malkanderen overeen komen / ende 't welk een yeder van haer eygentlijk (m) vertelt ; ten zy dat de gene die alsoo een oorsake vat / elders van daen kome / te weten / datse ook in die stukken somwijlen yet geschreven hebben dat geensins waer en is.

Dat de Apostelen niets dat valsch is leeren ; noch de plaetsen des Ouden Verbonds niet qualijk aentrekken.

Verhalven komende tot het gene 't welk in hem selven valsch soude mogen schijnen / soo seggen wy hier van gelijken : Of datter niet sulks gevonden word in die Schriften (n) / of indiender yet gevonden wordt / dat dan het selve van soo kleynen belang is / dat het die Schriften / in dingen die van eenigen gewigte zijn / hare geloofwaerdigheyt geensins en behoort te verminderen. Van de Leere kanmen stantvastelijk voor waerheyt seggen / datter niet gevonden word 't welk klaerlijk bevonden soude mogen worden valsch te zijn. Want indien dit bevonden wierde / soo en soudender hedensdaegs niet gevonden worden / ende voor desen gevonden zijn geweest soo veele menschen / andersins wijs en geleert zijnde / de welke dese Schriften in dat deel dat de Leere aengaet / sonder eenige haperinge ofte twijffelinge ter werelt / volkomen geloof soude gegeven hebben / gelijkse nochtans hebben gedaen. Daer en sal van gelijken in de selve niet gevonden worden / welks tegendeel yemand / die andersins maer bekent dat de Christelijke Religie een ware Religie is / waerschijnlijk soude konnen bewijsen. Want sulks kan hy niet anders doen dan dat hy voor den dag brenge eenige grondstukken of Leer-regels der Christelijker Religie / strijdende met eenig dink dat in het Nieuwe Testament geschreven soude mogen zijn. Maer die grondstukken ende Leer-regels / waer van daen soude hy die halen / of hoe soude hy die selve konnen bevestigen met eenige authoriteyt / de welke niet verre en soude wesen beneden de authoriteyt des Nieuwen Testaments ? in het welke (soo veel aengaet die uyterlijke ende sichtelijke dingen (o) alle kennisse diemen heeft van de grond-puncten en Leer-regels der Christelijker Religie / hare fondamenten

(m) Ende als ernstig met voordagt handelende.

(n) Dat den Autheur deses schrifts hier schijnt te stellen, dat'er eenige dingen wel in haer selven vals souden mogen zijn, daer uyt en moetmen niet meynen dat hy lochent datse geschreven zijn van luyden die den Heyligen Geest hadden. Want de Heylige Geest leyde haer wel in alle waerheyt, maer nochtans soo veel de Leere aengink en leyden hy haer geduriglijk ende onfaljeerlijk in gene andere waerheyt dan die ter Saligheyt nootwendig was. In andere dingen konde het haer mede missen. Als blijkt onder anderen aen het misverstant Petri, aengaende het mijden en besnijden der Heydenen.

(o) Die God heeft gegeven in sijne Gemeynte.

heeft? Sal hy dat doen / bewijsende of met redenen of met de authoriteyt des Ouden Testaments / hoedanige die grond-stukken en Leer-regels behooren te wesen / ende daer by dan bewijsende / dat de selve of in't geheel of ten deele / in het Nieuwe Testament anders worden beschreven bevonden? Dat en ge- loof ik niet dat yemand soude konnen doen. Want soo veel aengaet de redenen daermen 't selve mede soude mogen doen. Daer op segge ik / dat sulken wijse van doen al te los gaet / ende al te bedrieglijk is in saken die aen de Goddelijke O- penbaringe hangen / soodanig als daer is de sake van de Christelijke Religie. En soo veel belangt de authoriteyt des Ouden Testaments / de selve en is in desen deele niet veel te achten / ten zy dat het eerste kennelijk zy in hoedanigen zin in die Goddelijke Openbaringen genomen zijn geweest de woorden van dat boek / dewelke bygebracht souden mogen worden om sulks te bewijsen. Dewijl het seker is / dat niemand de Christelijke Religie in eeniger manieren aennemen kan / ten zy dat hy met eenen bekenne datmen in de openbaringe der selver te weten is gekomen / dat de Prophetyen van Christo ende van de dingen die Chri- stum / dien volgens ook de Christelijke Religie aengaen / (altoos ten deele) heel ee- nen anderen sin hebben danse hebben. Welke sin ook soodanig is / dat sonder de selve Openbaringe niemand daer van eens achterdenken soude konnen hebben. Want men moet gantsch niet achten op seker slag van menschen die de Christe- lijke Religie met de tongen wel belijden / maer ondertusschen nochtans met'er herten en met'er daet de selve verloochenen / als de welke in der daet in 't binnen- ste van haer gemoet of Joden zijn / of vol zijn van eenen Joodschen geest / wel- ken het gemeen gerucht ende Historien / ja de gedurige ende gans wisse erva- rentheyt ons leert / dat den waren Christelijken geest altijd regel-recht tegen is geweest. Want die menschen willen staende houden / datter in de voorseyde Prophetyen niet en staet / 't welk niet alsoo en soude moeten verstaen worden als de eygentlijke woorden luyden / ende geensins op een andere wijse. 'Twelk nochtans bewesen word valsch te zijn uyt sommige dingen diese selfs van Chri- sto bekennen. Wel is waer / dat die Prophetyen / voor een groot deel / eerstelijk hare verbulling hebben gehad na de bloote letter ende den naekten sin der woor- den / in andere als in Christo selfs: Maer voor soo veel alsse daer na haren ver- vulling hebben gehad in Christo selfs / soo heeftmen verstaen dat onder de selve verborgen was eenen anderen sin / dan de buytenste schorsse der woorden vertoon- den. Ja dat meer is / het gene dat in veele van die Prophetyen in andere eeniger wijse zijne vervullinge hadde / na een sekere figuurlijke of on eygentlijke wijse van spreken / (hoewel niet ongebruykelijk zijnde) dat selve is in Christo vervult ofte sal in hem volkomentlijk vervult worden / soo als de woorden selfs eygent- lijk luyden / ende na het gene datse by haer selven alleenlijk beteykenen / ontbloot zijnde van alle figuurlijke wijse van spreken diemen in 't gemeyn soude mogen gebruyken. Doch 't en geeft nu geen pas om van dese sake te handelen. Dan in- diender of van die slag van menschen / of andere (zy zijn dan wiese willen) voort- gebracht sullen worden eenige getuygenissen des Ouden Testaments / om te be- wijsen / dat in het boek / genaemt het Nieuwe Testament / eenige dingen zijn die de Leere aengaen / ondertusschen contrari wesende het gene datter voorseyd was onder Christo ende in de Christelijke Religie te sullen zijn; soo sullen wy (met Gods hulpe) particulierlijk op alles antwoorden / behalven het gene dat wy generalijk in 't vorige geantwoord hebben. Welke onse generale

ant

antwoorde wy ook willen gepast hebben op 't gene 't welk men soude mogen opwerpen tegen de Schrijvers des Nieuwen Testaments / wanneerse de plaetsen des Ouden Testaments aentrekken / even offe de selve niet wel aengetogen en gantsch anders uytgeleyt souden hebben dan de sin daer van is / ende over sulks sommige dingen souden hebben geseyt / dewelke mochten schijnen valsch te wesen.

Tweede Hooftstuk.

De tweede oorzaek van twijffeling word opgelost, en getoont dat ons niet onbekent is wie de Schrijvers des Nieuwen Verbonds zijn, het welk echter niet geheel noodwendig is om van een yegelijk geweten te worden.

DOch nu is het tijdt dat wy handelen van de tweede oorsake, om welker wille men soude mogen twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van eenig boek; de welke wy geseyt hebben dese te zijn / namelijk / datmen niet en weet wie in der waerheyt de Schrijver daer van zy. Want yemand sal seggen / hoewel hy andersins bekent dat de Christelijke Religie recht is. Wie versekert my dat de Schriften des Nieuwen Testaments inder waerheyt geschreven zijn van de gene die in de tijtels ende aenvank der selver / als Schrijvers van die boeken genoemt staen / ende in 't gemeyn gelooft worden de selve beschreven te hebben? Ende dewijle wy hier van geen sekerheyt hebben / en volgt dan hier uyt niet opentlijk / dat het onseker is wiese zijn die de selve geschreven hebben / alsoo'er gene andere genoemt en konnen worden van welke het soo waerschijnlijk soude mogen zijn datse de selve geschreven te hebben / als die gene diemen daer voor houd? 't Geloof / 't welkmen eenig Histori-boek geeft / steunt gemeynlijk hier op / te weten / dat het kennelijk is dat de Schrijver de sake soo alsse geweest is / seer wel heeft geweten / ende daer beneven sulk een is die 't niet te gelooven en is dat hy soude hebben willen liegen. Maer hoe sal dit plaetse hebben konnen / daermen niet en weet wie de Schrijver mag geweest zijn. Van gelijken ende uyt kracht der selver reden / soo veel aengaet de dingen die de Leere betreffen / indienmen daer in eenig Schrijver geloof sal geven / soo moetmen weten dat hy geleert ende ervaren is geweest in die soorte van leeringe. Zoo datmen oversulks met recht hem behoort te gelooven.

Maer [sal yemand seggen] om dat te weten (indien 't anders geweten kan worden) en is daer toe niet nootsakelijk / dat'er geen twijffel aen en zy / wie de selve Schrijver zy geweest? Ik antwoorde: Dat in dit geheele reden-besluyt twee dingen voor waerheyt geseyt of voor bekent genomen worden / die nochtans beyde voor valsch gehouden moeten wesen. Het eene daer van is / datmen niets altoos en weet van de Schrijvers des Nieuwen Testaments. Het andere is / wanneer de Schrijver van eenig boek niet geweten word / dat'er dan by na niets overig en is / waer op soude mogen rusten 't geloof datmen het selve geven moet / 't zy in Historiale dingen / 't zy in dingen die de Leere aengaen.

Uyt de stantvastige overeenstemming der Histori-Schrijvers word bewezen wie de Schrijvers des Nieuwen Verbonds geweest hebben.

Doch om te bewijsen dat het eerste valsch is (gelijk de ordre die wy van eersten in voorgenomen hebben sulks mede brengt) soo seg ik / dat indiender eenig oud Schrift in de werelt is waer van den Autheur niet onbekent en is/ de Autheuren van by na alle de Schriften des Nieuwen Testaments geseyt mogen worden niet onbekent te zijn / ja dat de Autheurs van de Schriften min onbekent zijn als de Autheurs van eenig ander Schrift hoedanig dat'et ook zy. En seker / 'tis wonder / dat'er misschien niemand en is die soude durven lochenen ofte ook twijffelen / dat eenig boek / hoe oud dat het ook soude mogen wesen / niet en heeft tot een Autheur den geenen dien 't door gemeyne toestemminge der menschen toegeeygent word / ten zy dat hy daer toe gedrongen werde door eenige vaste reden ofte getuygenisse. Ende datter nochtans hedensdaegs eenige gevonden worden / de welke of twijffelen of lochenen / dat de Autheurs van dese Schriften de gene zijn wien de selve door gemeyne overeenstemminge toegeschreven worden/ja van de welken de Schriften selfs / ten meerderen deele betoonen voortgekomen te zijn; daer sy ondertusschen gene reden nochte getuygenisse altoos en hebben / waer door sy gedrongen souden konnen worden om alsoo te twijffelen ende te lochenen. Ende evenwel sou 't schijnen datmen van de Autheuren deser Schriften veel min mach twijffelen als vande Autheuren van eenig diergelijk / dat is / seer oudt Schrift. Want dit / namelijk / datmen weet wie de Schrijver zy geweest van eenig boek dat in seer oude tijden geschreven is / hangt principalijk / (veel meer als aen eenig ander dink) aen de getuygenisse der gener die geleeft hebben op die tijd doe 't geschreven is geweest / of een weynig tijds daer na; ende daer beneven aen de geduerige over-eenstemminge van geleerde luyden. Maer wat boeken vintmen doch/ welke over soo veel tijds geschreven zijnde als die Schriften / ondertusschen nochtans soo veele sulke getuygenissen hebben / als die Schriften doen / ende daerenboven soo geduerigen overeenstemminge van wijse ende welbedachte luyden / aengaende wie de Schrijvers geweest zijn? Laet maer eens gelesen worden het gene dat Eusebius van dese sake schrijft op veele plaetsen van sijne Kerkelijke Historie / ende men sal bevinden / dat tot den tijd van Eusebius toe / van de tijd af dat die Schriften beschreven ende in 't licht zijn geweest / ('t welk is een geduerigen ende achter een volgende vak tijds van ontrent twee hondert ende vijftig Jaren) noyt yemant in de Gemeynte geweest en is / de welke twijfelden / of ook de vier Euangeli-boeken die wy hebben/ insgelijks 't boek van de Handelingen der Apostelen / ook alle de brieven dewelke genoemt worden de Brieven des Apostels Pauli, (behalven die tot den Hebreen) daer by de eerste Brief des Apostels Petri, met de eerste Brief des Apostels Joannis, alle te samen geschreven zijn van de gene diese toegeeygent worden: hebbende daer beneven 't gevoelen dat het sulke luyden zijn geweest als de selve van ons beschreven zijn in 't ondersoeken van de eerste oorsake. Ook salmen te weten komen / datter niet weynige andere Schrijvers en zijn geweest / de welke geleeft hebben of juyst op dien tijd / of seer na by dien tijd dat die Schriften in 't licht gekomen zijn / van dewelke schriftelijk is nagelaten opentlijke getuygenisse / dat de Autheurs van die Schriften die gene zijn welker namen voor aen de selve geschreven staen. 't Welk wy ook selfs ten meerderen

deele hedensdaegs konnen zien uyt de Schriften die tot onse eeuwe toe gebleven ende gekomen zijn / te weten / uyt de Schriften van Justinus, als ook van Irenæus ende Clemens Alexandrinus, dewelke alle drie seer na by dien tijd zijn geweest / insonderheyt Justinus. Naderhant zijnder geduriglijk gevolgt seer wijse ende voorsigtige mannen / die t'eenemael hebben toegestemt dat het met de sake alsoo gelegen was.' Ende daerder in de Christelijke Religie soo veele ende soo groote verscheydenheden van gevoelen zijn geweest / soo en isser nochtans (na't bericht dat ons de Historien doen / ende 't gemeyne gerucht ons heeft overgebracht) noyt eenig wijs ende deftig man geweest / onder de gene die den name Christi vry uyt ende opentlijk beleden / dewelke getwijffelt heeft / of ook de voorgemelde Schriften gekomen waren van de gene die daer van den naem hebben. Men leest by Iren. lib. 1. kap. 26. Eusebius in sijne Kerkelijke Historie lib. 3. kap. 24 / wel van sommige in die eerste tijden / dewelke veel eer Joden als Christenen behooren genoemt te worden / van de welke de Brieven Pauli wierden verworpen. Maer evenwel soo en ontkenden die luyden niet dat het de Brieven waren van Paulus. Ja daerom seydense datse de selve niet aen en namen / om dat Paulus die de selve geschreven hadde / (q) een verrader ende overlooper was van de Goddelijke Wet door Moysen gegeven. En van soodanige luyden werden hedensdaegs ook noch eenige gevonden. Dese hadden dit ook over haer; datse de Schriften van onse vier Euangelisten / behalven die van Matthæus, ook niet veel en achten. Daer waren ook noch andere desen gelijk / of noch erger / onder dewelke verscheyden luyden zijn geweest / die verscheyden van de bovengemelde Schriften / d'een dit / d'ander dat / niet aengenomen hebben. Nochtans en leestmen niet / datse ontkenden dat de Schrijvers der selver de gene zijn geweest diemen seyde datse waren.

Antwoord op de tegenwerpingen aengaende eenige twijffelachtige Boeken des Nieuwen Testaments.

Doch yemand sal seggen: Genomen datmen met recht niet twijffelen en mag / wie de bovengemelde Schriften des Nieuwen Testaments beschreven hebben; soo magmen nochtans met recht seer twijffelen wie de gene zijn geweest die de rest beschreven hebben. Want van de selve alle te samen hebben de Oude getwijffelt / ende van sommige van dien word hedensdaegs noch getwijffelt.

Hier op soo segge ik voor eerst: Genomen dat (r) alle die Schriften verworpen wierden / dat het evenwel genoeg soude wesen dat de andere aengenomen worden / (ik spreke van die Schriften aen de welke noyt getwijffelt is geweest noch getwijffelt word wiese geschreven heeft) aengesien in die Schriften die geenen sekeren Autheur en hebben / niets en staet aen het welke eenig belang soude mogen wesen / of 't en staet in d'andere ook. Ende voorwaer alleen de Brieven des Apostels Pauli, (behalven die tot den Hebreën / dewelke hem van veelen hedensdaegs ook niet toegeschreven word) welke Brieven / als gesept is / selfs ook die gene diese verwierpen / niet ontkenden van Paulo geschreven te zijn / souden in aller manieren genoeg wesen om vonnis te strijken

(q) Te weten, in hare oogen ende na haer oordeel
(r) Te weten, den Brief *Jacobi*, den laesten Brief *Petri*, den Brief tot den *Hebreen*, de twee laeste Brieven *Joannis*, ende het boek der Openbaringe, met den Brief *Judæ*.

van alle het gene waer van men met eenige vrucht ende stichtinge in de Christelijke Religie disputeren ende handelen kan.

Maer ten anderen soo voeg ik'er by / belangende den laesten Brief Petri, mitsgaders de Brieven Jacobi en Judæ (voor een yeder van welke uytgedrukt staet den naem van den genen wien hy toegeeygent word / als Autheur ende Schrijver daer van) dat'er van de selve Brieven / soo veel men afnemen kan uyt de Historien ende andere waerteykenen / in 't eerst getwijffelt is geweest wiese geschreven mochten hebben / om dese reden / te weten / dat dese Brieven eerst gevonden ende voor den dag gekomen zijn / na dat'er uyt de andere Schriften des Nieuwen Testaments nu alreede soo veel als een boek ende corpus gemaekt was / ende na dat'er nu al met algemeyne toestemminge goet gevonden was / dat die Schriften alleen / ende gene andere daer beneffens / voor t'eenemael geloofwaerdig te achten waren / aengaende de Historie ende Leere Christi en zijnder Apostelen. Maer naderhant / doemen met'er tijd te weten quam / uyt soodanige waerteykenen als daer toe vereyscht wierden / dat die voorgemelde Brieven van sulke en sulke Apostelen waren / soo is dese twijffelinge uyt de herten van 't meestendeel der Christenen weg genomen geweest / ende zijn alsoo mede gerekent geworden onder de andere. Ende den Brief Jacobi noch eer als de andere; gelijkmen sulks afnemen kan uyt de gemeyne (f) Syrische exemplaren / in dewelke de selve Brief Jacobi gevonden word / maer de andere twee niet. Misschien daerom / om datmen van den selven eerder eenige sekerheyt heeft gehad als van de andere. Nu aengaende de twee laeste Brieven Joannis, soo is het waerachtig / dat de selve in 't gemeyn niet alsoo van een yeder erkent ende aengenomen zijn geweest als wel de andere Schriften Joannis des Apostels / doch evenwel zijn sy voor soodanige aengenomen geweest van 't meestendeel der Christenen / ende geloofwaerdig geacht ende geapprobeert van de gene de welke twijffelden aen den Autheur der selver / te weten / wie hy geweest mochte zijn.

Want het kan zijn datmen is te weten gekomen / dat de gemelde Brieven van eersten in die eere waerdig zijn geacht geweest van die weynige in welker handen sy gekomen waren. Ende hoemen dieper is gekomen in den tijd / soo veel te meer heeftmen geduriglijk daer na / soo van dese als van de bovengemelde Schriften / vastelijk gelooft / dat de Autheuren der selver de gene zijn geweest die in 't gemeyn daer voor gehouden worden. Sulks dat'er veele eeuwen lang / doeder in de Christelijke Gemeynte noch al verschillen waren daer veel aen hing / (gelijk als ook tot onse tijden toe / na dat de verschillen opgehouden hebben) nauwelijks eenig mensche / die voor verstandig gehouden is / bevonden is te twijffelen / soo aen 't een als aen 't ander. Ende al is het dat wy / hoe den tijd meer voortgaet / ook dies te verder af zijn van dien tijd / op den welken de selve beschreven zijn / ende oversulks ook te verder af zijn van de geloofwaerdige hand / ende van de kenteykenen van de Schrijvers van een yeder van deselfden; soo is het evenwel in aller manieren te gelooven / dat die gedurige ende gemeene overeenstemminge van alle / aengaende de voorgemelde Schrijvers / ende dien volgende de geloofwaerdigheyt der schriften /

(f) Die de Outste zijn (na datmen meynt) van alle oversettingen des Nieuwen Testaments, ja soo out, dat sommige (hoewel met onrecht) de selve houden voor den origineelen text, ende de Griecksche exemplaren maer voor oversettingen.

daer wy van geseyt hebben / niet en is ontstaen by geval / maer ter oorsake van eenige getuygenisse ende andere schijnbaerlijke waerteykenen / die met'er tijd meer en meer hebben gebleken en bevestigt zijn geweest. Want dat'er yet bysonders moet geweest zijn 't welk dese luyden bewogen heeft om hier in soo eenstemmig te wesen / dat blijkt hier uyt / te weten / datse niet alleen in veele andere dingen onder malkanderen verschilden / maer ook t'eenemael strijdige gevoelens hadden / diese nochtans alle te samen met die Schriften den eenen tegen den anderen staende wilden houden.

Aengaende den brief tot den Hebreën, daer van en is geen twijffel of daer en wordt tot desen dach toe / ja hedens-daegs veel meer als in veele van de gepasseerde eeuwen / getwijffelt wie den selven geschreven heeft. Want het gemeyne gevoelen / dat Paulus daer van de autheur is / en heeft niet kleyne swarigheden. Ende ik bekenne dat ik mede een van de gene ben / die dat niet wel en konnen gelooven. Want behalven andere redenen die my daer in te rugh houden/ soo dunkt my dat de geheele manier van schrijven die den Autheur dies briefs over hem heeft / seer verscheyden is (hoewel niet min Goddelijk) van de gene die Paulus gebruykt heeft. Op dat ik nu niet en segge van den stijl des briefs / ofte van het gene dat de Grieken den aert ende slach van schrijven noemen; dewelk / naar 't seggen van de gene die in de Griekſche taal ervaren zijn/ den stijl van de andere brieven van Paulus seer ongelijk is. Behalven noch datter hedens-daegs veele zijn / de welke t'eenemael staende houden dat de selve eerstmael in de Hebreeusche sprake beschreven is / en dat'er seer veele ende openbare waerteykenen in gevonden worden / die het contrary gevoelen tegen zijn. Ik beken dan rondelijk / datter van dit schrift niet sonder oorsaek word getwijffelt / of het ook is van dien Autheur wien het na 't gemeynste gevoelen word toegeschreven. Oversulks ist nu noodig te handelen van dat tweede / 't welk wy geseyt hebben / datmen voor waer moet onderstellen / ende het welk nochtans niet waer is / in't voorstellen van de tweede oorsake om eenig boek geensins geloof te konnen geven.

Bewijs dat eenig boek kan van zich zelfs geloofwaerdig zijn, al weet men de Schrijver daar van niet.

Soo segge ik dan: schoon genomen dat de naem des Autheurs van eenig schrift niet geweten word / soo en moetmen evenwel daerom niet meynen dat een soodanig schrift van gants gene geloofwaerdigheyt ofte gezag is / of dat het ook van minder gesag is dan het wesen soude indien de naem geweten wierd/ 't zy in het gene dat de geschiedenis / 't zy in het gene dat de leer aengaet / wanneermen maer gewis is dat soodanig schrift voor waerachtig gehouden is geweest van de gene die seer wel wisten of ook de dingen waer zijn dieder in vervat staen. Ende dat zien wy gebeurt te zijn in den gemelden brief tot den Hebreen. Want hy is voor goet gekent van alle Christenen in 't gemeyn / ende dat in die eerste tijden/ te weten toen'er noch veele in 't leven waren van de gene die met de Apostelen selfs omgegaen hadden / (gelijkmen uyt de geschiedenis-boeken klaerlijk kan afnemen/(Euseb.lib.3.cap.3.ende lib.6.cap.24.)niet tegenstaende dat veele van de Roomsche Gemeynte/ja ook de Gemeynte van Romen selfs daer tegen seyde. Ende de gene diese tegenspraken/verschilden van de andere meer daer in datse niet en wilden toestaen dat hy geschreven was van den Apostel Paulo / als in eenig ander ding. Maer dat dien brief van seer oude tijden

af voor

af voor goed gehouden is/daer van is onder anderen een bewijs het Testament in 't Syrisch/ want in die oversetting staet ook desen brief. Resteert nu te seggen van 't boek Apocalypsis of der Openbaringe/ welk schrift altijd met gemeyne overeenstemming den Apostel ende Euangelist Joannes toegeschreven is geweest. Veele nochtans hebben van dese sake getwijffelt. (t) Doch Justinus, (In de 't samenspreekinge met Tryphon lib.4. c.17.) die byna op die tijd geleeft heeft toen het geschreven is / trekt het selve aen als een werk des voorgeschreven Joannes, ende eygent het hem wel duydelijk toe / gelijk sulx Eusebius ook getuygt. Ende Irenæus, de welk een weynig na Justinus geleeft heeft/ende die van gelijken (gelijk hy selfs voor de waerheyt seyt) seer nae heeft geleeft by den tijdt op den welken 't voorsz. gesicht aen den Autheur van dat boek geschied is / en houd niet alleenlijk staende ('t welk de voorseyde Eusebius (Euseb. lib.5. cap.8.) ook getuygt / de woorden van Irenæus, (Iren. lib.4. cap.37. ende l.5. ontrent het eynde.) daer toe bybrengende / dat het voornoemde schrift een schrift is des Apostels Joannes, maer hy geeft daer beneven niet donkerlijk te verstaen / dat sulks te sijnen tijde bevestigt is geweest door 't getuygenisse der gener die Joannes selfs naer het aengesicht gekent hadden. Derhalven soo en dunkt my niet / datmen om eenige kleyne ofte ook groote ongelijkheyt / die'er ten aensien van de maniere van schrijven in 't gros / soude mogen wesen tusschen dit schrift ende de andere schriften van Joannes, die t' eenemael van een ander slach ende stof zijn/ ('t welk misschien wel de voornaemste reden is van alle de gene die bygebragt worden om te bewijsen dat dit zijn schrift niet en is) soude mogen of konnen twijffelen dat'et zijn werk is / insonderheyt nadien'er soo veele andere getuygenissen ende gissingen te gelijk by der hand zijn / dat selfs die gene de welke plat af ontkent hebben dat het sijn schrift is / ende 't selve hebben verworpen / door de waerheyt gedwongen zijn geweest te bekennen dat het geschreven is van (u) yemand die de luyden heeft willen diets maken dat het van Joannes selver beschreven is. Ende dit zy genoeg van de tweede oorsake.

(t) Tertullianus in sijn derde boek tegen Marcion, schrijft den Apostel Joanni het boek der Openbaringe mede toe.

(u) De boeken die van Monikken ende andere Geesten verziert zijn onder den naem van de Apostelen of diergelijke mannen, (als by exempel, 't Euangelium van *Thomas*, *Nicodemus &c*) en hebben met de Schriften des Nieuwen Testaments geen overeenkoming ter werelt, noch in stof, noch manier van schrijven. Daer in het tegendeel het boek der Openbaringe van de schriftuurlijke wijse van spreken, als ook van de stof des Ouden ende Nieuwen Testaments, niet een hayr breed af en wijkt. Waer uyt blijkt, dat het seggen van de luyden daer de Autheur deses schrifts van meld, ongegrond was. Welk haer seggen de selve Autheur nochtans gebruykt tegen haer, om te betoonen hoe weynig stofs datse hadden om te lochenen dat *Joannes* de Schrijver van dat boek is.

Darde Hoofdstuk.

In het welk de darde oorzaek van twijffeling word opgelost, en beweezen dat de boeken des Nieuwen Testaments noyt bedorven of vervalscht zijn.

Afdeeling der vervalschingen in zeekere soorten, van welke alle de boeken des Nieuwen Testaments verdedigt worden.

DE derde oorsaak om de welke wy geseyt hebben datmen twijffelen kan aen de geloofwaerdigheyt van eenig boek / is dese / te weten / indien 't kennelijk is, ofte datter billijk achterdenken is, dat het boek verandert ende bedorven zy. Waer op men eerstelijk aenmerken moet/

moet / dat het noodsakelijk is / dat die bedervinge zy of van de geheele geschiedenis ende leer in alle deelen / of van eenige byzondere plaetsen / waer door de geschiedenis of leer in haer selven niet verandert worden. Want indien 't slechs waer van eenig deel der geschiedenis ofte leer / ofte van eenige plaetsen waer door de geschiedenis verandert soude zijn / soo soude sulks lichtelijk op eeniger wijse blijken / uyt oorsake datter geen overeenkominge soude wesen tusschen dat deel ende de andere. Maer soodanigen verandering en soude niet verborgen konnen zijn / insonderheyt in de leer. Oversulks soo soude in dat boek eenige strijdigheyt / ofte weynig overeenstemming van 't een met het ander sig vertoonen / 't welk wy nu geseyt ende bewesen hebben (soo veel dit deel van onse verhandeling vereyscht) niet bevonden te worden in 't boek des Nieuwen Testaments / maer dat veel eer ter contrarien daer in allesins gevonden word een wonderlijke eenstemmigheyt: invoegen dat dit alleen / wanneermen aenmerkt hoe veele Schrijvers ende schriften daer in begrepen zijn / genoeg behoort te wesen dat een yeder die maer oordeel heeft / 't selve soo veel geloofs geef als 't mogelijk is. Wijders / dat het soude zijn een bederving van de geheele leer / of van de geschiedenis in alle haer deelen / dat en kan gants uyt niet wesen / wanneer maer dat vast blijft / 't welk wy in 't vorige hebben bewesen / te weten dat het de schriften zijn van die gene aen welkenze worden toegeschreven: Want andersins en soudent de schriften van die niet zijn/maer van andere. Ist een bedervinge van eenige bysondere plaetsen / wat heeft dat doch om 't lijf / ende wat schade steekt daer in? Ofte wat kracht kan dat hebben om een boek geensins geloof te geven in dingen daer wat aen gelegen is? Want indien yemand seyt / dat uyt de bederving in plaetsen daer niet veel belangs aen en is/ met recht getwijffelt kan worden / of sulks ook niet gebeurt en is in dingen daer meer aen gelegen is; soo sal ik antwoorden/ dat alhier (het welk nu bewesen is) voor bekent genomen word / dat sulks niet gebeurt en is in gewigtige dingen/ ende (om redenen nu geseyt) geen plaetse en kan hebben.

Dat met geen geloofwaerdige getuygenissen kan bewesen worden dat de boeken des Nieuwen Testaments vervalscht zijn.

Doch laet ons daer beneven eens besien / wat'er voor bewijs ende gissingen zijn aengaende de bederving van de Schriften des Nieuwen Testaments / 't zy in 't geheel ofte ten deel. Aengaende 't bewijs / dat selve moet voortkomen of uyt de getuygenissen van geloofwaerdige menschen / of uyt krachtige ende bondige redenen. Belangende nu soodanige getuygenissen / die en zijnder gene. Ja dat meer is / de allerhoogste eerwaerdigheyt waer in dese Schriften geweest zijn / ende de groote waerde waer inse gehouden zijn geworden/ van alle de gene die in de oudste tijden onder de Christenen van eenigen name zijn geweest / betuygt ons klaerlijk / dat die luyden geacht hebben / datse noch in 't geheel noch ten deel bedorven zijn geweest. Andere menschen / die waerdig souden wesen datmen haer in dese sake geloof soude geven / en salmen geen vinden. Want indien 't geen Christenen en zijn / soo kan 't wesen datze van die Schriften alsoo gesproken ende getuygt hebben uyt haet / ende om daer door te maken dat de Christelijke Godsdienst niet soo gansch voor een ware Godsdienst gehouden soude mogen worden / de welke wy nochtans voor t'eenemael waerachtig stellen in dit deel van onse verhandeling / waer in wy handelen met de

gene die sulks met ons toestaen. Indien 't Christenen zijn / doch van gene ofte kleyne geloofwaerdigheyt; wat voor kracht ende gewicht sal dan hare getuygenisse doch konnen hebben? Ende wat sal haer seggen gelden / indienze niet heel oud zijn / ende seer dicht geleeft hebben by de tijden in de welke die Schriften beschreven zijn geweest / soo datse hebben konnen getuygen datse naderhand bedorven en vervalscht zijn?

Sulks kan ook met geen krachtige redenen getoont worden.

Wijders / krachtige redenen / waer mede dese verderving ende vervalsching soude konnen bewesen worden / die en sie ik ook geen. Want indien yemand de selve besluyten wil uyt dingen die merkelijken valsch / of onder malkanderen strijdig of verscheyden zijn / diemen in die Schriften soude mogen lesen: soo is daer op nu al geantwoort / dat'er soodanige dingen geensins in gevonden worden; of altijd sulke dingen niet / die van eenig belang zyn / ende over sulks niet bequaem om vermoeden te verwekken van de bederving van de zelfde. Maer indien yemant sulks misschien soude willen bewijsen uyt de verscheydenheyt der af-schriften in veel plaatzen die daer in staen / alwaer een reden of woort op verscheyden manieren kan gelesen worden: Daer op segge ik / hoewel het eenigsins noodsakelijk is / dat'er niet meer als een leezing alleen de rechte ende ware zy / ende dat alle de andere valsch moeten wesen / datmen daerom nochtans niet seggen en kan / dat die Schriften verergert zijn / maer datmen ter contrarien / ten aensien van dat / met recht voor de waerheyt seggen mag / datse seer wel bewaert zijn gebleven. Want daer en is geen schrift ter werelt / waer in by lankheyt van tijd / om (v) verscheyden toevallende oorsaken / eenige dingen niet eenigsins verandert en zijn geworden. Waerom men achten moet / dat onder oude Schriften / sulk schrift alderminst bedorven ende verergert is / 't welk op veele plaetsen verscheyden leezingen heeft. Want het is waerschijnlijk / dat in een yeder plaets die de tijd verandert heeft / de rechte leezing onder alle de andere mede voor handen is / die alsdan van den Leser die de reden tot een Leydsman heeft / ende de plaets overweegt ende vergelijkt / soo met haer selven als met andere diergelijke plaetsen / gevonden ende aengenomen kan worden. Maer een schrift daermen nergens verscheyden leezingen in en vind / dat selve moetmen achten meer bedorven te zijn. Ik spreek van schriften die in veele handen gekomen zijn / ende van dewelke met'er tijd veele afschriften moeten geschreven zijn geweest / hoedanige met namen de Schriften des Nieuwen Testaments moeten wesen. Wat hebben wy wel al boeken die in ouden tijden beschreven zijn / welker verscheyden leezingen / indiense tot onse kennis gekomen waren / soo en souden wy misschien niet twijfelen (als wy nu wel doen) aen den zin der selver op ontellijke plaetsen; ook en souden wy geen groote moeyte behoeven te doen om te mogen vatten hoemen nu dese / dan die plaetse lesen moet / te weten / wanneer 't somwijlen klaerlijk blijkt / dat het niet zijn en kan dat'er van eersten af alsoo geschreven zy geweest als'er nu staet ende gelesen word.

Dat de vervalsching deser boeken op geen waerschijnelijke gissing gegrond is.

Doch laet ons nu wat handelen van de gissingen diemen souden mogen hebben aengaende de bedervinge van de Schriften des Nieuwen Testaments. Yemandt sal konnen seggen / dat het seer waerschijnlijk is / dat die Schriften binnen

(v) Al en waert maer alleen door 't dikmaels uytschrijven.

nen

nen den tijdt van soo veele eeuwen / in welken soo veele afschriften daer van uytgeschreven zijn geweest / op veele plaetsen verandert zijn. Dit en wil ik niet ontkennen; maer sal evenwel met eenen daer by seggen / dat uyt de verscheydenheyt der afschriften de merkteykenen van de veranderinge blijken konnen / om daer uyt te mogen sien hoedanigh de selve geweest zy. Indien yemant boven dit noch seyt waerschijnlijk te wesen / dat de gene die in de Christelijke gemeente 't opperste seggen hebben gehad / ende welker gevoelen van de godsdienst soo veele eeuwen lang / waer in sy de heerschappy hebben gehad / de overhand heeft genomen / de boeken die godsdienst beschrijven op veele plaetsen bedorven / ende de woorden der selver tot haer gevoelen passende / verandert hebben: Soo sal ik van gelijken antwoorden; dat ik niet en ontken / dat het seer waerschijnlijk is dat sy gepoocht ende in haren sin hebben gehad sulks te doen; maer dat ondertusschen de soo groote menigte van af-schriften deser boeken / die altijd in verscheyden talen door de werelt verspreyd zijn geweest / insgelijks soo vele oude Schrijvers die daer op verklaringen hebben uytgegeven / ofte van dingen de Christelijke Religie aengaende hebbende geschreven (van de welke seer dikwils eenige woorden ofte spreuken uyt die boeken aengetrokken worden) haer sulke bederving ende verandering niet toegelaten heeft. Van welke sake dit een genoegsaem blijkelijk waerteyken kan zijn / dat'er geen gevoelen en is / waer over men eertijds lang getwist heeft / 't welk uyt die selvige boeken (diese selfs bewaert hebben ende voor goet kennen) niet soo wel soude konnen betwist worden als te voren. Ende daer beneven dit noch / te weten / dat'er hedensdaegs ontellijke luyden zijn dewelke zich beroemen / datse uyt dese selvige boeken ontdekken de tyrannye (gelijk sy 't noemen) ende de valschheyt van ontallijke dolingen / die aengenomen zijn by dat volk / by het welk dese boeken tot noch toe bewaert zijn geweest / dat is van de genen die de Roomsche Kerk onderworpen zijn. Behalven dit / soo heeftmen / soo tegen dese als tegen alle andere gissingen van 't verbalschen des Nieuwen Testaments / die yemand voor den dag soude konnen brengen / een sekere andere gissing die veel gewigtiger is / ende alle de andere omstoten ende te niet doen kan. Dese is / datmen 't achten moet voor meer dan waerschijnlijk / te weten / dat God / (wiens goetheyt en voorsienigheyt oneyndig is) niet toegelaten heeft / dat de schriften in dewelke begrepen was de voornaemste kennis die hy van den gantschen tijd af dat de werelt geschapen is geweest / aen het menschelijk geslacht gegeven heeft aengaende hem selven / sijnen wille / ende met eenen onse behoudenisse / ende dewelken voor soodanig (te weten dat'er die kennisse in begrepen is) van luyden die waerlijk Godvrugtig waren / altijd zijn aengenomen geweest / dat God / seg ik / niet toegelaten heeft dat die schriften in eeniger manieren vervalscht ende bedorven souden zijn geworden. Want indien yemand ontkennen wil dat sulks t'eenemael waerschijnlijk is / soo moet hy ook ontkennen / of / dat de Christelijke Religie een ware Religie is / (tegens het gene 't welk alhier voor bekent genomen word) of dat de Schriften des Nieuwen Testaments beschreven zijn geweest van de gene diemen acht datse beschreven hebben / tegens het gene dat nu al bewesen is / (x) ja in dese verhandeling van de vervalsching der schriften / voor vast ende bewesen gehouden word.

(x) De gene die seggen wil, dat yet vervalscht is, die moet stellen ende bekennen, dat het t'eenigen tijde goet ende onvervalscht geweest is. Want dat noyt goet en is geweest, en kan niet vervalscht worden.

Derhalven geen woorden met allen meer makende van dese derde oorsake/ mogen wy met recht verder gaen / te meer / alsoo daer van wederom sal moeten gesproken worden / wanneer wy in een besondere reden sullen handelen / van de Schriften des Ouden Testaments / om aldaer by te voegen het gene dat hier overgeslagen soude mogen zijn.

Vierde Hooftstuk.

Oplossing van de vierde oorzaek van twijffeling, waer in bewesen word dat geen Christen oyt tot noch toe aen de boeken des Nieuwen Testamens heeft getwijffelt.

DAer is dan overig de vierde ende laeste oorsake, die wy met weynige woorden sullen afhandelen. Want (na ik weet) soo en zijnder niet voor handen eenige getuygenissen (te weten getuygenissen van menschen die in dese sake souden mogen geloofwaerdig wesen) dewelke mede brengen / datmen de Schriften des Nieuwen Testaments (gestelt zijnde dat de Christelijke Religie een ware Religie is) geen geloof behoort te geven. Ende gewisselijk (y) indienmen bevond / dat'er van eenige van de Oude Christenen / van welker heyligheyt ende kennisse in dese sake / uyt de Historien goet blijk ware / betuygt was (alwaer 't ook sonder eenige reden daer van te

(y) Indiender yemandt van de eerste ende ware Christenen de geloofwaerdigheyt van de Schrifture des Nieuwen Testaments ontkenden, soo soudemen (als hier geseyt word) oorsake hebben om van de selve te twijffelen, niet simpelijk om dat hy die een mensch is, sulks ontkent, maer om dat hy, die men soude weten een recht Christen ende een van die eerste te zijn sulks ontkent, als den welken men weten soude nergens anders om te ontkennen, dan om dat het in der daet soo is als hy seyt, ende ook niet anders wesen en kan indien hy een soodanig oprecht en oudt, dienvolgens wel-wetende Christen is. Veel min dan volgt hier uyt (gelijk het soude mogen schijnen) datmen daerom simpelijk het Nieuwe Testament voor geloofwaerdig houd, om dat'er menschen zijn geweest die 't selve voor soodanigh hebben geapprobeert. Want dat soude aenkomen op het seggen der Pausgesinde: *Ik en soude de Schrifture niet gelooft hebben, ten ware dat my de authoriteyt der Kerke beweegt hadde.* Ten is ook geensins de intentie des Autheurs; maer hier ende in 't verhandelen van de andere oorsaken, en is sijne intentie niet anders, dan die gene te voldoen die 't op dese of diergelijke oorsaken souden mogen nemen. Niet (segge ik) om door dese dingen eygentlijk haer te brengen tot het toestemmen, maer alleenlijk om te bewijsen, datse ter oorsake van dese dingen, geen reden hebben om niet toe te staen, om alsoo contentement te doen op alles wat een yder kloek Disputant soude mogen voortbrengen. Andersins is 't met de sake aldus gelegen; Het niet approberen van soodanige Christen, kan dienen ende is genoeg om te twijffelen, maer haer approberen en is niet genoeg om te gelooven. Item, het niet tegen seggen van de eerste ende ware Christenen is wel eenigsins een bewijs by de gene die om de opinie van sulk tegenseggen, twijffelen; (ende wy gelooven 't daerom ook te liever) maer haer seggen ende affirmeren alleen, en doet ons eygentlijk niet toestaen, maer slechts opmerken ende acht nemen. Want het gene dat wy in de schriften des Nieuwen Testaments selfs vinden, wanneer wy aen 't opmerken gekomen zijn, dat is het gene 't welk ons alleen ende eygentlijk de selve voor Goddelijk doet houden, te weten, voor eerst de Goddelijke dingen, midtsgaders Goddelijke maniere van spreken dieder in is, ten anderen de volkomen verhandelinge van de Christelijke Religie, die geen Christen ergens in sulken perfectie ende eerwaerdigheyt vinden sal als in die schriften. Maer om datmen tot dit ondervinden ende opmerken niet licht en komt soo lang als'er die voorsz. beletselen zijn, daerom is het datmen de oude Kerke der eerster Christenen in dit stuk yet schijnt toe te schrijven. Andersins, wanneermen nu selfs aen 't opmerken ende ondervinden gekomen is, soo seytmen met de Borgers van Samaria, tegen de Vrouwe die hun aenwijsinge hadde gedaen van Christo, ende op wiens woord sy buyten gekomen waren om hem te sien: *Wy en gelooven nu niet meer om uwes seggens wil. Want wy hebben selfs gehoort ende weten, dat dese waerachtelijk is de Christus ende Saligmaker.* Joan. 4.

geven)

geven) datmen die schriften geen geloof behoort te geven: soo soude dat alleen genoeg konnen wesen om de selve hare geloofwaerdigheyt te benemen / of in allen gevalle seer twijffelachtig ende verdacht te maken. Maer / als geseyt is / 'k en weet niet dat sulks bevonden word / ende ten kan by na niet wesen dat'er yet sulks tot onse kennisse gekomen soude zijn; nademael niemand oyt gehouden is geweest voor een recht Christen / dewelke getwijffelt soude hebben aen de geloofwaerdigheyt van die schriften in 't geheel / ik zwijge dat hy gedreven soude hebben / datmen in saken de Christelijke Religie aengaende / die schriften niet gelooven / ende op de selve niet staen en moet.

Vijfde Hooftstuk.

Waer in kortelijk alle oorsaken opgelost worden, om aen de boeken des Ouden Testaments te twijffelen, en insonderheyt de darde oorsaek, namelijk de vervalsching.

TOt noch toe meynen wy genoegsaem klaerlijk bewesen te hebben / toegelaten zijnde dat de Christelijke Religie een ware Religie is / dat'er geen oorsaek is om te mogen twijffelen aen de authoriteyt ende geloofwaerdigheyt des boeks het Nieuwe Testament genaemt. Waer uyt (als wy van eersten in gezien hebben) nootsakelijk volgt / datmen van gelijken niet behoort te twijffelen aen de geloofwaerdigheyt van 't boek 't welk het Oude Testament geheeten word / alsoo het selve blijkbaerlijk van 't Nieuwe bevestigt en voor goet word gekent. Ende tot dat boek en bekennen wy gene andere schriften te behooren dan de gene die ten tijde Christi en zijnder Apostelen onder het Joodsche volk nu al aengenomen waren / als Heylige Schriften / ende als soodanige diemen plat af geloove moeste geven. 't Welk zijn alle de gene die de (z) Joden noch hedensdaegs voor soodanige approberen ende erkennen / begrepen zijnde in haren Bybel / ende Universelijk by de Christenen sonder eenige questie of tegen-seggen volkomen authoriteyt hebbende. Waeromme het ook niet van nooden is / alhier yet te handelen of van de twee eerste of vande laeste oorsake / (die wy sprekende van 't Nieuwe Testament / ondersocht hebben) waer door yemand beweegt soude mogen worden om eenig boek gantsch geen geloof te geven. Want geen van die drie / om oorsaken nu verhaelt / kan plaetse hebben in 't Oude Testament / wanneer de geloofwaerdigheyt van 't Nieuwe erkent word. Alleenlijk sullen wy een weynig moeten handelen van de derde.

Antwoort op de tegenwerpingen tegen Moses en des zelfs Schriften.

Doch alvoren dunkt my datmen yet wat behoort te seggen van Moses, die de voornaemste Schrijver is geweest van de boeken des Ouden Testaments / in dewelke niet alleenlijk de fondamenten van alle de andere boeken / maer ook den grond van de gantsche Joodsche Religie (soo te seggen) vervaet is.

(z) Om te weten welke Schriften des Ouden Testaments Canonijk ofte Apocryph zijn, en heeftmen noch behoeftmen geen ander ende geen vaster getuygenisse als 't getuygenisse van de Joodsche Kerke, dewelke dat toebetrouwt is datse de woorden Gods bewaert, *Joan.* 3.

Tegenwerpinge.

Want ik heb altemets van sommige geleerde mannen / aengaende die boeken / hooren tegenwerpen / dat in de selve vertelt worden soodanige dingen / die seer langen tijd van te vooren gebeurt zijn eer Moses / diese beschreven heeft / geboren is geweest / verre van dat hy de selve soude hebben konnen schrijven uyt eygen wetenschap / ende (gelijk hy schijnt te doen) de selve voor waerheyt toeseggen ; Waer uyt men dan oorsake heeft om op sijn seggen niet te staen.

Antwoord.

Dese Tegenwerpinge / hoewelse eenig aensien heeft / en heeft nochtans / gelijk wy terstond bewijsen sullen / in haer selven geen kracht.

Voor eerst dan is aen te merken / dat dese reden van de langheyt des tijds tusschen den Schrijver ende de dingen die hy schrijft / soo veel krachts wel hebben kan datmen hem geen ontwijffelijk geloof en geeft ; maer datse evenwel in haer selven niet maken en kan / datmen hem gansch niet en soude moeten gelooven. Andersins souden t'eenemael verworpen moeten worden seer vele vermaerde Histori-schrijvers / de welke geschreven hebben van dingen die seer verre waren van den tijd daer sy in leefden. Ende evenwel soo en worden de sulke niet alleenlijk niet t'eenemael verworpen / (a) maer men geeftse in 't gemeyn al vry wat veel geloofs / als by exempel Titus Livius, Plutarchus, ende andere niet weynige. Doch dit segge ik daerom / dat alhoewel de questie hier schijnt te wesen van volkomen geloof te geven (gelijk naderhant geseyt sal worden) dit seer veel tot die sake doet / datmen weet / ofmen de Historien waer van wy handelen / soo veel geloofs behoor te geven of kan geven / alsmen veele andere boeken doet / daer wy nochtans niet sekers van en hebben.

Doch ten anderen soo segge ik : Dat Moses geleeft heeft op soo een tijd die seer verre is geweest van die tijd / op den welken gebeurt zijn veele van de dingen die hy vertelt ; sulks alleen en moet sijne vertellingen in 't alderminste hare geloofwaerdigheyt niet benemen. Want wy willen een van beyden hebben / of dat Moses sulk een is geweest diemen geloof mag geven in 't gene dat hy schrijft te sijnen tijde gebeurt te zijn / ende waer van hy seer wel wist of het waer was of niet / ende hoe 't daer in alle manieren mede gelegen was ; of / dat hy sulk een niet en is geweest. Indien wy willen seggen dat hy 't niet en is geweest ; soo is het ydelheyt datmen voortbrengt dat groote tusschen-vak / 't welk'er is tusschen sommige dingen van hem beschreven / ende den tijd waer in hy geleeft heeft / even al ofmen stilswijgens wilde seggen / datmen in dingen die seer by na of op sijnen tijd geweest zijn / hem soude moeten of konnen gelooven. Maer men moet / alsmen daer henen wil / rond uyt seggen / datmen hem gantschelijk niet gelooven en mag / ook niet in dat gene 't welk hy vertelt hem selfs in persoon gebeurt te zijn / ofte waer van hy voor de waerheyt seyt dat hyder selfs by is geweest / ik laet staen in yet anders. Doch indien wy willen hebben / dat hy sulk een is geweest diemen geloof mag geven / ten minsten in 't gene daer hy geensins in heeft konnen missen / ende wel weten of het soo was of niet ; Ende over sulks bekent staen dat hy geensins en is geweest een mensche die met wil ende weten gelogen soude hebben : Soo is 't

(a) De Histori-schrijver *Josephus* heeft geschreven van 't gene van aenbegin gebeurt is, selfs ook sommige dingen die *Moses* niet en vertelt. Ende evenwel (datmen weet) en is'er niemand die zijn Schriften niet voor waerachtig en houd.

noodsakelijk dat wy van gelijken seggen ende bekent staen/ dat het gene 't welk hy geschreven heeft t'eenemael waerachtig is / onaengesien hoe grooten tijd datter ook tusschen de selve ende sijnen tijd verloopen soude mogen zijn / insonderheyt dat gene 't welk alderminst waerschijnlijk is van hem te konnen geweten zijn / als daer is : Dat dese werelt die wy sien van God geschapen is / ende hoese geschapen is. Want de selve Moses vertelt van hem selven / ende daer blijft hy eenparighlijken by / (waer in hy wel geweten heeft of hy waerheyt seyde of niet) dat hy by God is geweest in soo hoogen trap van waerdigheyt / ende tot het eynde sijns levens toe hem soo lief ende waerdt / ende met hem (soo hy selfs seyt) soo een gemeynsaem vriend / dat sulk sijn seggen niet waer kan zijn (b) / of het moet met eenen waer zijn / dat hy niet alleenlijk heeft konnen weten 't gene dat seer lang voor sijnen tijd gebeurt is / insonderheyt het gene 't welk Gode selver aenging; maer dat hy 't ook sekerlijk is te weten gekomen / soo als 't van hem geschreven is. Andersins soo soude die Gods alderliefste en secreetste vriend zijn geweest / die een schelmachtig mensch was / ende niet waerdig dat hy leefden / als de welke in sijn schrijven voor waerheyt soude hebben durven toeseggen / niet alleenlijk van andere / maer ook van God selfs ende van sijne werkingen / soodanige dingen daer hy niet van soude geweten hebben / ende andere luyden in dier voegen leelijk soude hebben gaen bedriegen. Doch laet ons wederom komen tot ons propoost.

Oplossing van de darde oorsaak van twijffel over de boeken des Ouden Testaments.

Ik segge dan / datmen geensins twijffelen mag aen de authoriteyt ende geloofwaerdigheyt des boeks het Oude Testament genoemt / ten zy dat yemand seyt / dat sedert die tijd dat het Nieuwe Testament beschreven ende in 't licht gekomen is / het Oude Testament op veele plaetsen bedorven ende vervalscht is ; Ende alsoo wy niet volkomentlijk en weten welk dat die bedorvene ende vervalschte passagien zijn / datmen daerom wel twijffelen mag van al de rest. Doch om tot antwoorde te komen / wie isser die dat met waerheyt sal konnen seggen ? Daer beneven (opdat wy niet alleenlijk en handelen van de sekerheyt / maer ook van 't vermoeden van alsulke vervalschinge) die vervalschinge is of by geval gebeurt / of met voorbedachten raed. Indien by geval ; Wat boek isser doch waer in sulks ook niet soude hebben konnen gebeuren ? Ende moetmen om die oorsaeks wille gaen twijffelen van alle 't gene datmen huydensdaegs leest in 't Oude Testament ? even ofmen 't nu anders lase dan der in 't eerste geschreven is geweest / soo salmen om dese oorsake ook in de selve twijffelinge moeten wesen aengaende alle andere boeken die'er ergens in 't licht zijn ; ende oversulks en salmen geen boek datmen soude mogen lesen / aengaende de geschiedenisse van saken / yet ter werelt achten. Ende daer beneven / wie is'er die niet en weet / dat de bedervingen van boeken / die by geval gebeuren / behalven datse van kleynen belang zijn / meestendeel soodanig zyn / datmen in de plaetsen selfs eenige nateykenen daer van ziet ; ende dat de gene die van oordeel niet berooft en is / lichtelijk weet ende gewaer word / welk dat de suspecte plaetsen ofte texten mogen zijn / ende welke dat wederom soodanige

(b) Behalven het gene dat hier staet, soo is dit mede een treffelijk bewijs van de waarachtigheyd en getrouheyd *Mosis*, te weten, dat hy dingen geschreven heeft waer in sijn eygen fauten en dolingen (t'sijnder oneere) ontdekt en vertelt worden. 't Selve mach men ook seggen van sommige der Euangelisten en Apostelen.

zijn

zijn dat in de ſelve geenſins eenige bederbinge by geval heeft konnen gebeuren. Maer indien ſulke vervalſchinge met voorbedachten raed geſchiet is / ſoo is 't noodſakelijk dat de Joden ſulks moeten gedaen hebben / aengezien de ſelve geduriglijk ſoo veel als bewaerders zijn geweeſt van dat boek. Maer 't en is niet waerſchijnlijk dat de (c) Joden zich onderſtaen hebben yet anders te vervalſchen / als alleenlijk ſommige plaetſen / in welke eenigſins ſoude hebben mogen geſproken worden van den toekomenden Meſſias, ende die daer by klaerlijk konden geduyt worden op dien Jeſus van Nazareth dien ſy gekruyſt hadden / te weten / datſe van hem ende geen ander verſtaen moeſten worden en in hem vervult waren ; ofte eenige andere plaetſen die haer eenigſins mochten tegen gaen / ende getuygeniſſe geven van hare hartnekkigheyt. Welke vervalſchinge niet veel te achten ſoude zijn / want hier word bekent geſtaen / dat het Oude Teſtament niet aengenomen en word / of het Nieuwe en word met eenen aengenomen / in 't welke gantſch klaerlijk begrepen ſtaet al het gene 't welk dient tot kenniſſe van Jeſus van Nazareth / voor ſoo veel hy in 't Oude Teſtament als Meſſias belooft is ; als ook al het gene 't welk dient tot ſijne uytnementheyt en glorie / ende tot aenwijſinge van de hertnekkigheyt des Joodſchen volks.

Of ſchoon het Oude Teſtament vervalſcht ware, dat ſulks aen de Chriſtelijke Godsdienſt niet nadeelig zouw konnen weſen.

Eyndelijk ſoo moetmen aenmerken (men mag ſeggen wat men wil) dat / indienmen het Nieuwe Teſtament aenneemt / aen alle vervalſchinge des Ouden Teſtaments / hoeſe zy / byna niet gelegen en is / ende niet en doet tot de hooft-ſomme ende het merg ofte ſubſtantie der Religie. Want in 't Oude Teſtament heeft geen dink van eenig belang konnen zijn 't welk in 't Nieuwe niet mede begrepen en is. Ook en magmen uyt het Oude Teſtament niets aennemen / of 't en moet overeenkomen met het gene dat in 't Nieuwe geſchreven ſtaet. Soo dat / om veele oorſaken / het leſen des Ouden Teſtaments / den genen die 't Nieuwe aennemen / te weten den Chriſtenen / wel nut / maer

(c) 't En is niet waerſchijnlijk, dat de Joden oyt yet vervalſcht hebben in de Schrifture des Ouden Teſtaments, ſoo aengaende den Meſſias, als yet anders; om dat ſy oyt en altijdt zeer getrou, ja ſuperſtitieus zijn geweeſt in 't bewaren van de Schriften des Ouden Teſtaments, ſoo dat die den dood waerdig geacht word, die den Bybel-maer op d'aerde laet vallen. Ende indien ſy oyt yet ſouden hebben willen vervalſchen in den Bybel, dat ſoude inſonderheyt geſchied zijn van de Schriftgeleerde ende Pharizeen, die daer toe de beſte gelegentheyt hadden, ende door den doodelijken haet die ſy droegen tegen Jeſum, ſulks niet gelaten ſouden hebben, indient eenigſins doenlijk geweeſt waer, ende daer beneven hare ſuperſtitieuſheyt 't ſelve eenigſins toegelaten hadde. Ende daerom en leeſtmen ook niet dat Chriſtus, dieſe beſtraft van veele gebreken, haer oyt beſtraft van ongetrouheyt in 't bewaren van de Schrifture, &c. Maer dat hy in 't tegendeel, ten aenſien van deſe getrouwigheyt, beveelt, datmen de Schriftgeleerden en Pharizeen (die anderſins veele inſtellingen verzierden, ende van welker ſuurdeeſſem hy wil datmen zich wachten zal) hooren moet, voor ſoo veel ſy zitten op den ſtoel Moſes, ende de Wet en Propheten laſen, ende datmen daer na moeſte doen: een ſeker teyken dat ſy daer in getrou waren. Om welke oorſake Paulus ook ſeyt van de Joden, datſe die privilegie hebben, dat haer de woorden Gods zijn toebetrout, ſonder te ſeggen, datſe daer in niet getrou en waren. Ende genomen dat de Joden na Chriſtum, die getrouheyt niet en hadden gehad; ſoo ſoudenſe het ſelve veel qualijker hebben konnen doen als ten tijde Chriſti, overmits het Oude Teſtament nu onderſocht, geleſen ende uytgeſchreven wierde van ſoo menig duyſent Heydenen, te weten, die Chriſtenen geworden waren. Daer en is dan, na alle apparentie, niet ſulks geſchiet, maer den Autheur deſes *Tractaets* ſchijnt het alleen diſputerender wijſe toe te laten.

nochtans

nochtans (d) niet noodſakelijk en is. Ende dat ſeggen wy om te gelijk te antwoorden de gene (ſooder eenige zijn) dewelke om de authoriteyt des Ouden Teſtaments te verkleynen / ende om te betoonen dat de Schriften bedorven zijn / ſeggen ſullen / dat in het ſelvige veel dingen worden geleſen die gantſch niet overeenkomen met ſommige diemen in 't Nieuwe leeſt. Want die dingen zijn waer en goed geweeſt op haren tijd. Maer naderhant is de nature ende hoedanigheyt der ſelver verandert / te weten / met de veranderinge van 't Teſtament / (gelijk de namen van Oud ende Nieuw ſulks mede brengen ende te kennen geven) dat 's te ſeggen dat Verbond 't welk God met zijn volk gemaekt heeft.

Seſte Hooftſtuk.

Waer in de geloofwaerdigheyt van de Schriſture beweſen word den genen die noch niet en gelooven dat de Chriſtelijke Religie een ware Religie is; Eerſtelijk den genen dewelke gelooven dat'er eenige ware Religie is ofte weſen kan, als daer zijn de Joden, Mahumetanen en Heydenen: Ten anderen den genen dewelke in opinie zijn, dat'er gantſch geen ware Relige en kan weſen.

WY hebben (immers naer onſe meening) genoegſaem beweſen / datter geen oorſake en is waerom yemant ſoude mogen twijffelen aen de geloofwaerdigheit der boeken des Ouden ende Nieuwen Teſtaments / alſmen toelaet ende buyten diſpuyt ſtelt / dat de Religie van Jeſus van Nazareth / die Chriſtus genoemt word / een waerachtige Religie is. Nu volgter dat wy ſien hoe de authoriteyt en geloofwaerdigheyt van deſe boeken beweſen ſoude mogen worden / ingevalle dat yemant twijffelt of de voorſz. Religie een ware Religie is of niet; Of ook indien hy vaſtelijk gelooft datſe valſch is. 't Is wel ſoo / datmen niet gewoon en is van duſdanigen ſake in ſulken gelegentheyt te diſputeren: Want het ſchijnt ydelheyt te weſen / datmen ſpoocht yemandt vroed te maken / datmen ſekere boeken / handelende van een Religie / geloof behoort te geven / van welke Religie ondertuſſchen geen vaſte opinie by hem en is datſe een ware Religie ſoude zijn. Niettemin ſullen wy onderſtaen kortelijk voor te dragen 't gene wy meynen in deſe ſake geſeyt te konnen worden.

(d) Dat het Oude Teſtament (ſoudemen mogen ſeggen) den Chriſtenen mede nootſakelijk, ende 't Nieuwe niet alleen genoeg is, ſchijnt hier uyt te blijken, te weten dat in 't Nieuwe geen uytdrukkinge gedaen word van alle ſpeciale geboden en verboden, diemen nochtans weet van de Chriſtenen mede nagekomen te moeten worden, by exempel, zijn eygen ſuſter niet te trouwen &c. Hier op is de antwoorde, dat indien het Nieuwe Teſtament daerom niet alleen genoeg en is, dat dan het Oude daer by ook noch niet genoeg en is. Want daer zijn veele particuliere voorvallen, die ſelfs in 't Oude niet met namen uytgedrukt ſtaen. 't Is dan met de ſake aldus gelegen: 't gene in 't Nieuwe Teſtament niet met namen uytgedrukt ſtaet in ſpeciale geboden en verboden, is daer in begrepen in generale redenen en regels, waer uyt de gene dewelke na wijſheyt ſtaet, ende vol ſoekt te weſen van den welbehagenden wille Gods, genoegſame ſtoffe heeft om in alles ſijne conſcientie te informeren ende te beveſtigen in Chriſto. Ende in ſaken dewelke middelmatig zijnde, van andere voor quaet gehouden worden, heeft hy een generael gebod van ſijne naeſten niet te argeren, ook in dingen die hem voor God en zijn eygen conſcientie vry ſtaen.

't Is dan van nooden / dat wy in dit voornaemste stuk van onse disputatie dusdanigen distinctie maken: Want de gene die twijffelt aen de waerheyt der Religie Jesu Christi/ ofte ook meynt datse t'eenemael valsch is/ de selve gelooft een van beyden; Of datter eenige ware Religie is ofte wesen kan; Of dat alle Religien dieder zijn ofte wesen konnen / valsche Religien zijn; en oversulks soo ontkent hy een van dese twee dingen: Of datter een God is; of indiender een God is/ dat hy sich de menschen niet aen en trekt/ en geen bysondere sorge noch voorsienigheydt over de selve en heeft. Tegen dese beyde / om op eenderley wijse d'een ende d'ander te voldoen / soudemen aldus moeten handelen om haer te doen geloven datmen de boven gemelde boeken geloof geven moet / te weten / datmen haer bewijsen moeste dat de Christelijke Religie een ware Religie is. Want dat daer gedaen zijnde / soo isser (gelijk nu al bewesen is) geen oorsake waeromme men die boeken geen geloof soude moeten geven. Ende niet tegenstaende dat dit een sake is/ die een lange disputatie ende een groot boek in haer selven soude vereyschen; Soo sullen wy evenwel / soo veel de korte maniere van schrijven die wy nu aengevangen hebben lijden mag / besien dat wy daer yets van zeggen op die tweederley slag van menschen (e) ten opzicht van elk in 't byzonder / en dat van het eene slag na het ander.

Soo veel aengaet de gene die gelooft datter eenige ware Religie is ofte wesen kan / soo en kan ik niet sien (indien hy anders oordeel heeft) hoe 't wesen kan dat hy niet klaerlijk en soude sien / dat de Christelijke Religie niet alleen alle andere Religien verre te boven gaet / maer datse ook al heeft wat in eenige ware Religie soude mogen vereyscht worden: In voegen / dat of dese alleen de ware is / of datter geene andere en is ofte wesen kan die niet valsch en zy.

Maer yemand sal seggen: In wat voegen wilt gy dat ik yet sal konnen oordeelen van de Christelijke Religie / nadien ik niet en weet hoedanig die Christelijke Religie zy / ter oorsake van soo veele verscheydene ja strijdende gevoelens dieder in ouden tijden geweest zijn ende als noch zijn / aengaende de dingen die tot de selve gehooren?

Eenige onweerspreekelijke bewijsredenen voor de waerheyt van de Christelijke Godsdienst.

Ik antwoorde / dat die soo veele ende verscheydene / of ook contrarie gevoelens / niet beletten om kennisse te hebben van eenige voornaemste puncten en wesentlijke deelen der voorsz. Religie; Welker summa ofte eygentlijke substantie sonder twijffel dat gene is/ waer in alle de gene die de selve Religie belijden/ schijnen te accorderen ende overeen te komen / te weten / de bovenmaten heylige geboden / als ook de verwonderlijke ende Gode waerlijk betamende beloften die daer in begrepen zijn; uyt welke twee dingen alle Religie bestaende is / als uyt hare substantiele ende eygentlijke deelen. Maer wat andere Religie isser doch oyt geweest ofte kander wesen in de welke soo groote / ik late staen meerder / onnooselheyt van leven en ware vromigheyt voorgeschreven word/ soo vreemt ende afgescheyden zijnde van alle superstitie ende van alle (ook alder-

(e) Waer van de eerste eenige Religie, de andere geen Religie met allen stellen nochte voor waerachtig houden,

minste

minste) (f) oorsake van spot / als die heyligheyt en vroomigheyt is / de welke alle de gene die haer uytgeven voor Christenen / bekennen voorgeschreven te worden in de Christelijke Religie? Ofte / om beter te seggen / wat andere Religie isser doch / welks geboden / indiense vergeleken worden by de geboden van de Christelijke Religie / niet en souden moeten schijnen een kleyn ende duyster licht / 't welk tegen de Sonne gestelt ende daer mede vergeleken is?

Aengaende nu de beloften / wie isser die niet en siet / datter geen hooger ofte goddelijker bedacht en konnen worden dan die gene zijn die den Autheur der Christelijker Religie gedaen heeft / aen de gene die de selve souden mogen houden en daer na leven? (g) Doet hier noch by / dat de maniere ofte wijse / op de welke de gemelde geboden en beloften gegeven ende gedaen zijn (soodanig zijnde als alle de gene die Christenen genoemt worden / toestemmen de selve geweest te zijn) soo gantsch zeldsaem ende volmaakt is / datse eenen yeder diese maer een weynig met vlijt ende aendacht overpeynst / tot verwonderinge brengt ende wegrukt. Want in dese Religie is 't gebeurt dat de gene die de geboden heeft gegeven / ook de eerste van allen selfs heeft gedaen 't gene hy aen anderen heeft geboden; ende dat blijkbaerlijk ende volkomentlijk / sonder datter yet aen gebrak / soo dat hy niet min met sijn eygen exempel geleert heeft wat men behoorden te doen en watmen konde doen. Dat meer is / de selve Autheur der Christelijker Religie / na dat hy opentlijk en voor allemans oogen bewandelt hadde dien weg die hy andere hadde gewesen / soo is hy ook selfs derwaerts ende te dier plaetse gekomen / waer na toe hy geseyt hadde dat dien weg was leydende; ende heeft alsoo (h) selfs verkregen die beloften die hy andere van Gods wegen gedaen hadde / (i) verkrijgende met eenen de macht om selfs die aen andere te geven / gelijk hy voor sijn scheyden belooft hadde dat hy doen soude. Wat andere Religie isser dan die met dese vergeleken kan worden / insonderheyt in dit laeste stuk? Want wat andere Religie isser / waer in geschied soude zijn / dat de gene die een Autheur ende hooft daer van was / belooft heeft dat hy selfs de gene was die den prijs van hem voorgestelt / geven soude den genen die sijne geboden (k) souden onderhouden? Of dat hy selfs dien prijs bekomen soude hebben / ik laet noch staen dat hy bekomen soude hebben de macht om andere dien te geven? (l) Moses heeft den genen die de Wet / die hy haer gaf / onderhouden souden / belofte gedaen van veel geluks in dit leven / aen 't welke niet en blijkt dat hy selfs deel heeft gehad / dan alleen seer sober-

(f) Te weten, rechtveerdige oorsake, ende by vrome en redelijke menschen. Andersins soo is de ware Leere des Euangeliums, insonderheyt ten aensien van veele geboden ende de maniere van leven die daer in voorgeschreven word, by veelen een spot ende aenstoot. Want dat blijft altijt waer: *Den Joden een ergernisse, den Grieken een dwaesheyt*, 't welk voornementlijk plaetse heeft in dat gebod van te gelooven in Jesum den gekruysten, &c.

(g) 't Gene hier geseyt word, is sulks dat het na sijne waerde niet genoegsaem kan bedacht worden in regarde van de uytnementheyt der Christelijke Religie.

(h) Ende dat op die selvige conditie ende door dien eygen weg, waer op ende waer door hy geleert hadde datmen de selve bekomen moeste.

(i) Dits een sake die heel wat sonderlings en uytnemende is.

(k) Welke hy van Gods wegen geeft.

(l) Den Autheur deses Tractaets en wil de Joodsche Religie in haer selven niet verkleynen, maer alleenlijk aenwijsen de uytnementheyt van de Christelijke Religie boven alle andere, soo ware als valsche Religien. Hy en wil ook niet seggen dat Moses onsalig is geweest om dat hy in dat land niet en is gekomen, maer dit alleenlijk, te weten, dat de Joodsche Religie, ten regarde van haren eersten instelder, die vastigheyt ende bevestiginge niet en heeft die de Christelijke Religie heeft.

lijk. Want by na den gantschen tijd sijns levens is hy omvangen geweest met arbeyd / moeyte en zwarigheyt; ja selfs in 't uyterste sijns levens / en is 't hem niet vergunt geweest dat hy in soude gaen in dat Landt 't welk God dien volke dat hy derwaerts geleyde / gegeven hadde geduriglijk te besitten / verre van daen dat hy 't selfs daer in gebracht ende alsoo de volkomen vrucht van sijnen soo menigvuldigen arbeyd gezien soude hebben. Van gelijken (m) Mahomet / Autheur van de Turksche Religie / heeft de gene die sijne Religie die hy verkondigden / beleven souden / toeseggingge gedaen van seer groote vreugden en wellusten terstont na dit leven. En nochtans en is 'er gantsch geen waerteyken gebleven dat hy selfs tot noch toe eenig deel daer van verkregen heeft. Ja dat meer is / men weet noch heden ten dage / of men gelooft altoos dat het kennelijk is / waer ende op wat plaetse dat zijn lighaem is / berooft zijnde van leven en gevoelen / nu al by na van over duysent jaren herwaerts.

Yemand sal hier op konnen seggen: Waer 't soo / dat die dingen waerachtig zijn diemen seyt den Autheur der Christelijker Religie gebeurt te wesen; soo en waerder gantsch geen dispute meer van noode. Want daer uyt soude nootwendelijk moeten besloten worden / dat dese Religie t'eenemael waerachtig is. Maer nu en staet het met de sake niet alsoo / overmits datmen aen die dingen twijffelt / of ook vastelijk gelooft dat het fabelen en leugens zijn.

Hier op geef ik tot antwoorde / dat / soo veel belangt de questie daer wy nu van handelen / niet nodig en is te ondersoeken of die dingen waer zijn of niet; Maer dat het genoeg is / dat die dingen in de Christelijke Religie alsoo gestelt ende gehouden worden als ik geseyt heb / om volgens het selve met alle andere Religien vergeleken te mogen worden / te weten / wanneermen stelt ende voor den dag brengt het gene dat in alle andere Religien gedreven word / ende alsdan bewijst dat de Christelijke Religie d'andere noch verre overtreft / de conditien anderśins gelijk zijnde gestelt / sonder d'een meer voordeel te geven als d'ander aengaende 't gene dat waerachtig of niet waerachtig soude mogen zijn; maer buyten dispuyt nemende datmense even veel geloofs moet geven in alle het gene dat soo wel in d'eene als in d'ander geseyt word gebeurt te zijn. (n) Onder-

(m) De Religie van Mahometh en word hier niet in eenen graet gestelt met de Religie van Moses; maer soo wel de valsche als de ware Religien worden, ten aensien van de Autheurs der selver, vergeleken by de Christelijke Religie, sonder daer op te zien of het ware Religien zijn of niet, maer alleenlijk om te kennen te geven hoe uytnemende de Christelijke is boven andere. Ende 't gene dat alhier geseyt word van Moses en Mahometh, dat selve is ook alsoo geweest in alle andere Autheurs van eenige Religie, dewelke op 't beleven van hare Religie eenige betooninge hebben toegeseyt. Pythagoras, de alderuytnemenste Religi-stelder onder de Heydenen, seyde dat'er na dit leven waren tweederley uytgangen der zielen, ende dat de gene die hier volgens sijne Religie wel geleeft hadden, komen souden in 't geselschap der Goden. Maer in dat geselschap der Goden en is 't niet gebleken dat hy selfs gekomen is.

(n) Yemand soude dese antwoorde misschien niet voor sufficant houden, seggende, dat de eene mensch in 't dichten van sijne Religie, subtijlder kan zijn als de andere, ende dat dienvolgende, de uytnemende, ende gevoeglijke saken die in d'eene meer gestelt worden als in d'andere, geen bewijs en zijn van meerder waerheyt en goetheyt van Religie. Doch hier op kanmen antwoorden, dat de dingen waer in de Christelijke Religie alhier boven alle andere verheven word, soodanig zijn, dat een yeder die oordeel heeft, ende met voor-oordeel of andere passien niet en is ingenomen, lichteijk sien kan dat dese dingen wat goddelijks inhebben, en door menschen fantasijen niet en konnen voor den dag gekomen zijn, insonderheyt wanneermense vergelijkt met de Religien en Fondamenten van Godsdienst van de gene dewelke in kloekheyt van vernuft, geleertheyt en wereltsche wijsheyt de voorstelders ende verkondigers van de Christelijke Religie soo verre overtreft hebben, als de Fondamenten en Gronden van de Christelijke Religie, de Fondamenten en Gronden van hare Religien, ende van alle de gene die'er oyt in de werelt geweest zijn, in uytnementheyt, goddelijkheyt, gevoeglijkheyt en rechte redelijkheyt, wijd en verre overtreffen.

tusschen soo en zijn de dingen die'er in de Christelijke Religie geseyt worden aen den Autheur der selver geschied te zijn / niet sonder gevoeglijk bewijs. Want daer zijn van de selve soodanige waerteykenen gebleven / dat de gene die 't contrary plat af soude durven drijven / seggende / dat'et fabelen en leugens zijn / betoonen soude dat hy niet veel verstands en heeft / ende een onbedacht mensch is / gelijk hier na breeder sal bewesen worden.

Ontdekking van de oorsaek die de kennis van de uytsteekentheyt der Christelijke boven alle Religien, verhindert.

Wanneermen dan dat alleen aenmerkt / 't welk alle de gene die belijdenisse doen van de Christelijke Religie / door loutere kracht der waerheyt gedrongen zijnde / gestant doen ende altijdt gestant gedaen hebben van dingen die de Christelijke Religie aengaen; Soo kanmen seer lichtelijk gewaer worden / hoe seer de selve boven andere te verheffen zy. 't Welk indien 't soo is; Wat (meynen wy) sou't dan wesen indien de waerheyt van alle de voornaemste dingen die tot de selve gehooren bekent waer? De welke nochtans hedensdaegs maer aen eenige weynige recht bekent is / die sich boven maten verwonderen en verbaest staen / lettende op de Goddelijke en wonderbaerlijke wijsheyt die in de selve begrepen is / soo ten aensien van haer geheel / als in een yeder van hare bysondere deelen; de welke ook klaerlijk sien / of dat het niet bestaen kan / of dat het seer lichtelijk kan omgestooten worden / te weten / al het gene datmen tegen de selve plagt in te brengen of kan inbrengen. Want de meeste van die dingen worden daerom ingebracht ende tegen geworpen / om dat'er in die Religie (o) sommige dingen uyt doolinge en onverstant valschelijk gestelt worden als waerachtig ende als noodsakelijke gevoelens in de selve / dewelke ondertusschen nochtans noch waerachtig noch noodsakelijk en zijn om gelooft te worden; Item / daerom ook / om datmen ten deele noch niet en weet hoemen gevoelen moet van sommige van de voornaemste saken die tot de selve gehooren. Welker doolingen openbaringe en wederlegginge ik daer tegen spare / dat het de Heere eens believen sal / dat ik volkomentlijk schrijve van de waerheyt deser alderheyligster Religie / alwaer ik antwoorden sal op alle gewigtige dingen die tegen de selve bygebracht souden mogen worden. 't Welk sommige andere of ten deel / of in 't geheel wel hebben bestaen te doen; Doch om dat den selven de verborgentheden der selver niet wel bekent en waren / ende sy oversulks de partyen veel hebben toegelaten / 't welkse stellen als waerheyt / en nochtans valsch is: hier door is het gebeurt datse geensins en hebben konnen voldoen de gene die uytnemende ende doorsichtig waren van verstant.

Dat die uytstekentheyt kan uyt het bloote leezen des Nieuwen Testamens verstaen worden.

Soo kan dan (om wederom te komen tot ons propoost) een yeder die niet t'eenemael sonder oordeel is (al en waer 't maer alleenlijk uyt dat gene 't welk altijt van de Christelijke Religie geaffirmeert is by die gene die'se beleden hebben)

(o) Door dese dingen worden, onder anderen, verstaen de opinien van de *dryvuldigheyt en eeuwige Godheyt Christi*, door de welke soo voor Joden en Turken, als voor andere subtyle ende verre-siende menschen, de Christelijke Religie suspect gemaekt ende te spot gestelt word, ende beletsel gegeven om de selve in achtinge te krijgen ende lief te hebben, wanneerse gewaer worden dat hare argumenten diese tegen sulke doolingen inbrengen, niet krachtelijk wederleyt en worden, maer dat het uyterste niet anders is dan datmen seyt dat het *Verborgentheden* zijn en onbegrijpelijke dingen, diemen niet ondersoeken of begrijpen, maer slechs gelooven ende aennemen moet, &c.

lichtelijk bekennen ende te weten komen / hoe verre dese Religie boven alle andere gestelt moet worden; Ende / indiender eenige ware Religie op aerden is ofte wesen kan / dat dat de dese is. Daer beneven / dewijle alle de gene die zich opt voor Christenen hebben uytgegeven / hoe verschillende ende contrarie opinien datse andersins onder malkanderen hadden / in 't gemeyn beleden ende bekent hebben / dat in 't boek genaemt het Nieuwe Testament, de summa van hare gantsche Religie begrepen is / soo kan een yeder die aen de waerheyt der selver soude mogen twijffelen / 't selvige boek nauw ende vlijtiglijk te doorlesen nemen; En voorwaer / ten zy dat hy t'eenemael bot en grof zy / of by hem selven nu al een voor-oordeel hebbe van die Religie / soo sal hy sonder eenig ander behulpsel / geraken tot een seer klare kennisse van veele dingen tot de selve gehoorende / dewelke te wege sullen brengen / dat hy (by maniere van spreken) met handen tasten ende voelen sal / hoe groot hare uytnementheyt is boven alle andere Religien.

Yemant sal hier tegen konnen seggen / datmen 't Nieuwe Testament tot sulken eynde niet en kan lesen om daer uyt te mogen verstaen hoe 't gelegen is met der Christenen Religie gegeven door Jesum van Nazareth, ende watse in heeft / aengesien datter getwijffelt word aen de authoriteyt en geloofwaerdigheyt van 't voorsz. Testamemt / ende dat dat het gene is daer wy dispuyt van hebben.

Hier op antwoord' ik (en die antwoorde sal ook gepast konnen worden op de materie van 't voorgaende Hooft-stuk onser questie) dat het noodsakelijk is / of dat de twijffelinge die hier met recht soude mogen wesen belangende de geloofwaerdigheydt van dat boek / aengaet de Historie ofte geschiedenissen der dingen die op dien tijdt gebeurt souden mogen zijn (ende dat alleenlijk in sodanigen deel van de geschiedenisse / 't welk in 't gemeyn geensins voor waerachtig aengenomen word / ook niet van de aldergrootste vyanden Jesu Christi, ende daer beneven soodanig wesende / dat indien 't aengenomen wierde / 't selve klaerlijk soude konnen doen sien / dat de Religie van den voorsz. Jesus goet is / en weerdig om aengenomen te worden) of dat die twijffeling ook sal zijn omtrent de beloften en andere diergelijke voorseggingen van toekomende dingen / of ook van de openbaringe van tegenwoordige en verledene dingen / maer geensins van de leere / voor soo veel de selve Historialijk / ofte vertellens en verhalens gewijse aengemerkt word. Want wanneer eenige luyden / die aenhangers zijn van een sekere Religie / voor vast seggen ende verklaren dat hare Religie begrepen is in een seker boek? wanneer 't daer beneven ook kennelijk is / dat alle de gene die opt van die Religie geweest zijn / 't selve gevoelen van de sake hebben gehad? ende dat dan evenwel yemand soude gaen seggen / dat hy niet en gelooft dat dat soo is: gewisselijk / soo een mensch soude hem selven te spot stellen. Want wie isser / by exempel / die soude durven ontkennen ofte ook seggen / dat hy daer aen twijffel heeft / dat in 't Oude Testament begrepen staet de Religie des Joodschen volks / door Mose gegeven? Ofte / dat in den Alcoran of Coran (p), begrepen staet de Religie die de Turken ende andere Mahometisten ontfangen hebben van haren Mahometh? Schijnt derhalven seer hard ende seltsaem te wesen / datter yemand gevonden word / de welke / wetende dattet Nieuwe Testament altijd van de Christenen gehouden is voor soodanigen boek

(p) Dien de Turken houden voor haren Bybel of Schrifture.

waer in de ſumma van hare Religie verhaet is en beſchreven ſtaet / niettemin derf ſeggen / dat hy ſulks niet en gelooft / of daer aen twijffelt; Ende dat hy niet en bekent dattet genoeg is 't ſelve boek vlytiglijk in te ſien / om ſekere kenniſſe te krijgen van den inhout deſer Religie / ofte om in allen gevalle ſoo veel te weten te komen / datmen ſeker zy ende geenſins en behoeve te twijffelen / of de leere van Jeſus van Nazareth ende ſijne ware dienaren / en is inder daet ſulks als het gene is 't welk in de ſumma van dat boek begrepen ſtaet. Want dat alleen is genoech / om wel te konnen maken ſoodanigen beſluyt van de uytnementheyt der Chriſtelijker Religie / als wy nu gemaekt hebben. 't Welk wy rond uyt hebben willen ſeggen om der gener wille (q) dewelke mede voor Chriſtenen doorgaende / wel bekent ſtaen datter in 't Nieuwe Teſtament niets geſchreven ſtaet van de Religie Jeſu van Nazareth, of 't en hoorter toe; maer ondertuſſchen willen ſeggen / dat in 't ſelve veele dingen niet geſchreven zijn, de welke niet min tot de voorſz. Religie en gehooren als de gene dieder in geſchreven zijn.

Verder bewijs van de waerheyt der Chriſtelijke Godsdienſt, uyt des zelfs eygen omſtandigheden.

Wat ſullen wy wijders nu ſeggen van ſoo veele omſtandigheden der Chriſtelijker Religie / die de ſelve onder alle andere Religien alleen aengaen en eygen zijn; ende waer op altijd met recht wel acht gegeven is; ook van niet weynige bygebragt zijn om de waerheyt der ſelver te bewijſen. Want de ſelve (beginnende van haren eerſten Autheur Jeſus af) is beveſtigt geweeſt van ontellijke menſchen / Mannen ende Vrouwen / van allerley ouderdom / ſtaet en conditie / die de ſelve ſoo veel als bezegelt hebben met haer eygen bloed / waer van nochtans het meeſtendeel eerſt opgevoed ende opgebragt zijn geweeſt in eenige andere Religien / die veele hondert Jaren lank van hare Vaders en Voor-vaders tot hunluyden toe gecontinueert ende onderhouden waren / weſende de ſelve Religien of t'eenemael verſcheyden van de Chriſtelijke Religie / (ſoodanige als daer waren de Religien der Heydenen) of ſoodanigen menſchen eygen, die de Chriſtelijke Religie altijdt ten uyterſten vyand zijn geweeſt/ ſoodanig als daer was de Religie der Joden. Ten anderen, In eenen ſeer korten tijd iſſe doorgedrongen tot aen plaetſen toe die ſeer verre waren van de gene daerſe eerſt verkondigt was. Ende hoewel datſe van haer beginſel af / weynig min dan drie hondert Jaren lank / niet alleenlijk gehaet was / maer ook ſeer wreedelijk vervolgt / ende in de gene dieſe onderhielden / ten alderſtrengſten geſtraft wiert / als dewelke tot die tijt toe noch geen Vorſt ofte Prins gekregen hadde dieſe opentlijken beleed ende beſchermde nae wereltſcher wijſe: ſoo iſſe nochtans dag aen dag meer verbreyt ende verſpreyt geweeſt door alle de deelen des aertbodems / ſoo dattet een gants verwonderlijk ding is voor de gene die 't inſiet. Daer beneven, de gene dieſe aldereerſt na haren Autheur / verkondigt ende bekent gemaekt hebben / dat zijn menſchen geweeſt van gantſch kleyne / ofte gantſch gene authoriteyt nochte reputatie onder de menſchen/ ende daer by ontbloot van alle menſchelijke krachten ende gewelt. Soodanige zijn insgelijks de gene geweeſt die de ſelve daer na in 't openbaer geleert ende de menſchen aengeraden hebben. Ende noyt en is 't geſchied / dan eenige

(q) Hier worden verſtaen die van de *Roomſche Kerke*, die hare traditien ſtellen tegen de Schrifture.

hondert

hondert jaren daer na / dat yemand door (r) dreygementen of vreese / ofte ter contrarien door beloften ofte eenige hope (behalven alleenlijk door die dreygementen en beloften die de Religie in haer selven heeft) van de gene die de sake ter herten gink / gedrongen of gedwongen is geweest om de selve aen te nemen ofte te volgen.

Eyndelijk / dese Religie te voorschijn komende / zijn allenxken alle andere Religien / even als de duysternissen wanneer de Sonne opgaet / verdwenen / soo dat in 't meeste van die plaetsen daerse een tijd lank vry en openbaerlijk gepredikt is geweest / met'er tijd nauwelijks eenig nateyken van de Oude Religien is overgebleven / behalven alleen van de Joodsche / uyt oorsake (gelijk het geloofelijk is) dat de Christelijke Religie de selve approbeerden / als een Religie die (s) eertijds goddelijk geweest zijnde / geensins van menschen was versiert / maer Gode / diese dat volk gegeven hadde / eertijds seer aengenaem. Gewisselijk / my dunkt dat dese ende eenige andere diergelijke omstandigheden der Christelijker Religie / dewelke andere Religien niet en hebben / genoegsaem zijn om de waerheyt der selver ook die gene aen te raden ende te doen gelooven die niet en gelooven dat'er eenige waerachtige Religie is. Dit gaet altijd vast; dat sooder yemand is / die uyt de selve niet klaerlijk en bemerkt hoe seer de selve boven alle andere te verheffen zy / de selve mensche of niet wel by zijn sinnen en is / of beseten is met een sekere geest van hertnekkigheyt / of eyndelijk dat hy verblind is door eenige veroude ende ingekankerde gewoonte / mitsgaders door de opvoedinge en onderwijsinge / waer door hem de quade opinie van de Christelijke Religie in zijn pap (gelijkmen seyt) te eten is gegeven.

By dese omstandigheden en sal ik my niet ontsien by te voegen yet dat wat meerder is als een omstandigheyt / ofte om beter te seggen / een reden / ofte een beter besluyt dat daer uyt getogen is; 't welk dit is: (t) De Religie of Gods-

dienstig-

(r) *Lactantius lib.5.cap.20*, spreekt aldus in de persoon van de Christenen van dien tijde: *Wy en eyschen niet datmen onsen God, die een Schepper is van alles* (als of hy seggen wilde, die den dienst der menschen niet van doen en heeft) *parforce ende tegen heug en meug diene: ende en worden niet gram op de gene die hem niet en dienen.* Naderhant doe den dwang quam, ende de Christenen onder hun begonnen te krijgen wereltsche macht of Politijke Overheyt, soo heeft de Christenheyt het ware wesen der Religie, ja de Religie selfs, verloren. Want (gelijk de selve *Lactantius* seyt) *daer en is geen dink dat soo vrywilliglyk moet toegaen, als Religie aennemen.*

(s) Zonder dat is te gelooven datse mede al t'eenemael verdwenen soude hebben soo wel als alle andere.

(t) Indien eenen Christen sich soude mogen hier aen stooten, meynende dat hier een sake word gestelt die tegen reden ende Schrifture strijdt: Soo is daer op te weten, dat hier niet anders en wordt gestelt als 't gene dat Paulus seyt, 1. Cor.2. Want ons heeft het God geopenbaert door sijnen Geest. Want de Geest doorsoekt alle dingen, selfs ook de diepten Gods. Want wie van de menschen weet wat des menschen is, dan de Geest des menschen die in hem is: Alsoo ook het gene dat Godes is, en weet niemand dan de Geest Gods. Maer wy hebben niet ontfangen een Geest des werelts, maer een Geest die uyt God is, op dat wy mogen weten wat ons van God gegeven is &c. Waer in klaerlijk geseyt wordt, dat indien God den menschen van sijnen wille niets met allen kondig hadde gemaekt, niemand daer van yet en soude weten; even alsmen niet en kan weten wat een mensche in sijn hert heeft, ten zy dat hy 't openbare. Het woord Religie brengt sulks ook mede. Want de mensche kan niet weten of gevoelen dat'er verbintenisse of Religie is tusschen God ende hem selven, te weten, waer door hy gehouden is aen eenige geboden of verboden, en God aen sijne sijde wederom wil gehouden wesen aen hem, namelijk om vergeldinge te doen, ten zy dat hem eerst bekent werde gemaakt, 1. Dat hy gehouden is den wille Gods te doen. 2. Waar in dien wille bestaat, ende 3. waer door ofte om wat redenen hy gehouden is dien wille te doen. In den mensche is wel van naturen het zaed van Religie, ofte de bequaemheyd om Religie te konnen vaten wanneerse hem voorgestelt word, 't welk men ook soude mogen noemen den grondslag of eerste beginselen van Religie. Maer de Religie selfs en is noyt geweest sonder Goddelijke openbaringe: Ende daer en sal noch uyt het Oude, noch uyt het Nieuwe Testament geen contrary exempel worden gebracht: want

de plaetse

dienstigheyt / en is geensins te achten voor een ding 't welk den mensche aengeboren en natuurlijk is. (v) Want indien een yeder van naturen Religie konde hebben / wetende van hem selven dat'er een God is / die op dese of die wijse gedient moet wesen ; Zoo en souden'er niet gevonden worden heele natien en volken die t'eenemael sonder alle Religie zijn. Ende dat'er geheele natien sonder alle Religie ter werelt / t'onsen tijden gevonden zijn in sommige Landen / met namen in Brasilien / dat selve word betuygt van geloofwaerdige Histori-schrijvers / ende is my selfs voor gewisse waerheyt aengeseyt van een Franciscaner Monik van Pisa, uyt de Order der gener diemen in 't gemeyn Capucijnen noemt / een Man van goeden huyse / mitsgaders van groote voorsichtigheyt en oordeel / die selfs in persoon in dat land geweest hadde. Dit dan soo zijnde / te weten / dat de Religie geensins een natuurlijk ding is / maer datse / soo 't anders een goede ende ware Religie sal wesen / een sekere Goddelijke Openbaringe is / en sonder Goddelijke openbaringe niet bekomen kan worden: soo is het dan niet alleen niet waerschijnlijk / maer 't en kan ook gants uyt niet wesen / dat de Religie die eeuwig ende allen volken gemeyn sal zijn / niet en soude door een gansch gewis ende singulier bevel en toedoen van God / gepredikt ende verkondigt zijn geweest allesins op den aertbodem / aen allen volken ende aen alderley soorte van menschen wiese soude mogen geweest zijn. Maer dat en kan nochte met waerheydt / nochte met eenigen schijn van waerheyt / geseyt worden van eenige andere Religie dan alleen van de Christelijke / de welke alleen onder alle andere / op eenen selvigen tijdt / in verscheyden deelen des werelts / sonder eenig aensien oft onderscheyt van persoonen / aen allen gepredikt en verkondigt is van veele alsulke menschen die voor de waerheyt toeseyden / datse daer toe gesonden / ende tot dese sake gants sekerlijk ende bysonderlijk van God gesonden ende gelast waren. Waer uyt men besluyten moet: Indiender op aerden eenig Religie is die noyt sal af-laten / ende allen menschen / van wat staet ofte conditie datse zijn / aengaet / dat dan de selve geene

de plaetse Rom. 2. 14, 15 kan verstaen worden of van soodanige Heydenen die kennisse hebben van't Euangelium, ende gestelt worden tegen de Joden die niemant saligh en stelden als de Joden, ende dat door de Wet, waer tegen den Apostel eygentlijk disputeert. Van welke Heydenen hy seyt datse de Wet deden *van naturen*, dat's te seggen eygentlijk ende in der daet, of waerlijk, gelijk de maniere van spreken wel meer alsoo in de Schrifture genomen wordt. Dit schijnt bevestigt te worden door het 16 vers, daer hy seyt, dat God sal oordeelen na sijn Euangelium: 't welk geen plaetse kan hebben dan by de gene die 't gehoort hebben. Of men kan de woorden, *van naturen*, voegen by 't woord *de Wet niet hebben*, aldus: *de Heydenen die de Wet van naturen niet hebben*, gelijk de Joden die van naturen en door de geboorte en opvoeding hebben; maer dewelke evenwel door traditie en naseggen van God en van goet doen wisten. Want van den beginne der wereltaen, heeft God hem selven aen de menschen al geopenbaert. Soo datmen met waerheyt seggen kan, dat van die eerste openbaringen ende andere meer dieder geschied zijn, alle kennisse Gods ende Religie voort gevloeyt en gebleven is onder de menschen. Ende dat daerom te meer, om dat de menschelijke nature uyt haer selven de Religie of Godsdienstigheyt niet tegen en is, zijnde als een keersse die de nature om te konnen branden in haer heeft. Ende hoewel sy van selfs aen 't branden noyt en komt, terstont nochtans ontvonkt, soo haest als'er brandende materie by komt.

(v) Alles wat natuurlijk is, dat houdt sijn streek in alle dingen die t'eenemael van de selve aert of soorte zijn. Ende 't gene dat ordinairlijk ende van natuurs wegen geschiedt in sommige die van een sekere aert zijn, (by exempel, in sommige of in 't meestendeel van de menschen) dat moet ook ordinairlijk geschieden in andere die van de selve aert ende soorte zijn. 't Is den mensch natuurlijk en aengeboren te lachen en te konnen spreken, even als de Honden het bassen: over sulks soo is'er wel altemet misschien een enkel mensch die niet kan spreken &c; maer men sal geen heele natien van menschen vinden die niet spreken noch lachen konnen.

andere en is als de Christelijke. Oversulx / indiender eenige ware Religie is / dat dese ten hooghsten soodanig is. Want sulken Religie moestet sonder twijffel eens wesen / die den naem soude mogen dragen / datse van God selfs den menschelijken geslachte gegeven is.

Om dan een eynde te maken / soo dunkt my / dese dingen aldus gestelt zijnde / dat het gantsch licht is / een yeder mensche die met gantsch geen partyschap of haet tegen de Religie ingenomen is / vroed te maken / dat indiender onder de menschen eenige ware Religie is ofte kan zijn / de selve geen andere en is noch wesen kan / dan de Religie van Jesus van Nazareth, die Christus genoemt word. Want indiender yemand ware die ontkennen wilde / dat die (x) dingen waer zijn / de welke de Historie aengaende / in dit deel van ons discours / buyten dispuyt ende als ontwijffelijk waerachtig gestelt worden / de selve soude t'eenemael ongeschikt ende onbequaem zijn om mede te handelen / nademael die gene selfs die boven alle andere Jesu van Nazareth ende sijne Religie oyt tegen zijn geweest / de selve noyt en hebben durven loochenen / uyt oorsake datse al te blijkelijk ende openbaer waren / als van de welke altijd gebleken hebben / ende heden ten dage noch blijken / seer klare en uytdrukkelijke waerteykenen ende aenwijsingen.

Zeevende Hooftstuk

Bevestigende verder de waarheyt van de Christelijke Religie met sekere onderstellingen tegen de Epikureën en Atheisten [Godverzakers], om haar te brengen tot erkentenis van eenige Godheyt en Goddelijke voorzorg, en tot erkentenis van eenige Godsdienst.

DOch wat voor argumenten sullen wy gebruyken / handelende met de gene die alle Religie plat af verwerpen ende loochenen / om haer te bewijsen dat de Religie van Jesus van Nazareth / een ware Religie is? Gewisselijk (insonderheit indien wy voort willen gaen op die voet daer wy op hebben aengevangen) de rechte weg daer toe schijnt dese te zijn / te weten datmen haer dringe te bekennen 't gene wy geseyt hebben dat van haer ontkent word / met redenen haer besettende en daer toe brengende / datse seggen moeten / niet alleenlijk datter is een God / ofte een sekere eerste Beweger van alle dingen dieder beweegt worden / ende een eerste oorsake van alle dingen dieder zijn / gevende de selve hare wesentlijke forme / ofte makende datse zijn 't gene datse zijn / voornemelijk dese sichtbare werelt; maer dat hy ook daerenboven een bysondere sorge ende opsicht heeft over de menschen ende over haer doen en laten / op datmen op die wijse haer daer toe brengen mochte / datse souden moeten bekent staen / datter onder de menschen eenige waerachtige Religie is ofte

(x) De dingen waer van hier geseyt word, worden hier na breeder bewesen tegen de gene die alle Religie loochenen, ende zijn onder andere dese: Offer ook oyt eenen *Jesus van Nazareth* geweest zy. Item, of de selve *Jesus van Nazareth* een sekere Religie geleert heeft &c. Item, Offer sekere ongeachte en geringe menschen (te weten de Apostelen) de Religie van *Jesus* op sijn bevel al de werelt doorgebragt hebben. Item: Of de Christelijke Religie ook aengenomen is geweest van soo menig duysent die haer oude Religie verlieten; &c.

wesen

wesen kan: Want dat toegelaten zijnde / soo volgter uyt / dat (gelijk wy bewe-
sen hebben) de Religie Jesu van Nazareth een ware Religie is. Wy twijffelen geen-
sins / of su[l]ks en soude met kleyne moeyte gedaen konnen worden / insonderheyt
wanneer de redenen genomen wierden niet soo seer uyt de nature ende hare
nootsakelijke en ordinare werken / als wel uyt de ongenootsaekte en vrywillige
geschiedenissen en uytkomsten van dingen / buyten de nootwendige ende van
selfs vloeyende ordre der naturen / soodanige alsser voor henen in de werelt ge-
speurt zijn / ende noch dagelijks gespeurt worden. Evenwel nochtans / om
dat die maniere van doen al te langen disputatie vereyschen soude / soo sullen
wy van stonden aen komen tot het gene waer van 't verschil is / poogende die
voorsz. luyden te bewijsen / hoe verre sy bedrogen zijn. Want sonder de sake
van wijd af op te halen / soo kan 't genoegsaem klaerlijk blijken / dat die Re-
ligie / die de Religie van Jesus van Nazareth genoemt word / goet ende waer is.
Voor eerst dan sullen wy die luyden vragen / offe ook bekent staen / datter
eertijds is geweest eenen sekeren Jesus van Nazareth, de welke sekere sijne Re-
ligie soude hebben voorgestelt / en zijn best gedaen heeft / dat de menschen de sel-
ve souden aennemen ; ofte dewelke in eenige manieren van Religie soude
hebben gesproken / ende de menschen dies aengaende eenige regulen ende ge-
boden gegeven? Indiense dat ontkennen ; Zoo sullense overtuygt worden
door blijkbare teykenen ende overgebleven effecten of vruchten van die sake /
hoedanig onder anderen is / datter voor desen zijn geweest / ende huyden ten
dage noch zijn / ontallijke menschen die de Religie van Jesus van Nazareth bele-
de hebben ende alsnoch belijden ; Gelijk alle Historien daer van betuygen en
sulks waer maken / ende die gene ook selfs bekennen die altijd de aldergeswo-
renste en doodelijke vyanden zijn geweest van dese Religie / te weten / de Jo-
den. Indien dan die luyden bekent staen / datter eertijds is geweest eenen se-
keren Jesus van Nazareth, de welke voorgegeven soude hebben / dat hy de men-
schen regelen en geboden gaf van een sekere Religie / die hy seyde datse moesten
onderhouden: (gelijk sy door de waerheyt gedrongen zijn sulks bekent te staen)
soo vraeg ik haer dan voorder / offe ook bekent staen ende glooven / dat dese
Jesus / door toedoen en beleyd van sijn eygen lantsluyden / tot een schande-
lyke doot overgegeven is geweest / even als of hy een geweest ware die God
lasterde ende 't volk verleyde en bedroog? Hoese dit ontkennen konnen / en kan
ik mede niet sien / dewijle heden ten dage noch in de werelt is die Natie de wel-
ke niet en ontkent datse op sulks als wy geseyt hebben / uyt is geweest / ende
't selve te weeg gebracht heeft; onaengesien datse daer mede (y) allesins hun sel-
ven veel haet en verachtinge op den hals haelt / ende oversulks haer een oorsake
is van oneyndelijke ellende en quellagie. Ik swijge noch / dat de gedurige ende
universele overeenstemminge der gantscher werelt (zijnde in een stantvastig ge-
voelen / dat het gene 't welk wy dus verre van Jesus van Nazareth geseyt hebben
sonder alle twijffel waer zy) genoegsaem is om te bewijsen dat het alsoo is.
Indien 't dan met de sake alsoo staet / soo vrage ik wijders / hoe 't heeft konnen
wesen / dat soo grooten getal van menschen / waer onder datter vele seer wijs
en geleert zijn geweest / hare oude Religien van selfs versaekt hebbende / ende ha-
re andere opinien daerse mede opgewiegt ende oud gevonden worden / zijn / en-
de daer sy't te vooren gantschelijk mede hielden / sonder eenigen dwang of bewe-

(y) Soo wel onder de Christ-genaemde als mede onder de Turken.

ging van wereltsche insichten / afgeleyt hebbende / en ondertusschen daer door
hun selven te spot stellende ende overgevende tot duysenderley quellagien en
merkelijke perijkelen / ja menigmael tot een gewisse / wreede en schandelijke
doot ; souden hebben gaen aennemen een Religie / waer van den Autheur
sulk een was / die van zijn eygen lantsluyden voor een eerloos en schelmachtig
mensch gehouden wierd ? Voorwaer / men moet seggen / datter nootsake-
lijken gants waerschijnlijke jae ontfalieerlijken argumenten ende getuyge-
nissen moeten zijn geweest / soodanig zijnde datse de gemoeden overweldigden /
ende deden glooven dat die Jesus van Nazareth de waerheyt moeste hebben ge-
seyt. Welke argumenten wanneerse geexamineert sullen worden / soo sal-
men bevinden / datse sonder twijffel seer vast zijn / ende haren oorspronk heb-
ben uyt soodanige grond-redenen die geensins los en gaen ofte bedrieglijk zijn.
Aengesien nu al van den beginne af veel meer als daer na / (a) levendige ende
krachtige oorsaken voorhanden waren / de welke geschapen waren om te we-
ge te konnen brengen dat yemand een afschrik soude krijgen van die Religie /
ten ware dat de loutere ende klare waerheyt de gene diese eerst aennamen/ende
besorgt hebben datse anderen mede geleert ende aengeraden wierden / daer toe
gedrongen hadde. Want daer en word hedensdaegs niet ontkent / ende en is
ook noyt ontkent geweest van de Ombrengers van Jesus van Nazareth selfs /
dat hy eenige wonderbaerlijke / groote / ende veele dingen heeft gedaen tot be-
vestinge van 't gene dat hy seyde / de welke sy bekennen door de ordinaire en
gewoonlijke kracht der nature niet en konnen geschieden. Doch seggen daer
op / dat Jesus / behalven dat hy een voortreffelijk Magus was / ook een uyt-
nement Cabalist is geweest / ende dat hy gehad heeft / 'k en weet niet wat voor
eene ongemeyne beduydinge ofte uytlegginge van den naem Gods / door welks
kracht hy quansuys alle die wonderen soude gedaen hebben. Maer (om hier
op te antwoorden) de gene die met de Joden souden willen seggen / dat Jesus
sijne wonderen gedaen heeft door soo een konst van Cabalisterye / deselve / stel-
lende ende toestaende datter soo eene konst of mysterieuse uytlegginge des
naems Godes is / sal met eenen moeten stellen ende glooven / datter een God
ende een ware Religie is ofte wesen kan. (b) En volgens de Wet ende leere der
Joden selfs / en kan 't geensins waer zijn ofte bestaen / dat eenig Propheet
of yemand die van goddelijke dingen spreekt / soodanige wonderen doen kan
als sy bekennen dat Jesus gedaen heeft / ten zy dat de selve inder waerheyt een
goddelijk man of vriend Gods zy; of indien hy dat niet en is/soo moet hy soo een
zijn / dieder op toeleyd om andere menschen daer toe te brengen datse den dienst
des waren Gods verlaten / ende vreemde Goden mochten komen te dienen /
God aen d'een zijde d'Autheur zijnde van de mirakelen die een goet Propheet
doet / ende dat om zijne hemelsche waerheyt daer door getuygenisse te geven ;
maer aen d'ander zijde de Autheur en Toelater zijnde van de valsche mirake-
len die een valsch Propheet doet / ende dat tot beproevinge van sijne ware die-

(a) Door dese oorsaken en word alhier verstaen de versmaetheyt en sware vervolgingen die in den aen-
vank des Euangeliums veel sterker, ten minsten veel algemeynder en van meer menschen te verwachten
waren als naderhant.

(b) Dit's een digressie of buyten dispuyt tegen de Joden, ter occasien van 't gene dat de selve Joden
seggen op de wonderwerken des Heeren Jesu, uyt de welke naderhand een argument genomen word te-
gen de gene waer tegen in dit deel deses Capittels eygentlijk gedisputeert word.

naers,

naers. (a) Maer nu is't alsoo met Jesus van Nazareth, dat hy niet alleenlijk nooyt daer op uyt en is geweest dat hy yemand soude geinduceert ende aengeleyt hebben om dien God niet te dienen die van zijne ombrengers / waer van wy geseyt hebben / voor de ware God gehouden wierde / ofte daer toe / dat hy andere Goden soude helpen dienen; Maer daer beneven / dat meer is / soo refereerden ende bracht hy den geheelen Godsdienst tot dien God alleen / eygende hem den selven toe / ende gaf'er hem de eere van; makende hem daer beneven een Autheur ende oorspronk van alle zijne wonderheden / en met eene van zijne leere / als ook van zijne kracht ende gantsche geluksaligheyt en welstant; hem niet benemende 't minste stipjen van al 't gene dat hem van zijne ombrengers toegeschreven wierde / maer ter contrarien daer op uyt zijnde dat hem mochte wederom gegeven worden 't gene hem van die luyden in zijnen dienst ende eere benomen was. Oversulks / volgens haer eygen Wet en Leere / moetmen nootsakelijk bekennen / dat Jesus van Nazareth inder waerheyt een man Gods geweest is. Ook en is't ons niet tegen ende belet ons bewijs niet / of sy schoon ontkennen alle die andere dingen die ik van Jesus geseyt hebbe / aengaende het dienen van haren God / wanneer dit maer vast blijft / dat hyder nooyt op uyt is geweest om eenig mensche ter werelt af te trekken van den dienst des selven Gods. Maer sy sullen misschien seggen / dat Jesus genoegsaem daer op uyt is geweest om de menschen af te trekken van 't dienen van dien God die sy dienden / wanneer hy de luyden socht diets te maken ende te doen gelooven / dat desen God nu niet meer en wil dat de Wet / die hy eertijds door Mosem gegeven heeft / volkomentlijk onderhouden werde. Hier op is de antwoorde / dat Jesus / soo lang hy een Propheet is geweest / en sijn ampt op der aerden bedient heeft / nooyt en heeft getracht om sulks te doen. Maer alle de geboden vast blijvende die God eertijds gegeven hadde / soo heeft hy alleenlijk geleert / tot hoedanige grooter en hooger volmaektheyt / overeenkomende met grooter beloften die hy van Gods wegen heeft aengeseyt / het meeste deel van de voorgaende geboden gebragt moeste worden; de afschaffinge van een deel der selver / die hy te doen hadde / uytstellende tot sulken tijd als hy nu niet meer een Propheet soude zijn / maer tot een Vorst ende een gedurig Heer ende Hemelsch Konink van God den volke gegeven soude wesen; ende wanneer nu onder 't selve volk seer merkelijke ende oogen-schijnlijke teykenen souden wesen ende gesien worden / aengaende sijne Heerschappye en Koninkrijk.

Doch laet ons weder keeren tot de gene met de welke wy nu disputeren / ende wijders aldus besluyten: Indien de gene selfs / die Jesum hebben omgebracht / als ook hare Nakomelingen / die nooyt opgehouden hebben des selven Jesu uytersten vyanden te wesen / bekent hebben ende alsnoch bekennen / dat hy om sijne Leere te bevestigen / eenige wonderen gedaen heeft: Soo moet dat noodsakelijk wesen / nademael dat het niet zijn en kan / datse door yet anders als door de openbare ende wisse waerheyt bewogen zijn om te bekennen een sake die haer soo tegen gaet / ende waer in 't niet wesen kan / datse niet geweten souden hebben oft soo was of niet / als de welke over al van 't begin af

(a) Alle de gene die hem uytgaf voor een Propheet oft Leeraer, moeste, volgens de Religie der Joden een ware Propheet of een valsche zijn. Een ware Propheet ende een mensche die van God was, wanneer hy wonderwerken doende, 't volk van God niet af en leyde tot vremde Goden, een valsche Propheet, wanneer hy sulks dede, onaengesien sijne wonderwerken die hy mochte doen:

selfs by zijn geweest. Waer uyt dan volgt/ dat de gene die alle Religie loochenen/ ons moeten toonen welke de oorsaken mogen zijn van soodanige wonderen/ welke oorsaken die sy souden toonen/ soodanig souden moeten zijn/ datmen uyt de selve niet en soude behoeven te besluyten / dat de Religie van dien Man die de wonderen ende de Religie verkondigden / een ware Religie is geweest / ofte ten minsten / datter een ware Religie wesen kan. Gewisselijk / ik en kan altijd niet zien hoese dat doen sullen. 'T is seker / dat alle de gene die van opinie zijn / dat alle Religie niet anders en is als een vond van menschen / ende de selve bespotten / achtende dat het gansch ydel is te hopen ofte te vreesen datmen om goet of quaet doen van God eenige belooninge of straffe sal aengedaen worden; 'T is / segge ik / seker / dat sulke luyden van gelijken daer mede spotten/ wanneerse hooren vertellen eenige mirakelen die van menschen gedaen zijn / ende datse alles de nature toeschrijven / en over al natuerlijke oorsaken van stellen. (c).

Doch laet ons voortgaen / ende haer eens vragen / offe ook grlooven / dat de gene die de eerste van allen (na dat Jesus van Nazareth in 't aensien van alle de werelt schandelijk gedood was) hebben durven sijne Leere aennemen / ende andere openbaerlijk de selve aenraden ende leeren / met ernst en oprechtelijk geloost ende aen anderen bevestigt hebben / dat Jesus van Nazareth wederom levendig geworden was? Sonder twijffel sullen sy antwoorden / door de waerheyt daer toe gedrongen zijnde / datse sulks gelooven / aengesien die Leere ofte Religie in haer selven vervaet/ ja de opstanding Christi gebruykt als haer voornaemste fondament; sonder 't welke klaerlijk blijkt datse t'eenemael om verre valt / ende niet en is het gene datse is.

Nademael dan dat'et daer soo mede gelegen is / soo laetse my doch eens seggen / offe ook gelooven / dat die voorsz. luyden voor de waerheyt geseyt hebben / dat sy selfs met hare eygen oogen hem gesien hadden van den dooden verwekt zijnde / ende na sijne opstandinge met hem omgegaen / gegeten ende gedronken hadden? Want indiense seggen / datse dat geensins en gelooven; Soo sullense voor eerst de Historie van Jesus van Nazareth tegenspreeken / in dat deel ende in die dingen dewelke noyt van yemand in twijffel getogen zijn geweest; ende ten anderen soo sullense ook spreken tegen alle waerschijnlijkheyt. Want het is een sake die nauwelijks en kan wesen / dat de gene die aldereerst bestaen hebben onder de menschen voor den dag te brengen een sake die soo verre is afgescheyden van alle menschelijk oordeel ende vernuft; ten kan (segge ik) niet wesen / datse alleenlijk souden geseyt hebben datse 't hadden van hooren seggen / ende niet veel eer geseyt souden hebben datse 't selve gesien hadden ende sekerlijken wisten. Want sonder dat (soo sot en waren sy niet) konden sy wel weten dat niemand haer gelooven soude / nadien het evenwel by veelen noch quaet genoeg was. Derhalven / indien die eerste / gelijkmen noodsakelijk bekennen moet / voor de waerheyt seyden / datse Jesum van den dooden verresen zijnde selfs met hare eygen oogen gesien hadden / ende gewisselijk te weten waren gekomen dat'et alsoo was; sulks datmen ook niet twijffelen en mag of sy hebben met dat seggen veel vervolgings op haren hals gehaelt / ende de meestendeel ook sich niet ontsien haer eygen bloet te laten vergieten tot bevestiginge van 't gene datse seyden: soo volgt nootsakelijk een van beyden / of dat

(c) Hoewel sonder alle reden en bewijs.

Jesus

Jeſus waerlijk wederom levendig is geworden/ gelijk die luyden voor de waer-
heyt toeſeyden; of dat de luyden die dat ſeyden (d) / moetwillens wilden
verbolgt zijn en een ellendige dood ſterven / ende dat nergens anders om dan
om andere luyden te betuygen ende te doen gelooven een ſoodanig ding datſe
ſelfs ſouden geweten hebben gelogen te zijn. 't Laeſte en kan geenſins waer
zijn / als tegen 't welke de rechtſinnige reden en 't gemeyn begrijp van des
menſchen ſinnen ſtrijdig is. Soo moet dan nootwendiglijk het eerſte waer zijn.
Seyt yemand / dat de nature en rechte reden ook ſtrijd tegen het eerſte: Soo
ſal ik antwoorden / dat het daer mede niet en ſtrijd / maer wel daer boven
gaet; (e) Ende dat het wat anders is / dat'er yet is 't welk ergens tegen ſtrijd/
ende wat anders / datmen een ſake met'et verſtant niet vatten of begrijpen
kan. 't En is door de reden of op eenige andere natuurlijke wijſe niet wel te
begrijpen / hoe een dood menſch wederom levendig ſoude konnen worden.
Maer daerom en leert de reden ofte de nature niet / dat ſulks in geenderley
maniere niet geſchieden en kan. Op dat ik noch zwijge / dat'er in ouden tij-
den niet ontbroken hebben / ende hedensdaegs noch niet en ontbreken onder
de Chriſtenen / eenige Philoſophen ende Naturaliſten / dewelke uyt natuur-
lijke oorſaken ende effecten gepoogt hebben te bewijſen / dat'et geſchieden kan
(f) dat een dood menſche wederom levendig kan worden / 't welk hoewel het
alſoo niet en ſoude mogen zijn / ſoo blijkt evenwel hier uyt / dat dit wederom
levend-worden ſoodanigen ſake niet en is die t'eenemael ſtrijd tegen de rechtſin-
nige reden en tegen de nature.

Doch yemand ſal hier op miſſchien een uytvlucht ſoeken / ſeggende: Dat
die eerſte aenſeggers van de opſtandinge Jeſu wel gequelt ende gedood zijn ge-
weeſt om datſe ſeyden dat Jesus van Nazareth wederom levendig geworden was/
want dat hadden sy haer ſelven ſoo ingebeelt; maer nochtans niet daerom/
om datſe voor de waerheyt ſeyden datſe hem ſelfs wederom in 't leven geſien
hadden/ niet tegenſtaende datſe dat mede ſeyden. Hier op antwoord' ik voor-

(d) Dewelke nochtans ſoodanige waren die haer verſtant en ſinnen hadden.
(e) 't Gene tegen reden ende in hem ſelven ſtrijdig is, en kan geenſins geloofs worden, om dat het geenſins en kan waer zijn. Maer het gene dat boven reden is, kan wel geloofs worden, om dieſwille dat het waer kan zijn, ende door een ander reden en fondament, 't welk wy wel begrijpen ende dat niet boven reden is, verſtaen en waer bevonden kan worden: ſoo dat overſulks 't geloof eyndelijken ſteunt op yet 't welk niet alleen niet tegen, maer ook niet boven reden is. By exempel: Dat een doode levendig ſoude worden, is, in hem ſelven bemerkt zijnde, boven de reden, ende ons vernuft en kan niet wel vatten op wat maniere ſulks ſal geſchieden; Maer dewijle wy weten dat God (die veel doen kan dat wy niet konnen begrijpen) ons doe wy noch niet en waren, in weſen heeft konnen brengen, ſoo weten wy ook (en dat door goede reden) dat hy ons, na dat wy hebben afgelaten te weſen, wederom kan doen weſen. Ende overſulks, dat een doode wederom levendig kan worden: en is, wanneermen ſiet op de reden, niet alleenlijk niet tegen 't vernuft, maer ook niet meer boven 't vernuft. De maniere hoe 't geſchieden ſal is alleenlijk boven 't vernuft. Maer dat, by exempel, een ſake die geſchiet is, niet geſchiet ſoude zijn, en kan noch in hem ſelven, noch door eenige andere reden waer gemaekt worden, om dat'et in hem ſelven geen mogelijkheyt en heeft, ende van een ſelvig dink ſoo veel als teffens *ja* en *neen* geſeyt is.
(f) Natuurlijker wijſe kan uyt al wat geleeft heeft, yet komen dat wederom leeft, doch het ſelve niet en is 't welk het te vooren was: Maer Chriſtus is verreſen de ſelve die hy te vooren was, ergo door een boven natuurlijke werkinge. Ende datmen ſeyt, dat' er eenen ſekeren *Apollonius Tyaneus* is geweeſt, die door natuurlijke konſt dooden ſoude verwekt hebben ('t welk van ſommige ook bygebracht word tot verkleyninge van de mirakulen Chriſti) is voor een fabel te achten: Eerſtelijk, om dat by na niemand van de Oude daer van gewag en maekt, daer 't nochtans waerſchijnlijk is dat ſoo een wonderlijke ſake de geheele werelt over ſoude geklonken hebben, ende meerder memorie daer van nagebleven zijn, gelijk ſulks gebeurt is in Chriſto, &c. Ten anderen blijkt het uyt de andere fabuleuſe en kinderachtige dingen, die de gene die de voorſz. ſake van hem ſchrijven, mede van hem vertellen, te weten, dat hy den ſank ende tale der vogelen ende andere beeſten verſtaen ende uytgeleyt ſoude hebben, &c.

eerſt/

eerst / dewijle men bekent staet / datse mede geseyt hebben datse Jesum van den dooden verwekt zijnde gesien hebben / ende dewijle het ook nootsakelijk is/ gelijk wy geseyt hebben / datse op het seggen van Jesum in 't leven gesien te hebben / opentlijk ende rond uyt hebben geleyt het fondament van een tweede seggen / te weten / dat Jesus waerlijk van den dooden verwekt was: Soo en kan geensins het eene seggen van het andere gescheyden worden / ende men moet het in aller manieren daer voor houden / dat die boven-gemelde luyden daerom getribuleert ende gedood zijn geweest / om datse voor de waerheyt seyden / niet alleenlijk dat Jesus wederom levendig geworden was / maer ook/ datse hem wederom levendig geworden zijnde / na dat hy dood geweest was/ selfs gesien hadden. Ende voorwaer / de Joden die 't aldereerst aengeseyt is geweest / dat Jesus van den dooden verwekt was ('t welk sy ontkenden , vervolgende de gene die dat verkondigden) deselve souden weynig daer na gevraegt hebben dat die eerste luyden sulks voor gaven , hoe stantvastelijken datse dat voor waerheyt aenseyden / ten ware sake datse gemerkt hadden / datse 't in sulker voegen / ende daerom geseyt hadden voor de waerheyt / om datse goede kennisse hadden van de sake / ende gehouden wilden wesen voor getuygen die 't niet van hooren seggen / maer van sien hadden: Sonder dat / en souden syse niet eens geacht / ende haer seggen sich niet eens aengetrokken hebben/ handelende met de selve even alsmen doet met (g) malle luyden / gelijkse ook inder daet souden geweest hebben. Daer beneven / hoe konden die eerste luyden haer selven laten voorstaen dat Jesus wederom levendig geworden was/ liever hebbende te sterven dan af te laten van dat te seggen / ten ware datse de kennisse van die sake uyt eygen gesicht en wetenschap ofte bevindinge gehad hadden? Wat voor andere argumenten en bewijs van die sake / als alleen sulke / kondense haer selven inbeelden / dewelke haer soo krachtig souden hebben konnen schijnen datse om die sake te mogen verkondigen ende vast daer by te blijven / haer eygen leven kleyn geacht souden hebben? (h) Dat noch meer is / welke andere oorsaken hebben doch de gene die de voorschreven eerste luyden gevolgt zijn / in 't aennemen van de Religie van Jesus van Nazareth , konnen hebben om haer leven te laten ter oorsake datse of rond uyt ende opentlijk/ of by gevolg voor de waerheyt seyden dat Jesus van Nazareth van den dooden verwekt was; dan alleenlijk datse sekerlijk wisten / dat die eerste aenseggers met haer eygen bloed betuygt hadden / sulks gesien te hebben / ende dat'et inder waerheyt sonder eenige faute alsoo was? (i) Eyndelijk / soo moetmen

(g) Malle luyden en doetmen om haer seggens wille , al gaet het ons schoon tegen , geen quaet , maer men belachtse , uyt oorsake datmen het selve soo slecht en ongefondeert acht, dat het niet aengenomen sal worden , ende geen quaet kan doen.

(h) Daer en is geen bewijs soo sterk dat haer daer toe soude hebben konnen brengen , als alleenlijk het bewijs van selfs gesien te hebben ende onfaljeerlijk te weten.

(i) Want het soude een mal en bysinnig mensche moeten wesen , die op het seggen van slechs gehoort te hebben,ofte yet diesgelijks,een sake die andersins in haer selven ende voor 't vernuft niet seer gelooffelijk is, soo vast soude gaen gelooven, dat hy , sonder daer door op de werelt yet goets te verhopen , zijn bloet daer op soude laten vergieten en allerley versmaetheyt ende quellagie lijden. Maer nu ist alsoo, dat de gene die de Apostelen Jesu , ofte de eerste aenseggers in dat stuk gelooft hebben , geensins malle of bysinnige , maer wel bedachte en wijse , veele ook ervarene ende geleerde luyden zijn geweest , dewelke siende dat de Apostelen luyden waren dewelke haer verstant en sinnen hadden , ende ondertusschen op het seggen van Jesum wederom in 't leven te hebben gesien haer bloed lieten vergieten , niet hebben konnen laten de sake voor t'eenemael waerachtig te houden.

aenmerken dat het seer verre is van alle schijn van waerheyt / dat die eerste aenseggers / diemen niet ontkennen kan soo vroom altijd geweest te zijn / datse sich niet ontsien hebben te sterven voor hare Religie / willens souden geseyt hebben een soo grooten leugen / ende daer soo veel aen gelegen soude hebben geweest / als 't inder daet geweest soude zijn indiense geseyt hadden / Jesum van den dooden verwekt zijnde gesien te hebben / ten waer datse hem inder daet gesien hadden. Want indien yemand seyt / datse sonder die leugen de luyden niet hebben konnen wijs maken dat Jesus van den dooden verwekt was / (k) soo laet dan eens getoont worden wat het gene geweest zy / dat haer gedwongen / ofte ten minsten bewogen soude hebben om daer op uyt te zijn / datse anderen souden diets maken (ende dat noch met perijkel van haer leven) een alsulken ding daerse selfs geen wisse sekerheyt van gehad souden hebben.

Wilmen evenwel noch seggen / datse haer selven lieten voorstaen datse seekere kennisse hadden van die sake / niet om datse meynden datse 't selfs gesien hadden / maer om datse meynden datse 't hadde ende wisten op eenige andere wijse: (l) zoo vrage ik dan / waerom datse die andere maniere ofte middel / waer door

(k) Indien yemand hier tegen wederom soude mogen vragen, wat het gene is geweest 't welke andere Inventeurs van Religien beweegt heeft tot de dingen diese voor gaven, by exempel: Wat het is dat Mahometh beweegt heeft tot die leugen van den Heyligen Geest, door wiens ingeven (soomen seyt) hy voorgaf dat alle sijne dingen voortquamen: Soo kanmen antwoorden, dat het geweest is de begeerte van wereltsche eere, staet ende wellusten, gelijk sijn leven uytgewesen heeft. Daer ter contrarien de Apostelen Christi op de werelt niet met allen gesocht nochte gehad hebben door haer predicatie, als alleenlijk versmaetheyt en alle ellende. Ende 't isser soo verre van daen, datse even als Mahometh ofte andere, haer voor wat bysonders en groots souden uytgegeven hebben, ende uyt hare Leere eenige eere ofte naem gesocht by de belijders ende aennemers van de Religie, datse ter contrarien hare kleederen hebben gescheurt wanneermen haer goddelijke eere wilde aendoen, ende daer beneven heftelijk geprotesteert ende begeert hebben datmen van haer niet en soude gevoelen boven 't gene datse waren, niet willende datmen sich na haer noemen soude als of sy yet groots ende sonderlings waren geweest. Daer en is dan niets ter werelt geweest dat haer heeft konnen bewegen om de menschen wijs te maken 't gene datse selfs geweten souden hebben niet waer te zijn. Ende in sulken gevalle en kanmen van haer niet seggen 't gene datmen seggen kan, soo van Mahometh als ook van alle andere vreemde Geesten en valsche Propheten onses tijds, mitsgaders van sommige Inventeurs van Godsdiensten in ouden tijden. Waer van de sommige sich hebben uytgegeven, of voor Enoch, of voor Elias, of voor God den Vader, of voor een nieuwe geestelijke Konink en tweede Christus, of alderlaeste Gesante en rechte David, &c. sommige, voor soodanige die sprake en conversatie hadden met Goden of Godinnen: Van dewelke altesamen de experientie dit altijd geleert heeft, of dat het fantasijen ende heele of halve malle en bysinnige luyden waren, of dat het menschen waren die wat in de werelt wilden wesen, of dat het mannen zijn geweest die Politie of Burgerlijke geschiktheyt en gewillige onderdanigheyt door dat middel onder de menschen hebben willen mainteneren, ofte van nieus inbrengen. Maer de Apostelen zijn wijse ende wel besinde mannen geweest, ('t contrarie en kanmen altoos niet bewijsen) ende en hebben, als blijkt uyt al haer leven, geen ander oog-wit gehad, dan te bekomen dat gene daerse andere leerden, te weten, t'onsterffelijke leven hier na.

(l) Hier tegen soude yemand aldus konnen inbinden ende vragen, waer mede men bewijsen sal datse gene andere maniere, waer door sy sekerheyt hadden van de opstandinge Christi, hebben voor gewent als dese, te weten datse 't selfs gesien hadden? Want daer van is de questie of sy 't op dien voet ook gedreven hebben ende op geen andere, te weten, door visioenen, bootschappen van Engelen of andersins. Hier op is te antwoorden: Dat by soo verre sy de sekerheyt van haer weten gefondeert hadden op yet anders als op 't gesicht, daer van wel eenige kennisse tot ons gekomen soude zijn, soo wel als van 't andere. Maer nu en isser tot ons niet gekomen het alderminste teykentjen van yet anders, waer op sy de sekerheyt van hare wetenschap deser sake staende gehouden souden hebben. Want men heeft (na alle bescheyt) in de Christenheyt noyt anders geweten, dan dat de Apostelen in 't stuk van de verrijsenisse Christi, sich beriepen op hare eygen oogen, sien, tasten, &c. als op haer voornaemste getuygenisse, gebruykende daer somwijlen wel de Heylige Schrifture tot des Ouden Testaments toe, doch niet ten princi-

door sy seker waren van die sake / andere menschen die sy sochten tot haer gevoelen te brengen / ook niet voor en hielden ende niet en ontdekten / achterwegen latende de gene die sy wisten valsch te wesen? Want sy konden wel voelen dat deselve middel en maniere / waer door sy gekomen waren tot vast geloof van die sake / ook bequaem konde wesen om daer door andere ook daer toe te brengen.

Uyt het gene dat wy tot noch toe gedisputeert hebben / is lichtelijk te verstaen / dat Jesus, die de toenaem heeft van Nazareth, uyt de dood wederom in't leven is gekomen / ende datter oversulks niet alleenlijk een sekere eenige God is / mitsgaders dat de selve God sorge draegt over de menschen / ende over haer doen en laten; maer dat ook daer beneven de Religie van dien Jesus waerachtig is / nademael dattet sonder een bysondere voorsienigheyt en bestellinge Gods niet en heeft konnen gebeuren dat Jesus wederom levendig wierde; Ende daerenboven God om gene andere oorsake sulks versorgt heeft / dan op dat alle 't gene 't welk Jesus van sijnent wegen geseyt hadde / bevestigt soude worden. Want gewisselijk soo en soude hy sulks niet te wege gebragt / nochte beleyd hebben / by soo verre Jesus een leugenachtig mensche ware geweest / of / een vervalscher ende bedrieger in saken die Godt selfs aengaen / gelijk hy in aller manieren geweest soude hebben / indien de Leere die hy leerden valsch waer geweest / insonderheyt / dewijle de voorsz. Jesus voorgaf ende sich opentlijk liet verluyden / dat hyse van God selfs ontfangen hadde / ende van hem expresselijk gesonden was om de werelt de selve te verkondigen.

Worden noch andere reedenen voor de waarheyt van de Christelijke Religie voortgebragt.

'T soude lang vallen / al en waer 't maer dat ik niet meer als in 't korte ende met een woort ofte twee wilde aenwijsen veele andere vaste redenen die wy hebben / om te bewijsen / selfs tegen de gene die alle Religie loochenen / dat de Religie van Jesus van Nazareth een ware Religie is / de welke nochtans ten

principaelsten. Indien yemand noch voorder dringt, seggende: Dat het wesen kan, dat de gene die in ouden tijden, die andere menschen de Christelijke Religie in ouden tijden hebben willen doen goet vinden, het eene, 't welk waer was, verswegen, ende het andere 't welk leugen was, in de plaetse hebben gestelt, &c. Daer op is antwoorde. 1. Dat daer van geen blijk, ook niet het alderminste, in gene Historien en is. 2. Dat sulks by na onmogelijk soude zijn geweest, ter oorsake van de groote menigte der gener die door de Apostelen bekent wierden, onder de welke ten minsten yemand soo getrou soude zijn geweest, dat hy sulk bedrog uytgebracht soude hebben, &c. Ende wie soude durven gelooven ofte eens denken, dat'er in die sake een algemeyne toestemminge ende comploit gevallen soude zijn onder soo veele duysenden. Ende genomen sy waer gevallen, hoe soude sulks dan verborgen hebben konnen zijn voor de vyanden der Religie? Oversulks, waerom en souden de selve, of in voortijden of hedensdaegs sulks niet voorwerpen; maer ter contrarien (als blijkt aen de Joden, de alderbitterste) bekent staen, dat de Discipulen Jesu geseyt hebben, datse Jesum wederom in 't leven hebben gesien? 3. Dat sulk bedrog niet geschiet en zy blijkt hier uyt te weten, dat'er ter werelt geen oorsake kan bedacht worden waerom sulks gedaen soude zijn geweest. Ten kan niet geweest zijn om daer door de Christelijke Religie te doen aennemen: Want niemand van alle oude of nieuwe Christenen, datmen weet (behalven alleen den Autheur deses Tractaets) en heeft oyt de waerheyt der Christelijker Religie, eygentlijk uyt dien grond ende even op dese maniere soeken te bewijsen, maer al uyt andere dingen. Daer en was ook geen glorie, vermaek ofte genot mede te behalen, datmen de luyden in plaetse van de waerheyt dusdanigen leugen in de hant soude steken. Ende de gene (met namen die van de Roomsche Kerke) die naderhant Autheurs zijn geweest van veele fabelen, ende de Religie hebben gemaekt tot een gewin ende Koophandel, ende het Christendom ofte Religieusheyt tot eenen aensienlijken ende eerwaerdigen staet onder de menschen, die en hebben 't niet daer op, maer al heel op andere gronden genomen, soo dat'er geen vermoeden kan wesen dat'et die gedaen souden hebben.

meerderen deele van andere voortgebracht ende verklaert zijn. Dit sal ik al-
leenlijk seggen: By soo verre yemant met aendagt bemerkt het opkomen ende
den voortgang van dese Religie / mitsgaders die uytkomsten ende vruchten der
selver die geensins ontkent en konnen worden / ende daer beneven let op die
dingen / de welke menig hondert jaren te vooren eer Jesus geboren wierde /
(m) door de Propheten des Ouden Testaments van hem geschreven en voor-
seyt waren / ende met namen van Esaias eerst / en Daniel daer na (ten zy
dat hy dan gantsch onbeschaeft en dom van verstant zy / ofte van kintsbeen
op een gesworen vyand van den voorsz. Jesus; (soodanige als de Joden zijn)
ofte dat hy t'eenemael verblint zy door zijn eygen boosheyt / waer door hy van
naturen een afkeer heeft ende vyand is van alle Religie) (n) soo sal hy sien dat
het nau mogelijk en is of dese Religie moet in aller manieren een ware Religie
zijn. Ende dit meynen wy dus verre genoeg te zijn na den eysch van dit
Schrift / om de waerheyt van de Christelijke Religie suffisantelijk te bewijsen:
eerstelijk den genen die alle Religie niet loochenen / maer eenige erkennen / daer
na ook den genen die alle Religie loochenen / 't welk wy geseyt hebben een
maniere ende weg te zijn om die tweederley luyden beyde teffens te konnen be-
wijsen / datmen de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments geloof moet
geven / gelijk te vooren betoont was.

Achtste Hooftstuk.

Waer in kortelijk aen een yeder in 't algemeyn bewesen word, datter niemand en is die eenige sufficante oorsake kan voortbrengen, waeromme men de voorschreven boeken geen geloof en soude behooren te geven.

Maer nu soude ik een yeder wie hy ook zy / wel eens willen vragen /
hoe 't bykomt dat hy de Historie des Nieuwen Testaments geen ge-
loof en geeft? Want indien hy seyt / dat het is / om dat hy sommi-
ge dingen daer in vint die d'een van de Schrijvers anders vertelt dan
d'ander: Soo sal ik / behalven 't gene dat voor henen geseyt is / dit noch seg-

(m) De reden genomen van de volbrenginge der Prophetyen is soodanig, dat op de selve niet ter we-
relt anders en kan te seggen vallen, ende voor de gene die alle Religie loochenen, geen ander uytvlucht
open staet, dan dat misschien de Prophetyen en boeken des Ouden Testaments verzierde dingen zijn,
te weten, versiert na dien tijd dat de Religie van Jesus van Nazareth in de werelt gekomen is, (want
anderfins en kan 't seggen van versieringe, geen kracht hebben tegen de Prophetyen) 't welk soo verre
is van allen schijn van waerheyt, dat'et nauwelijks te gelooven is, dat yemand sulks soude durven seg-
gen, ten ware dan dat'er een mensche waer die dommelijk wilde loochenen, dat'er eenige, ook de al-
derminste, waerheyt is in al het gene 't welk van gepasseerde dingen soude mogen geschreven zijn ofte
vertelt worden.

(n) Of dat hy door een sekere neuswijse wijsheyt, geraekt zy tot die sottigheyt, dat hy meynt dat
het wijsheyt en kloekheyt van verstant is, aen alle dingen te twijffelen, ende quansuys dat alleen te
weten datmen niet en weet, versterkt zijnde in de neus-wijsheyt ende hovaerdige nederigheyt, door
de onwetenheyt die hy in 't gemeyn in veelen siet die sich voor Weters uytgeven, mitsgaders door de
verscheydenheyt van opinien dieder, aengaende eenderley sake, onder veelen is, even of de sotheyt en
hovaerdigheyt van sommige waen-wijse, ende daer by de onwetenheyt van sommige of van veele die an-
ders van een sake gevoelen als de gene die recht hebben ende weten konnen datse recht hebben, een
sufficante reden waer om te gelooven, dat'er van genen dingen eenige sekere kennisse ofte wetenschap te
hebben is, al zijn de redenen noch soo wis en apparent,

gen / dat indien deſe reden vaſt ginge / daer uyt dan volgen ſoude / datmen geenderley Hiſtorie ofte geſchiedeniſſe / welk van meer als een geſchreven is / geloof ſoude moeten geven. Want dat gebeurt altijd / dat verſcheyden Schrijvers van eenderley geſchiedeniſſe / in ſommige deelen der ſelver verſcheydentlijk / ja ook ſomtijds d'een tegen d'ander ſchrijven.

Indien hy voorder ſeyt / dat in de Hiſtorien des Nieuwen Teſtaments ſommige dingen vertelt worden die hy oordeelt t'eenemael onmogelijk te zijn: Soo ſal ik antwoorden / dewijle wy weten door geduerige ervarentheyt / datter veele dingen gebeuren / dewelke van de gene dieſe niet geſien en hebben / in haer ſelven plachten onmogelijk geacht te worden; Soo geſchiet het hier door / dat wanneerder veele zijn de welke voor de waerheyt ſeggen datſe zijn ſichtelijke getuygen van eenige ſake dieſe vertellen / ende datſe de ſelve weten door ſekere ende onfeylbare kenniſſe; Ende wanneer wy daerenboven weten dat alſulke luyden in de voorſchreven hare meyninge niet bedrogen konnen zijn geweeſt / maer wel hebben konnen weten en moeten weten of haer ſeggen waer was of niet; wanneer 't ook geenſins waerſchijnlijk en is / datſe met malkanderen verſprooken en geaccordeert zijn om andere te bedriegen ende wat wijs te maken: alſdan gelooftmen ſeer lichtelijk het gene datter vertelt word / hoe wonderlijk en onmogelijk dat het van te vooren ook mochte geſchenen hebben. Jae dat meer is / wy ſien datter in 't gemeyn veele dingen gelooft worden / hoe ongerijmt en ſeltſaem datſe ook zijn / alſſe ſlechs beveſtigt worden van eenige Hiſtori-ſchrijvers diemen voor geloofwaerdig houd / al is 't ook dat geen van de ſelve ſeyt dat hy ſelfs tegenwoordig is geweeſt by 't geene dat hy vertelt. Ende daer en ſal miſſchien geen ſoo nieuwen ende ſeldſamen ding vertelt worden / al en is het ook maer vertelt van een Schrijver alleen / aen wiens getrouwigheyt anderſins niet getwijffelt en word / wanneer hy maer voor de waerheyt toeſeyt dat hy 't ſelfs geſien heeft / ende wanneer 't maer kennelijk is dat hy daer van ſpreekt als van een ſake daer hy ſelfs by is geweeſt / ende waer in hy niet heeft konnen miſſen / ofmen ſal hem gemeynelijk geloof geven / ende de gene die hem daer in niet en ſoude willen glooven / ſal voor een gek of breyneloos menſche geachtet worden.

Word met reedenen bewezen dat de Apoſtelen alles naar waarheyt geſchreven hebben.

Wy hebben in 't voorige geſien dat de Hiſtorie des Nieuwen Teſtaments van meer als van een of van veelen geſchreven is geweeſt / dewelke (gelijkſe ook ſelfs ten deele voor de waerheyt ſeggen) ſpreken / of als van dingen daerſe ſelfs by zijn geweeſt / ofte daer 't bykans ſoo mede is offer ſelfs by geweeſt waren; vertellenſe ſoodanige ſaken / by de welke indienſe ſelfs geweeſt zijn / ſoo en (o) kan 't gantſchelijk niet weſen datſe daer in gemiſt ſouden hebben.

Ook

(o) In dingen die gelegen zijn in contemplatie ofte ſpeculatie des verſtants, kan 't gebeuren dat yemand, meynende een ſake ſelfs bevonden te hebben, nochtans door zijn eygen fantaſye bedrogen word; maer in dingen die aenkomen op het tegenwoordige hooren ende ſien van eenige ſake dewelke geſchied (ſoodanig als het gene is dat de Apoſtelen ſeggen ſelfs ervaren te hebben) daer en heeft ſulk bedrog geen plaetſe. Denkt yemand, datſe daer in ook ſouden mogen gemiſt hebben, meynende te hooren ende te ſien 't gene ſy niet en hoorden ofte en ſagen, 't zy door betooveringe der ſinnen of anderſins: Soo ſegge ik, dat ſulks geſchieden moeſte door een van beyden, of door de kracht Gods, of door de kracht des Duyvels. Het eerſte en ſal niemand ſeggen die by zijn ſinnen is: Het laeſte en heeft geen fondament, aengeſien de Duyvel (of hy ſchoon al ſulks al vermochte) niemant ſoekt te brengen tot heyligheyt en

vroomheyt

Ook en kanmen niet sien waerom datmense niet voor waerachtig ende trouw
soude behooren te achten / of waerom datse met voordacht soo groote leugenen
souden hebben gaen schrijven als die dingen wesen souden diese geschreven heb-
ben / ten waer datse ware dingen geschreven hadden / ende die 't niet waer-
schijnlijk en was eenig geloof uyt haer eygen nature by andere te sullen vin-
den. Dat meer is / men kan ook niet sien / waerom sy niet liever van sooda-
nige saken t'eenemael souden hebben behooren te zwijgen / ende ook gaern heb-
ben willen zwijgen / aengesien aen 't vertellen van de selve / 't zy datse leugen
of waer waren / voor haer soo grooten perijkel ende schade vast was / ende
hun allesins soo grooten perijkel en vervolginge verwekten / ten ware dat sy
daer toe hadden aengepozt geweest door een overgroote kracht der waerheyt /
vergeselschapt zijnde met noch een ander kracht die grooter was / ende noch-
tans alleenlijk plaetse heeft in dingen die waer zijn / te weten met een sekere
goddelijke kracht en voorsienigheyt / de palen der nature te buyten gaende.
Derhalven / als ik mijn gevoelen vry uyt sal seggen / 't welk ook lichtelijk
kan bewesen worden waerachtig te zijn / soo dunkt my dat de gene die noch
van geslachts wegen / noch van opvoedinge wegen / geen vyanden van Jesus
van Nazareth, ende van hem of sijne Religie niet vreemt en afkeerig zijn / ende
evenwel de Historie des Nieuwen Testaments niet veel geloofs geven / (indien
sy anders eenig oordeel hebben) eygentlijk daer toe niet bewegt en worden
door eenige waerschijnlijke reden / maer alleenlijk door gebrek van goeden yver /
ende door een slappen en kleynen lust tot de vromigheyt / ende tot het ingaen
van den engen en voor het vleysch beswaerlijken weg des deughds. (p) Want
een yeder die maer oprechtelijk glooft sal hebben / dat de Historie waerachtig
is / sal met eenen niet konnen laten te glooven dat de Christelijke Religie waer-
achtig is ; ende oversulks uyt liefde van die alderwenschelijkste ende onver-

heeft het gene dat de Apostelen seyden van Christo
vroomheyt des levens, waer toe nochtans gestrekt
sonder daer in yet te beoogen dat dit leven aengink. Seytmen wijders, dat sulk bedrog noch door God,
noch door den Duyvel, maer door eenige konste der menschen te wege kan zijn gebracht: Daer op is de
antwoorde, dat door de *optica* of Spiegel-konste, een sake voor een oogenblik tijds of twee voor 't ge-
sichte wel anders kan vertoont worden danse in haer selven is, soo dat de mensche voor eenen geringen
tijd meynt dat een dink sus ofte soo is, daer 't nochtans anders is: maer dat'er geen konste van menschen
ter werelt en kan zijn, waer door men maken kan, dat menschen die wel by hare sinnen zijn, (gelijk de
Apostelen waren) by na den tijd van veertig dagen lank souden meynen met yemand te gaen, te staen, te
eeten, te drinken, met hem te spreken, hem te voelen, tasten, &c. (gelijk de Apostelen seyden datse
met Christo gedaen hadden) ende dat het ondertusschen soo niet en soude zijn.

(p) Tegen het gene dat alhier geseyt word, en strijd niet dat'er soo veele zijn onder de genaemde Chri-
stenen, dewelke niet en zijn tegen de geloofwaerdigheyt der Schrifture, ende nochtans of wereltsche of
godloose menschen zijn. Want dat soodanig de Waerheyt der Schrifture toestaen, of (om beter te seg-
gen) niet en loochenen noch tegenstaen, dat en komt gemeynlijk in den soodanigen nergens door, als
door een domme ende superstitieuse inbeeldinge en vreese, die haer uyt gewoonte van jonks op ingeplant
is, ende waer door sy meynen, dat'et een grouwelijk ding is daer aen te twijffelen, sonder te weten hoe
of waerom. Maer hier word gesproken van een verstandelijk en vrywillig gelooven ofte toestaen, 't welk
nimmermeer plaetse krijgen sal in een mensche die uyt geborener aert, of door langdurige quade ge-
woonte, mitsgaders opvoedinge en onderwijsinge, de deugt en vroomheyt vyant is, of altoos meer te-
genheyt als lust daer in heeft, ende daer by niet sonder oordeel en is. Ende daerom sietmen dat de on-
geveynsde Atheisten en verwerpers van de Schrifture, dewelke met woorden en verstant doen 't gene dat
den dommen en nochtans godloosen hoop (niet min als sy) doch alleen met de werken doet, te weten,
de Schrifture ende Religie te loochenen: in 't gemeyn wel van de kloekste en vernuftigste luyden zijn,
wat meer hebbende als gemeyn volks verstant. Maer ware aennemers van Religie, zijn of eenvoudige,
doch vroom van gemoet, mitsgaders nadenkende en begeerig tot leeren; of kloek van verstant, doch
mede vroom en vast van gemoet, ende begaeft met een genereuse liefde tot de deugt en godsaligheyt.

gankelijke vergeldinge des onsterffelijken ende geluksaligen levens / die in de selve word voorgestelt/sal hy trachten sodanig te wesen als de Religie vereyscht/ (q) te weten/waerlijken vroom/heylig ende begaeft met goddelijke zeden. De gene dan die met hert ende wil gansch vreemt is van dese vromigheyt en heyligheyt / ende van dese goddelijke maniere van leven / die en kan sich daer toe niet laten brengen dat hy looven soude een soodanig ding waer te zijn / waer uyt volgen soude dat hy een ander leven soude moeten leyden/ ende sorge soude moeten dragen om met sodanige deugden en zeden verciert te zijn. Ja dat meer is/ door dese sijne quade gesteltenisse des gemoeds / waer tegen het Euangelium regel-recht is strijdende / is hy soo verblind / dat hy noch siet noch aen-enneemt de klare ende sterke redenen die hem souden konnen doen gelooven dat die Historie waerachtig is. Ende komt het ondertusschen nochtans altemet te gebeuren dat hem eenig licht van die sake verschijnt (r)/ so doet hy sijn uyterste best om te maken dat hy sulks niet en siet/ soekende hem selven in te beelden dattet niet te beduyden heeft / schouwende alsoo met alle kracht ende loochende dat licht / 't welk sijne onreynigheden ontdekt. (s) Ook / om de waerheyt te seggen / ten waer dat de Euangelische Histori beneffens haer hadde die geboden diese beneffens haer heeft (t) / bestaende in het voorschrijven van een verwonderlijke onthoudinge of kuyschheyt en matigheyt / van een volkomen vernederinge sijns selfs / van een alderuyterste mildigheyt en uytreykinge der aertsche middelen / versmadinge deser werelt / verachtinge sijns selfs / als ook geduldigheyt en gewillige verdraegsaemheyt alles quaets : Soo en sou'er niemand wesen (wanneer hy andersins door partyschap of vooroordeel niet t'eenemael aen d'ander zijde waer) of hy en soude de selve geloof geven/ ende en soude niet konnen laten / uyt liefde van de salige onsterffelijkheyt / die daer in soo klaerlijk word voorgestelt ende belooft / hemselven op alle manieren vastelijk in te beelden / datse t'eenemael waerachtig is.

Nu/indien yemand de Historie ote geschiedenisse des Nieuwen Testaments geloof geeft / soo volgt daer uyt dat hy ook alle de andere dingen / die daer in begrepen zijn / geloof geeft / gelijkmen afnemen kan uyt het gene dat te vooren gedisputeert is / ende noch klaerder verstaen sal worden uyt het gene datter noch resteert te seggen.

Indien dan yemand gelooft al het gene dat in het Nieuwe Testament begrepen is / soo is nu al bewesen hier uyt te moeten volgen / dat hy ook / in sulker voegen als behoort / gelooven moet al 't gene 't welk begrepen is in 't Oude Testament / alsoo nu geantwoord is op het gene datmen konde tegenwerpen aengaende de vervalschinge of bedervinge die in dese boeken gedaan soude mogen wesen. Meynen derhalven gevoeglijker wijse ende genoegsaem vastelijk van ons betoont ende bewesen te zijn ('t zy datmen bekent staet / dat de Religie van Jesus van Nazareth, de welke Christus genoemt word / een ware Religie is / of datmen sulks niet bekent en staet ; 't zy daer beneven ook datmen ge-

(q) Ende medebrengt dat een mensche wesen moet eer hy die vergeldinge bekomen kan.
(r) Ende soo veel als tegen dank in zijn verstant opglinstert ende te vooren komt.
(s) Ende hem port om de selve te moeten uyt suyveren.
(t) Die voor de aertsche nature soo gantsch hart en streng zijn.

loof t

looft datter eenige ware Religie is ofte wesen kan/ of datmen 't niet en gelooft) datter geen reden altoos en is / dewelke te wege brengen kan datmen de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments geen geloof en mag geven: Ja dat meer is / datter daerenboven goede redenen zijn / bequaem wesende om te bewijsen ende in den mensche te wege te brengen / datmense geloof geeft / datmense ook aenneemt / ende dat die dingen dieder in staen bekent worden wel en waerachtiglijk gesproken ende geschreven te zijn.

Negende Hooftstuk.

Waer in betoont word, datmen de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments meer geloofs behoort te geven, danmen in het gemeyn gewoon is te geven aen eenige andere boeken, dewelke een sekere Historie of Leere vervaten.

DOch daer sal misschien yemand seggen / dat alle het gene 't welk wy tot noch toe voortgebragt hebben / lichtelijk kracht sal konnen hebben om te bewijsen datmen de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments soo veel geloofs moet geven alsmen gemeynlijk andere boeken geeft / maer ondertusschen geen meerder danmen gemeynlijk eenige andere geeft: ook sulken geloof niet / datmen niet en soude mogen twijffelen aen eenig dink datter in geschreven staet / hoedanigen geloof de gene die professie doen van de Christelijke Religie / in 't gemeyn willen seggen datmen de selve geven moet.

Hier op antwoord ik voor eerst aldus: Of God gave/ datmen de boeken des Ouden eude Nieuwen (insonderheyt des Nieuwen) Testaments soo veel geloofs slechs gave alsmen in 't gemeyn vele andere boeken doet. Want dat soude genoeg wesen om de menschen ware Christenen te doen worden. Maer 't is te beklagen / dat de meeste menschen meer geloofs stellen / by exempel in de Historien van Thucydides ende Sallustius, dan in de Historie die Mattheus ende Joannes beschreven hebben: niet tegenstaende dat de laest-genoemde niet alleenlijk geleeft hebben op dien tijd toen de dingen gebeurt zijn diese vertellen/ soo wel als die eerst-genoemde / maer ook by na over al selfs by zijn geweest / daer nochtans die eerst-genoemde 't meestendeel van die dingen diese geschreven hebben / selver geensins en hebben gesien. Op dat ik niet en segge van de jonge jaren die Sallustius moet gehad hebben (indien hy anders doe al geboren was) doe dien krijg der Romeynen tegen Jugurtha / waer van hy schrijft / gevallen is; Soo datmen / hoe 't is ofte niet en is / met waerheyt niet seggen kan / dat hy geleeft heeft ten tijde doe dat gebeurde / te weten / alsoo geleeft (in welken sin wy hier spreken) dat hy op die tijd eygen kennisse daer van heeft konnen hebben / 't zy van selfs sien ofte van hooren seggen. Ende nochtans word die boven-gemelde sijne Historie soodanigen geloof gegeven / dat ik meynen soude / datter nauwelijks yemand gevonden sal worden die sich tegen de selve opt in eenig dink sal durven stellen / ofte ook twijffelen aen eenige sake die daer in voor waerheyt geschreven is. Altoos is het gantsch seker / datter niemand/

mand / diemen voor geleert of wijs houd gevonden ſal worden / of hy ſal be-
kennen met hert en mond / dat de principalen inhoud van die Hiſtorie t'eene-
mael waerachtig is. Maer wat mag ik ſeggen van Thucydides ende Sallu-
ſtius, ofte van eenigen anderen diesgelijken Hiſtori-ſchrijver / die op den tijd
ofte ſeer na by den tijd van ſijne Hiſtorie geleeſt ſoude mogen hebben / of ſelfs
tegenwoordig ſoude mogen zijn geweeſt by de dingen die hy vertelt? Kanmen
niet klaerlijk bewijſen / datter geen Hiſtori-ſchrijver en is / hoe ſeer dat hy in
tijd en plaetſe afgeſcheyden mag zijn geweeſt van de dingen die hy ſchrijft / of
hem word in al het gene daermen elders van daen gene ſekere kenniſſe van en
heeft dat het valſch ofte verdigt zy / veel meer geloofs gegeven als de gene daer
wy voor henen van gemeld hebben / of als eenige van de andere Schrijvers
der Hiſtorie Jeſu van Nazareth in't Nieuwe Teſtament / de welke ſouden mo-
gen geſchreven hebben van de gepaſſeerde dingen die den voorſz. Jeſum ofte ſijne
Religie aengaen (u). Want daer en ſal niemand weſen / of hy ſal van alle
menſchen voor een gek gehouden worden / dewelke wanneer hy maer eenigſins
ſoude mogen glooven dat hy niet meer als eenen penning uytleggende / eeni-
ge duyſent gouden ducaten winnen ſal / niet terſtont in de weer ſal zijn om
dien eenen penning uyt te leggen. Alſoo en ſald'er van gelijken niemand we-
ſen / ten zy van ſinnen berooft / dewelke / by ſoo verre hy maer eenigſins ende
ten ligſten glooft / dat hy (by maniere van ſpreken) alle den luſt ende 't ge-
mak deſes ſterffelijken levens / ja het leven ſelfs met eenen / upleggende ende
te koſt hangende in de gehoorſaemheyt Gods / volgens de geboden Jeſu van Na-
zareth, daer voor winnen ende bekomen ſal een ander 't welk onſterffelijk is /
ende vergeſelſchapt met een alderhoogſte en geduerige geluksaligheyt / (gelijk
het noodſakelijk waer moet zijn / indien 't waerachtig is 't welk die Schrijvers
vertellen van Jeſus van Nazareth) daer en ſal / ſegge ik / geen wijs menſch we-
ſen die dat maer eenigſins alſoo glooft / dewelke hem niet van ſtonden aen
ſal vaerdig maken / om dat by der hand te nemen. (x) Ende nochtans ſien
wyſe ſoo gants weynig die ſich daer toe alſoo begeven ende dat werk van ge-
hoorſaemheyt by der hand nemen. Waer uyt dan klaerlijk volgt / (y) datter
ganſch weynige zijn die de gemelde Schrijvers des Nieuwen Teſtaments ook
het alderminſte geloof geven. Ende 't en gelt hier niet / indienmen ſeyt / dat
ſulks daerom gebeurt / om datmen een vaſte opinie heeft / dat het noodſake-
lijk is / datmen die dingen volkomen geloof geeft / of dat het anderſins alteſa-

(u) Dit ſchijnt vreemt te luyden, dewijle daer ſoo ontellijke veele menſchen zijn, dewelke ſeggen
datſe de Schrifture gelooven, ende ook niet beter en weten of't is ſoo. Maer hoort het bewijs eens.

(x) Ende alſoo uyt luſt van dat andere leven, dit leven met al wat'er in is, in die gemelde gehoorſaem-
heyt te koſt hangen.

(y) Veele menſchen ſeggen ende meynen ook datſy de Schrifture gelooven, ende en gehoorſamen
nochtans de Geboden des Heeren Jeſu niet, ſoo uyt andere oorſaken ende doolingen, als principalijk
om datſe meynen dat de voorſz. gehoorſaemheyt niet mogelijk ende niet nootſakelijk en is. Waer uyt
ſoude mogen ſchijnen dat de oorſake des ongehoorſaemheyts hier niet recht getreft en is. Doch alſ-
men de ſake wel inſiet, ſalmen bevinden, dat de opinien van de onnootſakelijkheyt ende onmogelijk-
heyt des gehoorſaemheyts, haren oorſpronk hebben ende eyndelijk ruſten op een van beyden; of op
het niet-gelooven, of op het niet verſtaen van de gewisheyt ende uytnementheyt der beloften des Nieu-
wen Teſtaments. Want de ſake en kan niet recht glooft worden, of ſy moet eerſt recht verſtaen wor-
den: Ende dieſe recht ende door fondamenten van redenen verſtaet, die verſtaet met eenen, dat de ge-
nietinge der beloften ende de gehoorſaemheyt der geboden altijd t'ſamen moeten gaen. Maer de gene
die een ongefondeerde waen heeft van de ſake, in den ſulken en doetſe ook niet de kracht dieſe doet in
den genen dieſe recht verſtaet en glooft.

men

men te vergeefs is (z). Want voor eerſt ſoo en is deſe opinie niet by alle die den naem van Chriſtenen hebben/ende het Nieuwe Teſtament voor waerachtig ſchijnen te houden. Ende daer beneven / een groot deel der ſelver / inſonderheyt die van de Roomſche Kerke / is van gevoelen / dat het geloof 't welkmen de Hiſtorie des Nieuwen Teſtaments is gevende / gemeynlijk ſijnen aenwas heeft / ende in 't eerſt ſeer ſwak en kleyn is / ende daer na van dag tot dag vermeerdert word ende geſterkt; dat ook een yeder door goede werken / met een ſeer kleyn geloof of perſuaſie van de waerheyt der Evangeliſche Hiſtorie / hem-ſelven bequaem kan maken (ende inder daet ook bequaem maekt) om te ontfangen de goddelijke genade / door wiens kracht te wege gebragt word / datmen (ſeggen ſy) gevoelt de waerheyt van die dingen die de gemelde Schrijvers vertellen van Jeſus van Nazareth.

Ende evenwel / waer wy ons wenden of keeren / en ſalmen nauwelijks bevinden / dat den duyſenſten van de gene die profeſſie doen van de Chriſtelijke Religie / waerlijken ſtaen ende trachten na heyligheyt ende vromigheyt / op ſoodanigen wijſe als een yeder van die Chriſt-genaemde ſelfs bekent van Chriſto geboden worden; (a) Want van deſe heyligheyt ende van gene andere ſpreken wy nu. Nu ſoo iſſet t'eenemael overtollig ende onnoodig te bewijſen / dat het onſterffelijk leven / vergeſelſchapt met een alderopperſte ende eeuwige ofte altijd-duerende geluksaligheyt / vergeleken met dit leven ende al 't gene datter in is / geenſins minder is als eenige duyſent goude ducaten / met een enkelen deuyt vergeleeken zijnde / ende dat een yeder ſulks ſeer wel by hem ſelven verſtaen kan. Want tuſſchen eenen penning alleen / ende tuſſchen eenige duyſent goude dukaten / is noch eenige proportie ende gelijkmatigheyt / dewijl 't alle beyde dingen zijn daer een eynd aen is; maer tuſſchen dit ſterffelijke leven / mitſgaders tuſſchen deſe tijdelijke ende de eeuwige goederen / en is gene gelijkmatigheyt altoos / dewijle dit leven ende alle ſijne goederen eyndig / maer het andere ſonder eynde is. Behalven noch de verſcheydenheyt dieder is in de hoedanigheyt van d'eene ende d'andere van die voorſz. goederen / dewelke in de laeſte onvergelijkelijk uytnemender is als in d'eerſte / daer nochtans ondertuſſchen / als 't al geſeyt is / eenige duyſent ducaten niet anders en zijn dan ettelijke duyſent penningen meer als eenen pennink. Hier by komt / datter niemand en is / den welken in dit leven alle goederen die daer in ſouden konnen genoten worden / immermeer toevallen / ende dat niemand ſulks opt behoeft te hopen; inſgelijks dat niet alle menſchen / die Jeſu van Nazareth gehoorſamen / altijd meer moeten te koſt hangen of met'er daed verliezen als de gene die hem niet dienen / dat is dit ſterfelijke leven / met al het goed dat in het zelfde genooten word. Ja 't kan gebeuren dat niet weynige van de gene die Jeſu gehoorſamen / voor een tijd meer hebben van 't gene datter goeds in de wereld is / ende langer daer in leven / dan ontellijke andere die hem niet en dienen nochte gehoorſamen.

(z) De gene die de opinie hebben, en worden daer door eygentlijk niet wederhouden in de gehoorſaemheyt der Geboden Jeſu Chriſti, aengeſien de ſelve niet machtig ſoude zijn, indien'er maer eenige vonke van recht geloof waer, de nature des geloofs te beletten, dewelke is, den menſche te doen ſoeken met verlies van een minder, wanneerder eenige hope is van een meerder.

(a) Dit word geſeyt tot onderſcheyt van de Kloofter-heyligheyt en ſuperſtitieuſe dienſten, devotien ende manieren van doen en leven, die mede den naem hebbende ende ook den ſchijn van heyligheyt, by na ſonder eynde gevonden worden in de Roomſche Kerke.

Op dat ik niet meer en ſegge / gelijk ik miſſchien met recht wel ſoude mogen / datter niemant en is onder de gene die Jeſu gehoorſamen / dewelke / hoe ellendig dat hy ook ſoude mogen ſchijnen / ondertuſſchen (mede in dit leven) niet (b) gelukſaliger zy te achten als yemant van de gene die hem niet en gehoorſamen.

'T gene dat wy alhier dus verre geſeyt hebben van de Hiſtorie Jeſu van Nazareth, ende van de gepaſſeerde dingen die hem ende ſijne Religie aengaen / begrepen zijnde in het Nieuwe Teſtament / 't ſelve willen wy ook dat geſeyt zy van de Leere die in 't voorſchreven Teſtament is voorgeſtelt / alſoo 't met alle beyde een ding is. Ja de verhandelinge der Hiſtorie begrijpt ook mede de verhandelinge der Leere / gelijk te verſtaen is uyt het gene 't welk wy een weynig te vooren gediſputeert hebben. Ende daer beneven ſoo en kan de Hiſtorie niet waer weſen / of de Leere moet ook recht en waerchtig weſen / gelijk wy ſtraks betoonen ſullen.

Derhalven voorder komende / ſoo ſeggen wy / dat eenige andere boeken / waer in eenige Leere ſoude mogen beſchreven zijn / ofte ook eenige Leere ende Hiſtorie te gelijk / niet in gelijken graet mogen geſtelt worden met de boeken des Ouden ende Nieuwen Teſtaments / te weten in 't gene datter vereyſcht word om de ſelve geloof te geven. Want alle Leere die in andere boeken begrepen is / is gemeynlijk ſoodanig / datſe meeſt ſteunt op redenen / dewelke wanneerſe yemand niet en gevallen / ſoo en iſſer gemeynlijk niets anders 't welk hem daer toe behoeft te bewegen dat hy de ſelve voor goet ſoude houden. In welken gevalle de gene die ſoo doet / den Autheur ofte Schrijver der ſelver geen ongelijk altoos en doet / konnende nochtans ondertuſſchen vaſtelijk gelooven al het gene 't welk aengaende de Hiſtorie neffens de ſelve gevoegt is. Maer de Leere die begrepen is in het Oude Teſtament / is ſoodanig datſe voor haer principael fondament niet ſoo ſeer reden en gebruykt / als wel (c) authoriteyt en geſag; ende dat ſoodanige / dewelke ſteunt op de Hiſtorie ofte geſchiedeniſſe der dingen die in deſe boeken vertelt worden. Sulks / dat indien yemand de Hiſtorie toeſtaet / noodſakelijk zy dat hy van gelijken de Leere toeſtae / te meer / alſoo de Leere een deel is van de Hiſtorie. By exempel: Mattheus vertelt in het vijfde / ſeſte / ende ſevende Capittel van ſijne Hiſtorie eene ſekere reden Jeſu van Nazareth, in dewelke niet anders begrepen en is als eenige geboden van leven / waer door yemant recht geluckſaligh ende een ſtadt-genoot des Hemels ſoude mogen worden. Dit alteſamen / ſonder twijffel / is t'eenemael leeringe / ja kan geſeyt worden een kort begrijp te weſen van de gantſche Leere des Nieuwen Teſtaments / waer tegen ſich niemandt op eeniger wijſe ſtellen mach / by ſoo verre hy maer gelooft / dat de Hiſtorie

(b) Te weten, wanneermen ſien wil op de geruſtheyt des gemoets, mitſgaders op de ontlaſtinge van veele ydele moeyte en arbeyt die de wereltſche menſchen onderworpen zijn.

(c) Deſe authoriteyt, de welke ſteunt op de waerheyt van de Hiſtorie, is mede gefondeert op redenen. Want het is redelijk datmen geloof geve de Leere des genen waer van de Hiſtorie ſeyt dat hy Goddelijk is geweeſt, &c. Ende iſſer eenige Religie ter werelt, die met de rechte en Goddelijke reden overeen komt, ſoo is het de Leere Chriſti. Maer de Autheur deſes Schrifts wil alleenlijk ſeggen, dat de waerheyt van de Leere voornamelijk ſteunt op de waerheyt der Hiſtorie, ende daer in wat meerder heeft als alle andere Religien of Leeren. Wanneer hy dan ſeyt van authoriteyt, ſoo en verſtaet hy daer door niet een bloote wijſmakinge ofte een ongefondeerde, maer een gefondeerde ende reden-matige authoriteyt

ofte

ofte geschiedenisse des selven Jesu / die van den voorsz. Mattheus beschreven
is / waerachtigh zy / ende alsoo met eenen gelooft / dat Jesus veele wonder-
daden gedaen heeft / ende na dat hem een schandelijke dood was aengedaen/
wederom levendig is geworden / gelijk hy selfs eerst geseyd hadde te sullen ge-
schieden. Want de selvige Mattheus beschrijft ende getuygt dit alle te samen
klaerlijck ende in 't lange. Wie sald'er van gelijken wesen dewelke sal mogen
ontkennen / dat die Leere goet is dewelke Moses op soo veele plaetsen schrijft
van hem gestelt te zijn / aengaende de dingen die het Israelitische volk moeste
doen om die aerdsche geluckssaligheyt te bekomen / by soo verre hy anders sou-
de mogen gelooven / dat het alles waer is wat de voorschreven Moses vertelt/
van de groote ende verwonderlijke werken die God door hem gedaen soude
hebben onder dat volk / ende van sommige andere seer wonderbare dingen /
die gesien souden wesen tot bevestinge van die Leere / of indien hy ten minsten
soude mogen gelooven / dat die Leere aen dat volk gegeven is op alsulken wij-
se als de selve Moses dat vertelt.

Doch misschien sal yemand seggen dat dit al wel waer kan zijn / maer dat
evenwel hier uyt niet en volgt datmen alles moet aennemen watter in 't Ou-
de ende Nieuwe Testament geschreven ende geleert staet. Doch ik segge (te
weten / aengaende 't Nieuwe Testament / waer van wy principalijk spreken)
dat het met alle de reste even soo gelegen is als met dat deel waer van wy ge-
sproken hebben. Want aengaende 't gene dat de Euangelisten hebben geschre-
ven in 't stuk van de Leere diemen in aller manieren aennemen moet / 't selvi-
ge is altesamen gekomen uyt Jesus van Nazareth; ende dienvolgende / ge-
lijk nu geseyt is / indienmen gelooft dat die dingen waer zijn dewelke Histori-
scher wijse beschreven zijn van den selven Jesus door de Euangelisten / de-
welke alle gelijk van hem vertellen / dat hy sommige dingen gedaen heeft die
de palen der Nature te buyten gaen / daer beneffens ook voor wisse waerheyt
seggen / dat hy uyt een bloedige en onnatuerlijke dood wederom in 't leven
gekomen is: soo moetmen 't noodtsakelijk daer voor houden dat al die din-
gen recht en wel geschreven zijn.

Daer zijn in de Historie der selver Euangelisten eenige weynige woorden die
van Jesu selfs niet geseyt en zijn / ende evelwel schijnen te gehooren tot de
Leere diemen onwedersprekelijken sonder exceptie aennemen moet. 'T welk
geschied wanneer sy somtijts eenige woorden Christi uytleggen / ofte wanneer
sy in haren eygen persoon eenige passagien des Ouden Testaments bybrengen
tot bevestiging van 't gene datse vertellen ; of wanneer sy verhalen 't gene
dat Joannes / die den toenaem heeft van Dooper / gesproken heeft. Aen-
gaende 't gene dat sy selfs seggen wanneerse uytlegginge doen van de woorden
Jesu / of het gene datse in haren eygen persoon bybrengen uyt het Oude Te-
stament / 't selve (ten zy misschien heel weynig / gelijk na noch geseyt sal wor-
den) en gehoort inder daet tot de Leere niet. Ende 't gene dat sy vertellen geseyt
te zijn van Joannes / belangende de Leere/ dat's te seggen / sulks alsmen doen
ofte gelooven moet / 't selve en is of soodanig niet 't welk nu in aller manieren
aengenomen moet worden / (overmits dat het siet op den tijd des Ouden Te-
staments) of het is soodanig dat het van Jesu selfs duydelijk gesproken en ge-
predikt is geweest / ende erkent word voor een deel van sijne Leere / ende niet
van de Leere des voorsz. Joannis/onaengesien dat hy 't selve eerst soude mogen

 geseyt

gesept hebben. 'T zy hoe 't zy / de Euangelisten / mitsgaders de Dooper / zijn sodanige luyden geweest/dat indienmen gelooft die dingen die Historischer wijse vertelt worden in 't Nieuwe Testament / noodsakelijk zy / ofte ten minsten de reden seer gelijkstemmig / datmen 't daer voor houde dat alles wat sy gesept hebben / recht ende wel gesept zy. Want soo veel Joannes de Dooper aengaet / de selve / gelijk de Historie medebrengt / en was / volgens 't getuygenisse van Jesus selfs / niet alleenlijk begaeft met eenen Prophetischen geest / maer daer beneven de grootste van alle Propheten die opt geweest waren / op dat wy nu niets en seggen van de maniere waer op hy geboren is geweest / ende van 't gene dat de Historie verhaelt gebeurt te zijn voor en na sijne geboorte. Welke dingen altesamen ten volsten doen gelooven/ dat hy is geweest een recht goddelijk mensche / ende een soodanig persoon die in 't gene dat de Leere aenging / niet en konde doolen. Ende soo veel de vier Euangelisten belangt / uyt de Historie blijkt / dat een van de selve / te weten Joannes / is geweest een Apostel Jesu / ende op een sonderlinge wijse van hem bemint ; Oversulks soodanig dat hy in de Leere niet en konde dolen / niet meer byna als Jesus selfs. Ende uyt de selve Historie des Nieuwen Testaments is kennelijk / dat de andere / te weten Lucas / is geweest een bysonder groot vrient van Paulus / die van gelijken een Apostel Christi was. Van de twee andere (hoewel niet soo seer sonder perijkel van doolinge / aengesien den naem of toenaem van Mattheus ende ook van Marcus / veelen gemeyn kan zijn geweest / die op die tyden en plaetsen professie deden van de Christelijke Religie) kanmen seggen/insonderheyt alsmender byvoegt 't gene men kan seggen van seer oude tijden of gedueriglijk van dese sake gelooft / ja stantvastelijk voor waerheyt gesept te zijn / dat uyt de Historie afgenomen word / dat de eene is geweest een Apostel Jesu / ende de andere in allen gevalle een vertrouwt vriend van een van de voornaemste der Apostelen. Hoewel wy meynen datter in de Historie die Marcus gemaekt heeft / niets en is geschreven / nochte van hem in sijnen eygenen persoon gesept / in dingen die de Leere souden mogen aengaen / 't welk van een van de drie andere mede niet gesept en is. Uyt het gene 't welk wy tot noch toe gediscoureert hebben/ kanmen klaer genoeg verstaen/datmen/by soo verre de Historie des Nieuwen Testaments geloof gegeven word / ook noodsakelijk geloof moet geven 't gene 't welk in 't stuk van de Leere geschreven is van Petrus / Paulus / Jacobus / Joannes ende Judas / in hare Brieven / alsoo dese alle / na luyd der Historie / Apostelen Jesu zijn geweest. Van gelijken soo en kanmen niet twijffelen of alle het gene 't welk aengaende de Leere beschreven word gevonden in de Handelingen der Apostelen / indienmen anders de Historie selfs geloof geeft / is recht ende wel / aengesien alle de gene de welke daer in yet spreken 't welk de Leere aengaet / in de selvige voor soodanige luyden worden beschreven / datse niet en hebben konnen doolen. Nu / indien de Historie van d'Openbaringe (wie dat den Schrijver daer van ook soude mogen geweest zijn) voor waerachtig gehouden word / soo sal ook noodsakelijk voor waerachtig ende goet gehouden worden al het gene 't welk aengaende de Leere daer in gesept word / aengesien niemand aldaer van soodanige dingen en spreekt dan Jesus ofte sijnen Engel / behalven noch sekere andere Hemelsche stemme die aldaer gehoort is / sulks dat alhier de doolinge geen plaets en heeft.

Wyders / van de Leere des Briefs tot den Hebreen / wanneermen de Historie des Nieuwen Testaments geloof geeft / en kanmen niet twijffelen / indien andersins Paulus gehouden word voor den Autheur des selven / om oorsake nu geseyt / te weten / dat hy is geweest een Apostel Jesu / ende oversulks in dat stuk niet heeft konnen doolen. Doch hy zy wie hy zy die den voorsz. Brief soude mogen geschreven hebben / soo segge ik voor gewis / indienmen 't gene 't welk in dien Brief / of bedektelijk of opentlijk / aengaende de Historie / begrepen is / geloof geeft / dat het dan nootsakelijk is / datmen de Leere die daer in begrepen staet ook geloof geve. Want uyt veele plaetsen / mitsgaders uyt de gantsche maniere van schrijven ende leeren / is klaerlijk af te nemen / dat dien Schrijver voor geest / dat hy een Man Gods is / van Gode verkoren om anderen te leeren in de Christelijke Religie ; ende eyndelijk / dat hy 't gene waer van hy spreekt als van gewisse waerheyt / gantsch sekerlijk / ende sonder dat'er vermoeden kan wesen van eenige doolinge / geweten heeft. Staet evenwel aen te merken (gelijk wy ook even te vooren aengeroert hebben) datmen hier een seker onderschept moet maken / 't zy aengaende 't gene dat de voornoemde Schrijver leert / 't zy aengaende 't gene dat alle andere leeren in 't Nieuwe Testament / behalven alleen Jesus Christus. Want de dingen diese leeren / sien op sommige saken die in aller manieren en sonder wederseggen gedaen ofte gelooft moeten worden ; ende dese zijn eygentlijk ende inder daet een deel van de Leere / ende ten kan geensins wesen / indiense anders sulke luyden zijn geweest alsse in de Historie beschreven worden / dat sy in dit stuk hebben konnen doolen. Ofte de dingen diese leeren gehooren ook eenige tot de uytlegginge van sommige woorden Jesu / die geensins en zien op saken die gedaen of gelooft moeten worden / soodanige alsmen meestendeel vind in hare Schriften / of sy gehooren tot de uytlegginge van sommige plaetsen des Ouden Testaments / ende tot verklaringe van de bewijs-redenen die sy daer uyt getogen hebben. Dese en zijn niet soo eygentlijk een deel van de Leere / maer veel eer (om soo te seggen) een byvoegsel of bewijs der Leere. Ende soo veel die dingen aengaet / soo kan 't wel wesen / dat al het gene 't welk de Historie van haer seyt / loutere waerheyt was / ende dat sy evenwel in desen deele nu ende dan soo een weynigsken souden mogen gedoolt hebben. Want de gantsche kragt van haer authoriteyt diemen noodtsakelijk uyt de Historie soude mogen afnemen / strekten tot het gene 't welk eygentlijk een deel van de Leere was. Welks waerheydt inder daedt niet en hing aen de authoriteyt van oude boeken ofte memorien / noch van eenige redenen / maer aen een Goddelijke / ende dat noch tegenwoordige openbaringe die haer vergunt was / invoegen datse gants sekerlijk konden weten / datse nochte anderen bedriegen / nochte selfs daer in bedrogen konden worden ; schoon genomen datse van 't gene datse leerden anders gene bevestiginge souden mogen gehad hebben. Ende daerom was 't / dat sy / wanneerse waren sonder Goddelijke Openbaringe / 't gene dat sy spraken niet 't eenemael voor gewis toe en seyden / nochte yemant precieselijk yet op leyden ende geboden / maer alleenlijk van haer gaven / datse haer particulier gevoelen seyden / als geschied is van den Apostel Paulo / in sommige saken de Maegden en Weduwen aengaende / te weten / of het haer geoorloft ware te trouwen of niet.

Doch dit is eenigsins een bysondere slag van dingen diese leerden / waer van

wy in de vooꝛgaende diſtinctie geen mentie apart en hebben gemaeckt. Want behalven dat hier onder ſeer weynige dingen begrepen zijn / ſoo en kan 't ook eygentlijk tot de Leere niet gevoegt woꝛden / alſoo ſy hier geenſins en ſpꝛeken als de gene die gewiſſe waerheyt aenſeggen / gelijk ſy anders doen in de vooꝛgemelde ſooꝛte van dingen.

In ſumma: Hoewel wy geenſins en twijffelen of al het gene in 't Nieuwe Teſtament / 't welk eenigſins op de Leere ſiet / en is wel geſtelt ende geſpꝛoken: ook / dat'er in het ſelve geen bewijſ-reden ofte getuygeniſſe en woꝛd bygebꝛacht / of men kan op eenige wijſe ſtaende houden dat het vaſt gaet ende wel te paſſe komt; Dat'er ook geenderley particulier gevoelen ofte raed in gevonden woꝛd / of hy en is ſeer goet / inſonderheyt ten aenſien van de gelegentheyt des tijds ende der omſtandigheden daer hy mede gegeven is: Soo is het evenwel genoeg / alſmen maer gelooft / dat dat al t'ſamen ſonder eenige twijffel waer is / 't welk daer in begrepen zijnde / alleenlijk aengaet de ware ende eygentlijke Leere / dat is / gelijk wy geſeyt hebben / alleen die dingen die in aller manieren / hoe 't gaet ofte niet en gaet / gedaen ende gelooft moeten woꝛden. Ende dat ſulks al t'ſamen gantſchelijk waer is / dat ſal gelooft woꝛden van een yeder die ſlechs niet met allen en twijffelt aen de Hiſtorie die in 't ſelve Nieuwe Teſtament begrepen is.

Doch onder deſe ſooꝛte van Leere willen wy ook begrepen hebben de Pꝛophetyen / vooꝛ ſoo veel als het dingen zijn die gelooft moeten woꝛden / dat is / van dewelke men gelooven moet datſe waer zijn / ſchoon genomen datſe niet eygentlijk / ſoo als andere ſaken diemen gelooven moet / gehooren tot'et ſtuk van onſe ſaligheyt. Dit 's altoos gantſch gewis ('t zy onder wat ſooꝛte van leeringe men ſoude willen ſeggen datſe gereekent moeten woꝛden / 't zy ook datſe van ons vooꝛgeſtelt ſoude mogen zijn of niet) dat'et niet en kan miſſen / dat alſoo wie de Hiſtorie des Nieuwen Teſtaments geloof geeft / met eenen de Pꝛophetyen ook geloof ſal geven / ende gantſchelijk niet en ſal twijffelen aen de waerheyt der ſelver / als weſende ſoodanige / datſe vooꝛtgekomen zijn van Mannen Gods / overſulks van alſulke luyden die in deſe dingen geenſins en hebben konnen doolen.

Nu / het gene dat wy gediſputeert hebben van 't Nieuwe Teſtament / 't ſelve ſoudemen van gelijken konnen diſputeren van 't Oude Teſtament. Doch om het niet al te lang te maken / ſal 't genoeg weſen dit in deſer voegen gediſputeert te hebben van 't Nieuwe. Want (gelijk wy elders ende al van eerſten in geſeyt hebben) indienmen 't Nieuwe Teſtament geloof geeft / ſoo geeftmen ook noodſakelijk met eenen het Oude Teſtament geloof: Behalven noch / dat by ſoo verre men toelaet dat maer de Hiſtorie des Ouden Teſtaments waerachtig is / 't ſelve genoeg behooꝛt te weſen vooꝛ de gene die ſeggen datmen beyde die boeken geloof moet geven. Want de gene die 't Nieuwe Teſtament aenneemt / heeft daer in alles wat hem tot de Leere van noode is. Doch ſoo 't ſomwijlen komt te gebeuren dat hy in dingen die de Leere aengaen het Oude Teſtament ook gebꝛuykt / ſoo en is ſulk deel van de Leere niet anders te achten als vooꝛ een Hiſtorie ofte verhael van 't gene dat'er in 't Teſtament is omgegaen / ſoodanig als daer zijn de Geboden die God gegeven heeft dooꝛ Moſem.

Daer is noch eene andere reden / mijns ooꝛdeels ſeer krachtig zijnde om te

bewijſen /

bewijsen / dat gene boeken die eenige Leere verbaten of eenige Historie / ver-
geleken mogen worden met de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments/
soo veel aengaet het geloof datmen d'een en d'ander soude behooren te geven.
Want meest alle andere boeken en hebben niet beneffens sich eenige gepasseerde
ofte tegenwoordige effecten en vruchten ; of na blijvende teykenen / dewelke
seker en vast zijnde / de waerheyt van 't gene dat in de boeken beschreven word/
souden doen gelooven / hoedanige men siet dat de gemelde boeken des Ouden
ende Nieuwen Testaments neffens haer hebben. Want / by exempel / in-
diender yemand waer dewelke soude mogen twijffelen / of'er ook oyt eenigen
Borgerlijken krijg is geweest tusschen Cajus Marius ende Lucius Sylla
Borgers van Roomen / gelijk als in sommige boeken sulks opentlijk vertelt
word ; wat voor onloochbare gepasseerde ofte tegenwoordige effecten en over-
blijffselen zijnder (behalven alleen die boeken daer dat in vertelt word) door
dewelke men den genen die twijffelt sulks soude konnen doen gelooven ? Voor-
waer / geen ter werelt. Maer wederom / indiender yemand waer / dewelke
souden mogen twijffelen (by exempel) of ook Jesus van Nazareth heeft gedaen
eenige verwonderlijke werken/ de palen der nature te buyten gaende / gelijk
sulks in't Nieuwe Testament duydelijk vertelt word ; Soo salmen hem 't selve
lichtelijk konnen doen gelooven / te weten hier uyt : datter van die tijdt af ge-
duerigLijken achter malkanderen/ ontellijke menschen zijn voorhanden geweest/
die de Leere des selven Jesu hebben aengenomen / de welke / om redenen voor
verhaelt / sonder die voorsz. verwonderlijke dingen / noyt van soo veele men-
schen / insonderheydt in 't begin / aengenomen souden zijn geworden : Be-
halven noch dat de gepasseerde ende alsnoch tegenwoordige belijdenisse/ der ge-
ner die oyt eygentlijk ende aldermeest vyanden zijn geweest van Jesus van Naza-
reth , dese sake (gelijk wy op sijn plaetse geseyt hebben) gantsch volkomentlijk
doet gelooven.

Indien wy wijders nu souden willen gaen handelen van de dingen die de
alderongelooffelijkste zijn van al 't gene dat'er vertelt word in 't Nieuwe Testa-
ment (de welke indienmen geloof geeft / niet wesen en kan ofmen moet alle de
andere ook geloof geven) te weten/dat Jesus van den dooden wederom levendig
geworden zijnde / daer na ten Hemel opgevaren / ende van daer dikwils ver-
schenen is / en veel wonders heeft gewracht : Soo sullen wy sien dat wy van
allen desen ook genoegsaem blijkelijke vruchten ende effecten hebben. Want
daer en souden sonder dat niet gevonden zijn geweest seer veele menschen / de
welke met haer eygen bloet die dingen souden bewaerheyt hebben / als din-
gen diese selfs gesien ende bevonden hadden ; Ofte indiender dese niet geweest
en hadden / soo en souden naderhant ontellijke andere gedueriglijk achter mal-
kanderen / tegen alle andere menschelijke reden / mitsgaders tegen haer ey-
gen gemak en tijdelijke welvaert / niet voortgegaen hebben in het stantvastig
gelooven en belijden van die voorschreven saken. Voegt hier by/dat by soo ver-
re men dese dingen ende 't geloof der selver weg neemt / geensins en blijkt / hoe
't heeft konnen geschieden (wat mirakulen Jesus van te voren ook mochte ge-
daen hebben) dat soo veele menschen van allerley staet / niet alleenlijk hem heb-
ben aengenomen als den eenigen Meester ende Onderwijser hares levens /
ende dat met een vaste hope / dat sy / by soo verre sy alsoo souden geleeft heb-
ben / een onsterffelijk leven souden bekomen ; maer daerenboven ook hebben
geloost

gelooft dat hy een ware God is / ende als soodanig hem hebben geeert / ende tot hem om bystant geroepen / daer 't nochtans soo met hem is gegaen / dat hy / na dat nu de voorsz. wonderheden van hem al gedaen waren / niettemin door oordeel en vonnis des Magistraets aen een kant geholpen is / ende als een quaet ende boos mensch / ja als een Lasteraer en Verachter van God en van Goddelijke dingen / van sijn eygen Lants-volk / ende van die selvige menschen die de voorsz. wonderheden selfs van hem gesien hadden / den welken ook door de selve goed was geschied / aen een kruys wierde gehecht. Ende dese uytkomsten met de omstandigheden van dien / zijn saken die t'eenemael vast gaen / ende inder daed alsulks bevonden worden. Ook en isser niemant / hoe grooten vyand ende partije dat hy ook zy van Jesus van Nazareth en sijne Religie / die de selve soude durven loochenen / aengesien datse heden ten dage eensdeels noch gesien worden / ende eensdeels de vruchten ofte effecten ende klare waerteykenen daer van voor handen zijn.

Nu / wat sullen wy seggen van de voornaemste Historie ofte geschiedenisse des Ouden Testaments? T' Joodsche volk / 't welk heden ten dage noch duert / en doet ons het selve sulks niet vastelijk gelooven? Want 't en ware dat het t'eenemael waer was dat sy in Ouden tijden ontfangen hebben de Wet die sy alsnoch behouden / als wesende een gantsch heylige Wet; 't en ware ook datse de selve ontfangen hadden op alsulken wijse dattet gebleken heeft datse van God is voortgekomen: soo en soude 't nauwelijks hebben konnen wesen / datse haer souden hebben konnen begeven onder 't jok van soo veele Ceremoniele geboden / (soomense noemt) insonderheyt van de gene die gelegen waren in sich te onthouden van veele spijsen die in 't gemeyn van andere menschen gegeten worden / onder welke niet weynige en zijn seer lieffelijk ende de tonge seer aengenaem wesende. Maer voor al van 't gebod van sich selven te besnyden / (e) welk ceremoniele gebod in hem selven alleen genoeg schijnt te wesen om te konnen doen gelooven dat de voorschreven Wet niet is geweest een menschelijke vond.

Men heeft gesien / dat alle andere Oude Religien / hoewel veel lichter zijnde om te onderhouden / allenskens zijn verdwenen / soo dat van de selve nauwelijks eenige geheugenisse meer en is / ende geen met allen wesen soude / indienmen de selve niet en hadde uyt eenige oude boeken. Ende nochtans word dese die de alderoutste is / noch in esse gehouden tot op den huydigen dag toe. Waer van geen andere oorsake en kan zijn als dese / te weten / datse heeft gehad seer voortreffelijke beginselen ende vaste fondamenten / waer op daer na gevolgt zijn klare ende blijkbare bevestigingen en bekrachtigingen (gelijkmen daer van in de Historie mag lesen.) Welke dingen alsoo alle andere oude Religien de selve

(e) Op gelijke maniere ende volgens de selve reden, soude mogen schijnen te konnen besloten worden, dat de Mahometische Religie geen menschelijke vond en is, maer mede eenige goddelijke beginselen moet hebben gehad: Aengesien, beneffens het onthouden van veele spijsen, de besnijdenisse immers soo religieusselijken onderhouden word van de Mahometisten als van de Joden. Hier op kanmen antwoorden, Dat dit gantsch niet en volgt. Reden is: Om dat de oorsake van 't aennemen der besnijdenisse onder de Mahometisten, steunt op het aennemen van de besnijdenisse onder de Joden, ende op het geloof, dat de besnijdenisse eertijds van God is ingestelt, gelijk alsser geschreven staet in 't Oude Testament, 't welk of alrede voor Goddelijk en waerachtig gehouden was, of voor sulks aengenomen wierde van die luyden daer Mahometh mede te doen hadde, dewelke (na de Historien daer van melden, ende in hem selven t'eenemael waerschijnlijk is) of meest Christenen waren, doch die na het Jodendom helden, of altoos luyden die in beyderley Religie geen tegenheyt en hadden, na welker appetijt Mahometh een Religie bedagt heeft die van elks wat, doch meest van de Joodsche Religie hadde.

t'eene-

t'eenemael niet gehad en hebben / soo is't noodsakelijk geweest / datse (even als 't gaet met alle andere dingen die uyt de menschen zijn) eyndelijk vervallen ende te niet zijn gekomen.

Hier by komt noch / dat andere Religien doe hebben begonnen af te gaen ende op te houden/doeder niemant en was die yemand van de gene die daer belijdenisse van dede/ ter oorsake van de selve belijdenisse/ moeyelijk viel. Ja eene van die Religien/te weten/ de gene die gevolgt wierde van de stad van Romen/ ende dewelke/ soomen siet op de substancie ende op den inhoud der selver/omhelst wierde van 't grootste ende voornaemste deel des werelts/ de selve heeft doe begonnen te niet te raken / doe Romen met haer gantsche rijk niet meer als een Hooft ende Heere erkenden (f) / die selfs belijdenisse dede van die Religie / het welk ook een langen tijd daer na gedueriglijk alsoo heeft toegegaen (g). Ende nochtans weten wy dat om eenige nieuwe maniere op te brengen onder eenig volk / hoedanig dat de selve ook soude mogen wesen / geen dink soo bequaem en is als de wil ende voortgank des genen die de heerschappye heeft. Hoe veel te meer is het selve dan bequaem om in gewoonte te doen blijven de oude manieren / die haer selven sonder eenig behulp lichtelijk op de been konnen houden / voornemelijken sulke / die de Religie aengaen: Want die schijnen van soodanigen nature te wesen / datse der eeuwigheyt toegeeygent ende opgeoffert zijn. Daerentegen soo is de Joodsche Religie in esse gebleven ende blijft het alsnoch; en byna overal (behalven alleenlijk op plaetsen daer 't haer gantschelijk verboden is te woonen) vintmen luyden die de selve noch stantvastelijk volgen / niet tegenstaende dat de gene die daer van professie doen heden ten dage / ende ook soo veele eeuwen lang voor desen / bespot / verongelijkt / gesmaed / tyranniglijk getracteert ende verdrukt worden en zijn geweest / daer beneven in hare eygen lichamen niet alleen op duysentderley wijsen gequelt en gepijnigt / maer ook jammerlijk ter dood gebracht.

Gewisselijk indiender yemand is die uyt dese saken / ende uyt eenige andere diemen soude mogen verhalen / niet en begrijpt / hoe noodsakelijk het zy dat de Joodsche Religie soodanigen oorspronk hebbe gehad als de Joden seggen en de Historie ook getuygt; ende dat oversulks de Historie ende Leere des Ouden Testaments in desen deele / ende dienvolgens ook in andere deelen waerachtig zy/ de selve schijnt gerekent te moeten worden onder de gene die of niet met allen en zien / of de oogen toedoen om niet te mogen sien. Nu / uyt de waerheyt van de Joodsche Religie / dat's te seggen / daer uyt dattet gewis is dat God aen dat volk de voorschreven Religie gegeven heeft/ende uyt de sekerheyt van de Historie en Leere des Ouden Testaments / bemerkt een yeder die oordeel heeft / dattet niet wesen en kan of de Christelijke Religie / ende oversulks (als boven bewesen is) de Historie ende Leere des Nieuwen Testaments / en zy in aller manieren waerachtig / even gelijk uyt de waerheyt des selven Testaments / de waerheyt des Ouden Testaments (als geseyt is) erkent word. Dat nu de Joden geensins sulks en erkennen/ daer van is de oorsake hare bottigheyt/ ofte/ om beter te seggen/wonderlijke en schijnbaerlijke dwaesheyt/insonderheyt om datse al van den beginne af geweest zijn de aldergeslagenste vyanden van de Christelijke Religie.

(f) Te weten, den Keyser.

(g) Te weten, dat de Keysers van Romen, die 't Hooft van de werelt waren, professie bleven doen van de voorsz. Oude ende in 't gemeyn aengenomene Religie.

Door 't gene datter tot noch toe gedisputeert is / meynen wy genoeghsaem bewesen te zijn / datmen de Boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments / 't zy 't gene dat de Historie / 't zy 't gene dat de Leere aengaet / meer geloofs moet geven danmen gemeynlijk meest alle andere boeken geeft / ende dat de gene die de selve geen geloof en geeft / door geen waerschijnlijke redenen daer toe beweegt word.

Tiende Hooftstuk.

Waer in ontdekt en aengewesen wort de doolinge en misverstand der gener, die om de boeken des Ouden ende Nieuwen Testaments geloof te mogen geven, soodanige argumenten willen hebben, waer tegen sich niemand op eeniger wijse soude konnen stellen, ende daer niet met allen op te seggen soude mogen vallen.

NU / niet tegenstaende dat de dingen die wy tot noch toe hebben voorgestelt / soodanig zijn datse genoeg behoorden te wesen om te wege te brengen sulks als wy van eersten in hadden voorgenomen; soo heeft het ons evenwel / voor al eer wy een eynd maken van dit onse schrijven / goet gedocht / den Leser in gedachten te brengen / (h) dat de gene die om de dingen die beschreven zijn in 't Oude ende Nieuwe Testament / geloof te geven / soodanige argumenten en redenen eysschen / daer niemand sich tegen soude konnen stellen nochte wederstreven / ook soodanige die een yeder gewis ende ontwijffelijk geloof van die sake soude moeten doen hebben; dat / segge ik / de sulke betoonen / datse niet seer aendachtelijk hebben bemerkt de nature ende eygenschap van Religie en Godsdienstigheyt / de welke soodanig is datse (gelijk veele / hoewel niet gevoegelijk / gewent zijn te spreeken) de verdienste ofte waerdigheyt des geloofs is vereysschende / zijnde soo veel als een toetsteen van de vromigheyt der menschen; insonderheyt hebben zy niet gelet op de nature ende eygenschap van die Religie die in 't Nieuwe Testament beschreven ende begrepen is / van welke alleen (om oorsake dikwils verhaelt) genoeg is dat wy spreken. Segge derhalven; by soo verre de Schriften des Nieuwen Testaments soodanig waren / dat niemand op eeniger wijse soude konnen lochenen de selve waerachtig te zijn; so en soud'er ook niemant wesen of hy soude belijdenisse doen van de Religie die daer in begrepen is / dat's te seggen dat hy hem niet alleenlijk voor een Christen soude uytgeven; maer ook inder daet soodanig soude wesen als die Religie medebrengt / namelijk / Jesu Christo

(h) Die niet en geloofT dat'er eenige ware Religie is, en kan ook (soudemen mogen denken) de nature van de Religie niet bemerken, om daer door af te laten soodanig argument te eysschen. Soo dat dese heele dispute ydel en vergeefs soude mogen schijnen. Doch is aen te merken, dat dit tegenwoordige Capittel niet eygentlijk is voor sulke luyden; maer voor soodanige, dewelke toestaende dat'er eenige ware Religie is of wesen kan, ondertusschen evenwel blijven twijffelen aen de geloofwaardigheyt der Schrifture, om datse sulke redenen niet en sien die 't verstant dwingen tot toestemmen: Of ook voor soodanige luyden, die aen de Schrifture ende aen de waerheyt der selver wel niet en twijffelen, maer ondertusschen evenwel bekommert zijn datse sulke argumenten niet en sien, twijffelende offer ook soodanige niet en behooren te wesen &c.

gehoorsamen (i). Want de belooninge die daer in word voorgestelt den genen die Jesu Christo gehoorsaem sullen zijn geweest / is soo uytermaten groot ende soo wenschelijk / datter niemand en is of hy en soude / om de selve te bekomen / dingen doen die meerder zijn (indienmen anders yet doen kan dat meerder is) dan die gene die Jesus Christus geboden heeft / wanneer hy maer vastelijk en wiste / dat hy die belooninge soude bekomen / gelijk hy sonder twijffel weten soude / indien hy geloofden / dat alles wat in 't Nieuwe Testament geschreven is / t'eenemael waerachtig zy. Ende in dier voegen en waerder gantsch geen onderscheyt tusschen goede en quade / nochte ook eenige oorsake om wel en qualijk te doen / ende dienvolgens geen reden om de deugt te beloonen ende d'ondeugt te straffen. Want om dat de vergeldinge / wanneerse eerst word voorgestelt / noch eenigsins onseker is (k) / soo is het dat daer door de quade van de goede onderkent worden. Want de gene die goet / dat 's te seggen vroom van gemoet is / mitsgaders in zijn hert ende gedachten genegen tot het doen van soodanige dingen die recht en eerlijk zijn / overeenkomende / ofte van sulken nature zijnde als het gene is dat Jesus Christus gebied; ofte in allen gevalle een alsulke die met zijn hert en wille daer van niet vreemt en is / de selve gelooft lichtelijk ende gaern 't gene hy hoort van de uytnemende groote vergeldinge / den genen voorgestelt die geleeft sullen hebben na die geboden / niet tegenstaende hy in 't eerste de vergeldinge / mitsgaders de sekerheyt van dien / niet soo heel klaer en ziet / wanneer sich maer eenige hope vertoont. Ende in sulker voegen geloovende / stelt hy sich met alle krachten daer na om sulks te doen als Jesus Christus gebied. Maer de gene die quaet en onvroom is / ende geen vermaek en heeft in 't gene dat recht en eerlijk / mitsgaders van sulker aert en nature is als het gene dat Jesus gebied / ofte die altoos niet veel daer na en vraegt / ende hem selven luttel daer mede bekommert; dese / wanneer

(i) Het gene dat hier door word gestelt als een ongerijmtheyt, soude sommige mogen dunken niet ongerijmt te wesen, aengesien de gehoorsaemheyt der geboden Jesu, eygentlijk het gene is daer God den menschen toe wil brengen, &c. Doch staet aen te merken, dat God wel anders niet en wil als die gehoorsaemheyt, maer dat hy daer beneven ook wil datse voortkomen sal uyt een geloof op dingen daermen geen t'eenemael klaer blijk van en heeft, zijnde sulks het gene 't welk eygentlijk genoemt kan worden met den name van een gehoorsaemheyt, die recht deugdelijk is en edel, mitsgaders vry van allerley noodsakinge, die t'eenemael strijd tegen de nature van de rechte gehoorsaemheyt. Wanneer dan hier geseyt word, dat by soo verre de Schriften des Nieuwen Testaments onwedersprekelijk waren, een yeder de geboden Jesu soude gehoorsamen. Soo word het woord *gehoorsamen* niet soo heel eygentlijk gebruykt, maer, na gemeyne wijse van spreken, genomen voor het simpel nakomen ende doen der geboden, sonder te sien op den grond ende oorsake daer van. Men soude daer beneven op de ongerijmtheyt die hy wijders stelt, te weten, dat'er in dien gevalle geen onderscheyt en soude wesen tusschen goede ende quade &c, mogen denken, dat dit niet met allen geseyt en is, aengesien de voorstellinge van de belooning, het gene is daer God een quaet en onvroom mensch, goed en vroom door kan maken en soekt te maken. Doch hier tegen moetmen weten, dat het wel soo is datmen door de beloften der Godlijke nature deelachtig word, maer niet voor datmen in minder genade van God eerst trou bevonden is. Want sulke alleen, begeert God een meerder te doen. Maer die soo zijn, de selve (als hier geseyt word) en behoeven, om tot de Euangelische goetheyt ende vromigheyt te komen, geen meerder sekerheyt dan in de Schriften des Nieuwen Testaments is. Ende alsoo blijft het verbergen van de alderuyterste sekerheyt altijd een proeve ende ook een bewijs van de getrouheyt en 't wel gebruyken van de kennisse en goede nature, mitsgaders genegentheyt en liefde tot de deugt, diemen al gehad heeft voor de rechte kennisse des Euangeliums. Doch dat God somwijlen in eenige extraordinarie nooden, of ook andersins, een ontwijffelijke sekerheyt geeft door een sekere kracht en werkinge ofte beweginge, die de Schrifture de Heylige Geest noemt, dat selve geschiet niet, dan na datmen nu door de voorstellinge des Euangeliums te gelooven, de geboden Jesu Christi al heeft begonnen te gehoorsamen.

(k) Wel verstaende in het ooge, ende ten aensien van 't oordeel der menschen.

hy hoort ſpreken van den prijs / die den genen / die ſulks gedaen ſullen hebben / word voorgeſtelt / hoe hy hoort dat hy grooter is / hoe hy 't ook te minder gelooft. Gebeurt het evenwel ondertuſſchen dat hy / ter oorſake van eenige giſſingen ende van de groote waerſchijnlijkheyt der ſake / eenige opinie ofte waen daer van heeft / de ſelve is ſoo zwak datſe niet maken en kan dat hy zijn quaet leven verlaet / t'ſamen met de welluſt / eere / of profijt / die hy daer uyt ofte hoopt te hebben / ofte nu inder daet al heeft. (l) Seer wijſſelijk dan heeft God niet gewilt / dat den prijs der onſterffelijkheyt / weſende een de alderwenſchelijkſte ſake / ende van hem voorgeſtelt aen allen den genen die Jeſu Chriſto gehoorſaem ſullen zijn geweeſt / het menſchelijk geſlacht (uytgenomen alleenlijk ſommige weynige / te weten / eenige alſulke die anderen ſouden konnen vroed maken en doen gelooven 't gene dat ſy ſelfs geſien hadden) in de alderuyterſte gewiſheyt en ontwijffelijkheyt ſoude te vooren komen; en overſulks en heeft hy niet gemaekt dat de Schriften des Nieuwen Teſtaments / waer in gantſch opentlijk en klaer uyt gewag word gemaekt van de voorſchreven belooninge / ſoodanig ſouden zijn / dat niemand / hoedanig hy ook mochte weſen / op eeniger wijſe ſich daer tegen ſoude konnen ſtellen (m) / maer heeft'et genoeg willen laten weſen / dat deſe Schriften / mitſgaders al het gene 't welk verſtrekt tot een bewijs van deſe belooninge / ſoodanig ſouden zijn / datmenſe met recht kan ende behoort geloof te geven / in ſomma ſoodanig / datſe yemand die vroom is / ofte alſoo geſtelt dat hy lichtelijk vroom ſoude konnen worden / genoeg zijn; maer den genen die onvroom is / ende vermids ſijne booſheyt niet vroom en wil / nochte en kan worden / niet genoeg zijn: Op dat aldus / ſoo de vroomheyt van de eerſte / als ook de booſheyt van de laeſte ontdekt zijnde / hy (gebenedijd) een alder-rechtvaerdigſte oorſake hebbe om de eene te beloonen ende de andere te ſtraffen / eenſdeels / om dat'et ſchijnt alſoo te betamen ende te moeten weſen / anderdeels / ende ten principaelſten / op dat hy in dier voegen / in de eene ſijne alderopperſte barmhertigheyt / in de andere ſijne rechtvaerdige ſtrengheyt te werk ſtelle; ende in beyden ſijne verwon-

(l) Over 't gene dat hier geſeyt word, ſoude duſdanigen twijffelinge mogen vallen: Indien dit alleen de rechte wijſe is den menſche tot ware Religie en gehoorſaemheyt te brengen: Waerom heeft dan God (gelijk hier bekent word) nochtans anders gedaen met de Apoſtelen ende andere in dien tijd, dewelke hebben gehad ſoodanigen ſekerheyt als hier geſeyt word te ſtrijden met de nature des Geloofs ende Religie? Hebben die dan geen recht Geloof noch Religie gehad? Hier op is tot antwoorde, dat om Religie onder de menſchen te planten, de ſake in het begin niet wel anders en heeft konnen gaen. Ende dat'et overſulks, nadien 't God te doen was om veele menſchen al de werelt door ſalig te maken, geen ongerijmtheyt en ſoude weſen, al waer 't ſchoon dat in de Apoſtelen niet ſoo eygentlijk plaetſe en hadde gehad al het gene 't welk God van alle andere menſchen gaern hadde, te weten, geloof ende vertrouwen van 't gene datmen noch niet en ſiet, of waer van men ſoo ſekeren blijk niet heeft als of men 't ſage. Daer beneven al is 't ſchoon, dat God met d'Apoſtelen ende andere niet gehandelt en heeft gelijk hy nu met ons doet, ſoo en volgt evenwel daer uyt niet, datmen van haer niet ſeggen en kan, dat het vrome, recht-religieuſe en deugdelijke luyden zijn geweeſt. Want God, die 't hert des menſchen kent, ende haer lieden (om dat het de ſake voor die tijd ſoo eyſchte) ſpecialijken heeft verkoren ende uytgekipt om op die wijſe te gelooven, en ſoude ſonder alle twijffel ſulks niet gedaen hebben, ten waer hyſe hadde gekent, ende ook door eenige voorgaende proeve bevonden voor ſoodanige die deugdelijk zijnde van gemoed, niet min en ſouden gelooft hebben dan de gene die ſy predikten, indiender maer ſoodanige luyden als ſy waren dieſe predikten, tot haer gekomen waren, ende haer van anderen ſoo veel ſtof en reden om te gelooven waer gegeven, als ſy ſelfs aen andere gaven. Ende om dat'er in Thomas in deſen deele een weynig gebreks ſcheen te weſen daerom beriſpt hem de Heere eenigſins, &c.

(m) Ende ſoo veel als gedwongen ſoude zijn de ſelve aen te nemen.

derlijke

derlijke macht / opperste heerschappye / ende gebied 't welk hy heeft over alle dingen / t'zijnder onsterffelyker eere openbare en aen den dag brenge.

Elfde Hooftstuk.

Waer in 't gene dat boven geseyt is, aengaende de Authoriteyt der Heyliger Schrifture, ten deele bevestigt word met het Gedicht van *Dantes Aligerius*.

Endelijk / om eenigsins te bevestigen ende te besluyten 't gene van ons geseyt ende gedisputeert is in dese materie / van de Authoriteyt en Geloofwaerdigheyt der Heyliger Schrifture / heeft het ons goet gedocht alhier by te voegen eenige Rijmen van Dantes Aligerius (die niet alleenlijk een vermaert Poëet is geweest / maer ook ten aensien van sijne scherpsinnigheyt ende kennisse veeler dingen / een seldsaem en sonderling uytgenomen man in sijnen tijd) waer in van dese selve sake gehandelt word.

Dese dan / in zijn Poëtische werk 't welk hy den naem geeft van Comedie / Cant.24 van 't Paradijs, brengt in den Apostel Petrum / die hem vraegt / waer van daen dat geloof quam / waer mede hy seyde dat hy begaeft was / te weten / de persuasie ofte inbeeldinge die hy hadde van de goddelijke dingen / ende brengt voorts hem selven in / antwoordende in voegen als volgt.

Uyt 's Hemels diepe licht het welk daer heerlijk scheen,
Gehoord' werd, (a) dit *kleynood* dierweerdig, daer alleen
De deugd op word gegrond, van waerwaerts hebdy't kregen?
En ik: des Heyligen Geests mild-uytgestorten regen,
Op (b) d'oude en nieuwe blaen en perkamenten is
Den Sluyt-reen, die 't betuygt soo scherp en soo gewis,
Dat allerley bewijs, oyt van 't vernuft begrepen,
By dese stelling my schijnt bot en onbeslepen.
Daer na soo hoord' ik noch: meld waerom dat gy houd
De (c) Set-reen die alsulks besluyt uyt Nieu en Oud
Voor Godes uytspraek self? Ik antwoord, dese klaerheyd,
Die proeve my verschaft, die my ontsluyt de waerheyt,
Vermids de (d) werken die gevolgt zijn, daer Natuyr
Noyt aenbeeld om en sloeg, noch yser leyde in 't vuyr.
My werd geantwoord weer: Wie kan 't geloof versterken?
En u versekeren dat sulks waren dese werken,
Het welk betuygt moet zijn, niemand het u sweert?
Soo sonder wonderdaen de wereld sich bekeert

(a) Dit *kleynood*, dat is 't geloof, waer uyt alle goede werken voortkomen.
(b) *Oude en Nieuwe &c.* dat is, de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments.
(c) *Set-reen die alsulcx besluyt uyt Nieuw en Oud, &c.* Dat is, het Oude ende Nieuwe Testament, uyt welke gy dit besluyt maekt, waer op u geloof gefondeert is, wat reden hebdy om de selve te houden voor Gods Woorden?
(d) *De werken die gevolgt zijn daer Natuur &c.* Dat is, de miraculeuse werken die door kracht en volgens den loop der naturen niet en zijn geschiet,

Heeft tot het Christendom: soo is dees daed te loven,
Die seldtsaem hondertmael al d'andre gaet te boven.
(e) Want arm en hongerig gy, als Goddelijk gesant,
In 's werelds akker gingt, (f) om zaeyen een goe plant,
Die eer een Wijnstok was, maer nu een Doorn geworden.

Ende voor dees tijd en hebbe ik tot het gene dat in 't voorige geschreven is/ niet met allen meer toe te doen. God geve dat desen onsen arbeyd / hoewel onvolmaekt ende sober / in desen ouderdom des werelts / die meer dan eenige andere dieder geweest zijn / dese dingen seer schijnt van doen te hebben / niet t'eenemael ydel nochte onvruchtbaer en zy.

(e) *Om sayen &c.* Dat is, om te verkondigen het Euangelium het welk in 't begin van de Christelijke Religie goed ende wel gepredikt werde, maer naderhant verandert is in een valsche Leer.

(f) De reden van dit leste veersken gevoegt met het voorgaende, bestaet aldus: Indien gy Apostelen, dewelke arm ende slecht in de werelt gekomen zijt, niet uyterlijks noch aensienlijks over u hebbende, waer door de menschen bewogen mochten worden om u te gelooven, nochtans de werelt tot het Christendom bekeert hebt, soo moetender noodwendelijk eenige wonderwerken geschied zijn: of soose haer van u daer toe heeft laten bekeeren en brengen sonder wonder werken, soo is dat alleen soo grooten wonder werk, dat alle andere wonder werken daer by niet en zijn, ende waerdig datmen om des selfs wille het Euangelium geloof geve.

AANMERKINGEN

Van de Baselsche Godgeleerden, over drie plaatsen die wat duyster zijn, uyt welken gelegentheyt van dwalen zouw konnen genomen worden.

Kap. 5. pag. 24 staat op 't eynde: *Zoo dat om veele oorzaaken het leesen des Ouden Testaments, den geenen die 't Nieuwe aannemen, te weeten den Christenen, wel nut maar nochtans niet noodzaakelijk is.*

Bestraffing of toets.

'tGeen hier van het leezen des Ouden Testaments gezeyt word, moet in een goeden zin verstaen worden. Want voorwaer het leezen en kennis van beyde Testamenten is voor de Christenen niet alleenlijk nut, maar ook noodzaakelijk; omdat het beyde in het weezen niet als een is, en dat het eene door het getuygenis van het ander verklaart en bevestigt word Rom. 1.2,3,21. 1 Pet. 1.10.

Kap. 9. pag. 53 word gezeyt: *dat het zouw konnen gebeuren, dat de Schrijvers des Nieuwen Verbonds ergens een gering doolingtje begaen souden hebben, 't zy in het verklaaren van eenige plaatzen des Ouden Testaments, 't zy in de bewijsreedenen uyt het zelfde genoomen, of andersins van hen tot bewijs der leer bygebracht &c.*

Bestraf-

Bestraffing of toets.

Men kan, behoudens de eer des Schrijvers, niet genoeg Christelijk, noch sonder den H. Geest ongelijk te doen, niet zeggen, dat die goddelijke menschen, welker toedoen hy in het beschrijven des Nieuwen Testaments gebruykt heeft, ergens in hun schriften zouden hebben kunnen missen: nademaal de gantsche H. Schrift van God is in gegeven, dat is van God, als den Autheur voortgekoomen, dewelk noch missen noch ergens in bedroogen kan worden 2 Tim.3.16. en 1 Pet.1.12. 2 Pet.1.20.

Pag.54 staat: *Doch zoo 't somwijlen komt te gebeuren dat een Christen in dingen die de Leer aangaan, het Oude Testament ook gebruykt, zoo en is zulk deel van de Leer niet anders te achten dan voor een Historie of verhaal van 't geene dat'er in 't Testament is omgegaan, zodanig als daar zijn de gebooden die God gegeeven heeft door Moses.*

Bestraffing of toets.

Alhoewel de boeken des Ouden Testaments alles in zich vervatten wat tot de Christelijke Godsdienst behoort, zoo ten opzicht van het geloof, als ten opzicht van de zeeden of manier van leeven; nochtans moetmen de boeken des Ouden Testaments, ten opzicht dit of dat Hooftstuk niet voor onnut of overtollig achten. Ook kanmen niet zeggen, dat het bewijs dat een Christen voor de Christelijke Leer uyt het Oude Testament haalt, voor een enkele geschiedenis te achten is, nademael het beyde Gods woord is, het welk beyde van eeven groot gezach in de Gemeente moet gehouden worden, bezonderlijk daar gehandelt word van Gods gebooden, door Moses gegeeven. Ten waar dat de Schrijver misschien op de Ceremoniale of Burgerlijke gebooden ziet, dewelken aan het Joodsche volk alleen eygen geweest hebben.

Inhoud deezes boeks.

REGI-

R E G I S T E R

Van de voornaamste zaaken, in het boek van de Authoriteyt der H. Schriftuur begreepen.

NB. *daar een * by staat, dat staat onder de bladen met een kleyne letter.*

De

Is

EYNDE.

en by
n mee=
 wor=
t nien
en dat
. Als
ndere
net de
. Dat
moet/
ensch
eligie
en is/
 en de
erkoo=
e din=
ensien
estina=
/ datse
ns een
nandt
onge=
 doen
oelen
sullen
er niet
w' ge=

ehaete
erisch
' regi=
at van
emoe=
ht aen
 door

dlingen,
18.1.40.
door dat
ch, een,
erstaen.
leest het
id. 1.40.
id. 1.34.

1722 den 21 maart f m: - : -

